

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
Министарство безбједности Босне и Херцеговине
Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina

Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine
Високо судбено и тужилачко вјеће Босне и Херцеговине
High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina

cprc
CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE I PROMISLOVANJE U PRAVOU
CENTRE FOR RESEARCH AND PROMOTION IN LAW

SMJERNICE ZA POSTUPANJE PRAVOSUĐA U BOSNI I HERCEGOVINI U PREDMETIMA TRGOVINE LJUDIMA

Sarajevo, 2023.

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
Министарство безбједности Босне и Херцеговине
Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina

Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine
Visoko sudbeno i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine
Високи судски и тужилачки савјет Босне и Херцеговине
High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina

---

IMPRESSUM

Autori:

Eldan Mujanović
Darko Datzler
Hilmo Vučinić
Ahmed Mešić
Milijana Buha
Merima Gutić

Ilustracija, dizajn i DTP:

O.D. Ariete (Copy.ba)

Izdavač:

Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC)
Paromlinska 5, 71000 Sarajevo, BiH

Godina izdavanja i godina štampanja:

2023.

Detalj putokaza na koricama:

[Vecteezy.com](https://vecteezy.com)

Tiraž:

130

Štampa:

O.D. Ariete (Copy.ba)

Publikacija je objavljena uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) i nužno ne odražava stavove USAID-a niti Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

**SMJERNICE ZA POSTUPANJE
PRAVOSUĐA U BOSNI I HERCEGOVINI
U PREDMETIMA TRGOVINE LJUDIMA**

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ

PREGOVOR	9
NEKAŽNJAVANJE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA	13
UVOD	13
Značaj nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima	13
Ciljevi smjernica za postupanje u predmetima trgovine ljudima u domeni nekažnjavanja žrtava	14
Osnovna načela vezana za nekažnjavanje žrtava trgovine ljudima	15
Tretman osoba zasnovan na ljudskim pravima	15
Pristup zasnovan na traumi	16
Svijest o većoj vulnerabilnosti pojedinih kategorija	16
Bezuvjetnost podrške	17
Onemogućavanje kretanja kao zadnja opcija	17
Specijalizacija i saradnja državnih i drugih tijela	18
PRAVNI OKVIR	18
Međunarodni pravni okvir	18
Domaći pravni okvir	19
SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE	21
IZAZOVI U RADU SA ŽRTVAMA ZA KOJE SE POGREŠNO DRŽI DA SU POČINITELJI KRIVIČNIH DJELA ILI PREKRŠAJA	23
Odsustvo specijalizacije nadležnih organa	24
Propuštanje primjene pristupa zasnovanog na traumi	25
Zanemarivanje vulnerabilnosti pojedinih kategorija žrtava	26
KRIVIČNO GONJENJE U SLUČAJEVIMA KORIŠTENJA USLUGA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA	28
UVOD	28
Značaj kažnjavanja korištenja usluga žrtava trgovine ljudima	28
Ciljevi smjernica za postupanje u domeni kažnjavanja korištenja usluga žrtava trgovine ljudima	30
Osnovna načela u domeni kažnjavanja korisnika usluga žrtava trgovine ljudima	30
Načelo sveobuhvatnog pristupa	30
Načelo specijalizacije i odlučnog krivičnogopravnog odgovora	31
Načelo senzibilizacije	32
PRAVNI OKVIR	32
Međunarodni pravni okvir	32
Domaći pravni okvir	34
SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE	35

RAZVIJANJE SVIJESTI O KRIMINALIZACIJI	36
Negativna specijalna i generalna prevencija	36
Kampanje informiranja javnosti	37
Djelovanje na internetskim platformama	38
OTKRIVANJE KORIŠTENJA USLUGA	38
DOKAZIVANJE KORIŠTENJA USLUGA	39
Dokazivanje viktimizacije trgovinom ljudima	39
Dokazivanje umišljaja za korištenjem usluga žrtava trgovine ljudima	40
NAKNADA ŠTETE ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA U KRIVIČNOM POSTUPKU	45
UVOD	45
Značaj naknade štete za žrtve trgovine ljudima	45
Ciljevi smjernica za postupanje u imovinskopравnim zahtjevima i naknadi štete žrtvama	47
PRAVNI OKVIR	48
Međunarodni pravni okvir	48
Domaći pravni okvir	49
SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE	52
OBAVEZE TUŽIOCA U ODNOSU NA IMOVINSKOPRAVNE ZAHTJEVE	53
INFORMISANJE ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA O IMOVINSKOPRAVNOM ZAHTJEVU	55
PUNOMOĆNICI I ZASTUPANJE OŠTEĆENIH	55
VJEŠTAČENJE	56
PREPORUKE	57
Detaljno upoznavanje žrtve sa pravom na naknadu štete i imovinskopравni zahtjev	57
Angažovanje punomoćnika ili upućivanje žrtve na besplatnu pravnu pomoć radi izrade imovinskopравnog zahtjeva	58
Provođenje vještačenja žrtve od strane tužioca radi utvrđivanja posljedica	58
Odlučivanje o postavljenom imovinskopравnom zahtjevu	58
Donošenje obaveznih uputstava i smjernica za rad tužilaca od strane glavnih tužilaca u odnosu na imovinskopравne zahtjeve	58
Uspostavljanje Fonda za naknadu štete žrtvama trgovine ljudima	59
Provođenje specijalističkih obuka za nosioce pravosudnih funkcija s ciljem podizanja svijesti o važnosti imovinskopравnih zahtjeva	59
SUDSKA PRAKSA	59
KRIVIČNO GONJENJE PRAVNIH OSOBA ZA TRGOVINU LJUDIMA	61
UVOD	61
Značaj krivičnog gonjenja pravnih osoba u slučajevima trgovine ljudima	61

Ciljevi smjernica za postupanje u domeni kažnjavanja pravnih osoba	63
Osnovna načela u domeni odgovornosti pravnih osoba za krivična djela trgovine ljudima	64
Načelo sveobuhvatnog pristupa	64
Načelo zaštite žrtava i njihovih ljudskih prava	64
Načelo prevencije i dužne pažnje	64
Načelo saradnje i koordinacije u postupanju	65
PRAVNI OKVIR	65
Međunarodni pravni okvir koji uređuje odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima	65
Domaći pravni okvir koji uređuje odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima	68
Materijalnopravni kontekst kažnjavanja pravnih osoba	70
Procesnopravni kontekst kažnjavanja pravnih osoba	75
SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE	76
TRGOVINA LJUDIMA I PRAVNE OSOBE	77
Elementi bića krivičnog djela iz perspektive odgovornosti pravnih osoba	77
DOKAZIVANJE ODGOVORNOSTI PRAVNIH OSOBA ZA TRGOVINU LJUDIMA	81
OBUKA I PODIZANJE SVIJESTI	82
 SMJERNICE za glavne tužitelje za donošenje obavezujućeg uputstva o implementaciji odredbi o nekažnjavanju žrtava u predmetima trgovine ljudima	85
SMJERNICE za glavne tužitelje za donošenje obavezujućeg uputstva o implementaciji odredbi o kažnjavanju korištenja usluga žrtava u predmetima trgovine ljudima	87
SMJERNICE za glavne tužioce za donošenje obavezujućeg uputstva o postupanju tužilaca u odnosu na imovinskopravne zahtjeve žrtava trgovine ljudima	89
SMJERNICE za glavne tužitelje za donošenje obavezujućeg uputstva o implementaciji odredbi o krivičnom gonjenju pravnih osoba u predmetima trgovine ljudima	92

PREGOVOR

Trgovina ljudima je globalno prisutan fenomen. Milioni ljudi, najviše žena, djevojaka i djece širom svijeta se iskorištavaju na brojne načine, a kriminalne grupe i pojedinci koji se bave trgovinom ljudima na godišnjem nivou ilegalno zarađuju milijarde dolara. Iako je pojava trgovine ljudima davno evidentirana, i pravno uređena na međunarodnom planu prije više od stotinu godina, ona postaje sve dinamičnija, kompleksnija i njezina predatorska dimenzija je sa pravom svrstava među najteže forme kriminala današnjice. To ropstvo modernog doba, kako ga tretiraju zakonodavstva pojedinih država, u najmanju ruku uključuje ranjive kategorije žrtava, brojne radnje i sredstva koje učinitelji poduzimaju prema oštećenima, a sve kako bi ih eksploatisali i time stekli nepripadajuću im korist. Različite forme seksualnog i radnog iskorištavanja, prisiljavanje na činjenje krivičnih djela, manipulacije sa ljudskim organima, prisilno prosjačenje, sluganstvo i prisilni brakovi, te drugi oblici zloupotreba žrtava alarmantno pozivaju sve društvene aktere na akciju i djelovanje kako bi se putem usklađenog i sistematskog postupanja spriječili, otkrili i procesuirali svi pojavnici oblici trgovine ljudima.

Kako se radi o kriminalnoj pojavi koja ima transnacionalni karakter, na međunarodnom planu su učinjeni brojni naponi da se trgovina ljudima efektivno stavi pod kontrolu, i oni obuhvataju ne samo mjere krivičnog prava, u smislu harmonizacije obilježja ovog krivičnog djela i istražnih i procesnih radnji usmjerenih ka suzbijanju trgovine ljudima, nego i široku paletu preventivnih mjera i strateških koncepcija koje se državama preporučuju i/ili forsiraju kao univerzalno prihvaćeni pristupi u borbi protiv fenomena trgovine ljudima.

Država Bosna i Hercegovina je pristupila i prihvatila u svoje domaće zakonodavstvo sve relevantne međunarodne instrumente i standarde borbe protiv trgovine ljudima, posebno one donesene pod okriljem Ujedinjenih nacija, Vijeća Evrope, Evropske unije i dr., te sukcesivno usaglašavala domaće zakonodavstvo i praksu sa tim vodećim instrumentima. Međutim, kroz proces monitoringa implementacije preuzetih obaveza, koji se periodično provodi na ekspertnom nivou od strane brojnih komiteta, komisija i drugih specijaliziranih tijela navedenih organizacija, ustanovljeno je da postoji niz nedostataka u provedbi odredbi krivičnog zakonodavstva na svim nivoima vlasti i zatražena je adekvatna reakcija domaćih institucija i otklanjanje tih nedostataka.

Shodno navedenom, vlasti u Bosni i Hercegovini su putem Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima (2020-2023) planirale da se unaprijedi procesuiranje krivičnih djela trgovine ljudima od strane pravosuđa, i to u četiri prioritetne oblasti, a koje se odnose na efektivniju zaštitu žrtava i odlučnije procesuiranje učinitelja, uključujući i pravne osobe uključene u trgovinu ljudima.

Zahvaljujući podršci USAID-ovog Programa podrške zaštiti ljudskih prava (USAID/INSPIRE) i ranije uspostavljenoj saradnji između Ministarstva sigurnosti BiH - Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH i Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) pristupilo se izradi predmetne stručne publikacije u formi smjernica za postupanje pravosuđa prilikom procesuiranja krivičnih djela trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, koje su u formalnom segmentu zvanično i usvojene od strane VSTV-a i na osnovu kojih se nastoji sistemski unaprijediti sudska praksa.

Smjernice su nastale kao rezultat zajedničkog rada i vrlo uspješne saradnje profesionalaca koji se, svako u svom domenu, bave problematikom trgovine ljudima. To su nosioci pravosudnih funkcija (sudije i tužioci) i članovi akademske zajednice koji su uložili svoje maksimalne napore da osvijetle svaku od četiri tematske oblasti iz različitih perspektiva. To su međunarodnopravna, domaće zakonodavstvo, najbolje prakse i preporuke za postupanje kako bi se u cijelosti poboljšalo postupanje pravosudnih i drugih institucija u odnosu na krivična djela trgovine ljudima i adekvatno zaštitile i podržale žrtve ovih zločina. Jedan od ciljeva ovih napora je bio da se ukaže na vrlo težak i nehuman položaj žrtava trgovine ljudima, koje

nerijetko ostaju nevidljive i koje zahtijevaju pomoć svih aktera koji se nalaze na strani suprotstavljanja ovom fenomenu.

Smjernice su namijenjene prvenstveno pravosudnim institucijama u Bosni i Hercegovini na svim nivoima pravosudne vlasti, policijskim organima koji postupaju u odnosu na ova krivična djela, edukacijskim institucijama koje se bave obukama nosilaca pravosudnih funkcija i policijskih službenika, univerzitetima na kojima se izučava fenomen trgovine ljudima, nevladinim organizacijama koje su aktivne u ovom području kao i širem krugu subjekata koji imaju trgovinu ljudima u fokusu interesovanja.

Na kraju, velika zahvala svim involviranim institucijama, pojedincima, organizacijama i subjektima koji su pružili podršku, pomoć i razumijevanje da se jedan ovakav poduhvat uspješno implementira. Najbolji pokazatelj uspjeha će biti svaki novi slučaj uspješnog procesuiranja trgovaca ljudima u kojem će žrtve biti spašene, podržane i adekvatno kompenzirane za sve patnje koje su pretrpjele, a učinitelji adekvatno sankcionirani u skladu sa važećim zakonskim propisima. Svi relevantni akteri uključeni u prevenciju i suzbijanje trgovine ljudima moraju kontinuirano i sinhronizirano raditi kako bi se u Bosni i Hercegovini iskorijenili svi oblici modernog ropstva tj. trgovine ljudima i neka ova publikacija bude skromni doprinos ka ostvarenju tog zajedničkog cilja.

U Sarajevu, septembra 2023.

Koordinator projekta
prof. dr. sc. Eldan Mujanović

NEKAŽNJAVANJE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

UVOD

Značaj nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima

Trgovina ljudima u svrhu eksploatacije koja se sastoji u činjenju krivičnih djela oblik je trgovine koji pojačano dobiva na pažnji i koji je u porastu. Oko 5% svih žrtava trgovine ljudima na globalnoj ravni dešava se radi eksploatacije u formi prinuđivanja žrtava na delinkvenciju, koji oblik je registriran u mnogim državama svijeta. Krivična djela na koja se žrtve prisiljavaju uključuju lakša djela, poput sitnih krađa iz trgovina ili džeparenja, do ozbiljnijih djela poput primoravanja djece na uzgoj opojnih droga ili njihovo stavljanje u promet, prijevara, terorističkih akata, vrbovanja drugih na neki vid eksploatacije, pa do ubistava. Nerijetko se radi o visoko organiziranim kriminalnim skupinama. U Južnoj Americi zabilježen je slučaj u kojem su žene vrbovane sa svrhom da ih se uda za bogate državljane Sjedinjenih Američkih Država, a što je za epilog imalo njihova ubistva kako bi se putem ostavinskih postupaka naplatile premije životnog osiguranja. Ovakve prakse čine žrtve višestruko viktimiziranim. Umjesto da ih se tretira kao žrtve kojima treba pomoć i podrška, one se nerijetko tretiraju kao počinitelji kažnjivih ponašanja na koja su zapravo prinuđene.¹

Značaj zaštite žrtava trgovine ljudima ističe se u velikom broju konvencijskih i sličnih dokumenata, izvještaja, studija, preporuka, priručnika itd. No, zaštitu je moguće pružiti samo u situaciji kada je žrtva identificirana kao takva, s čime postoje ogromni problemi: manje od jednoga procenta žrtava na globalnoj razini se identificira kao takva.² Propuštanje pravilne identifikacije često vodi do toga da ih se tretira kao delinkvente, bilo zbog postupaka tokom procesa uspostave kontrole nad njima (npr. korištenje krivotvorenih dokumenata, nezakonit prijelaz granice), bilo zbog toga što su kao rezultat trgovine eksploatirani na način da forma eksploatacije implicira kršenje zakona (npr. bavljenje prosjačenjem, prostitucijom, činjenje krivičnih djela krađe, prijevare i sl.). Stoga se veliki broj žrtava zatvara, progoni, osuđuje, deportira po ubrzanim procedurama, a da se ne posveti odgovarajuća pozornost činjenici da se moguće radi o žrtvama. Rizik zatvaranja, progona ili deportacije jedan je od glavnih razloga zbog kojih žrtve oklijevaju da prijave viktimizaciju vlastima i jedan je od glavnih načina na koji ih trgovci kontroliraju. Na taj način počinitelji trgovine ljudima ostaju neotkriveni, omogućujući da nastave sa svojim kriminalnim aktivnostima.³

Kako se to ne bi desilo, nekoliko argumenata idu *in favorem* pravnog uređenja i primjene nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima za kažnjiva ponašanja povezana sa njihovom viktimizacijom. **Prvo**, nije pravedno da se žrtve kažnjavaju za ponašanje u koje se ne bi involvirale da nisu bile viktimizirane. Time se zapravo žrtve kažnjava jer su viktimizirane.⁴ Budući da su na neki način (silom, prijetnjom, zloupotrebom položaja i sl.) prinuđene da budu žrtve, one su postala sredstva za ostvarivanje nakana trgovaca i ne raspolažu posve slobodnom voljom. **Drugo**, nekažnjavanjem žrtava izbjegava se trauma koju žrtva doživljava zato što ju se pravno progoni i eliminira sekundarna viktimizacija.⁵ Država je u tom smislu dužna poduzeti sve mjere kako bi se temeljito istražile okolnosti nekog slučaja. Ukoliko država propusti identificirati žrtvu, radit će se o nezavršenom kršenju principa nekažnjivosti, a ako se svjesno viktimizacije trgovinom ljudima, pa se ista ignorira

¹ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2020). *Global Report on Trafficking in Persons 2020*.

² Simich, L., Goyen, L., Powell, A., & Mallozzi, K. (2014). *Improving Human Trafficking Victim Identification - Validation and Dissemination of a Screening Tool*. U.S. Department of Justice.

³ Jovanovic, M. (2017). The Principle of Non-Punishment of Victims of Trafficking in Human Beings: a Quest for Rationale and Practical Guidance. *Journal of Trafficking and Human Exploitation*, 1 (1), 41-76.

⁴ Piotrowicz, R. W., & Sorrentino, L. (2016). Human Trafficking and the Emergence of the Non-Punishment Principle. *Human Rights Law Review*, 16 (4), 1-31.

⁵ OSCE/Office of the Special Representative and Co-ordinator for Combating Trafficking in Human Beings. (2013). *Policy and legislative recommendations towards the effective implementation of the non-punishment provision with regard to victims of trafficking*.

ili relativizira važnost rezultiravši kažnjavanjem žrtava, riječ je o izravnom narušavanju principa nekažnjivosti.⁶ **Treće**, nekažnjavanjem žrtava trgovine ljudima iste se ohrabruju da prijave trgovinu i da svjedoče u postupcima protiv trgovaca bez straha da će ih se i same progoniti za eventualna kršenja zakona.⁷ U protivnom, djeluje se na ruku trgovcima, kojima je u interesu da žrtve strahuju da će se suočiti sa optužbama za kažnjiva ponašanja koja su počinila u statusu žrtve i koji zbog toga odbijaju da sarađuju sa nadležnim organima.

U Bosni i Hercegovini (BiH) također postoji problem sa kažnjavanjem žrtava trgovine ljudima. Iako se čini da su nadležna tijela svjesna postojanja posebnih zakonskih odredbi (v. *infra*) kojima se treba osigurati nekažnjavanje žrtava, prema izvještaju evropske Skupine eksperata za suzbijanje trgovine ljudima čini se da je barem u nekoliko slučajeva u BiH žrtva bila progonjena za krađu ili prosjačenje i da se propustilo identificirati je kao takvu.⁸ Izvještaj o trgovini ljudima koji publicira američki Ured za nadzor i suzbijanje trgovine ljudima, također, govori o poteškoćama u identifikaciji žrtava i njihovom sankcioniranju za lakša krivična djela, uglavnom putem novčanih kazni. Dio uzroka zasigurno leži u nedovoljnoj svijesti profesionalaca o mogućnosti nekažnjavanja žrtava, koja je povezana sa manjkom obuka u ovoj oblasti, kao i stalnim premještanjima praktičara koji su stekli izvjestan stupanj specijalizacije na druga područja rada. To je uzrokovalo i da se žrtve koje su maloljetne ili djeca saslušavaju bez prisustva psihologa, socijalnoga radnika ili advokata.⁹ Jedan od načina na koji je moguće efikasno prepoznati osobu kao žrtvu trgovine ljudima jest istraživanje svih relevantnih okolnosti predmeta. To uključuje provođenje istrage s ciljem utvrđivanja „stvarne prirode odnosa“ između optuženog i žrtve, praćenje očitih pravaca istrage kako bi se prikupili dostupni dokazi i izbjegavanje prekomjernog oslanjanja na iskaz žrtve. No, praćenje velikog broja sudskih predmeta od strane Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi ukazuje neodređene propuste pravosudnih organa u BiH da provedu pravovremenu i temeljitu istragu krivičnih djela trgovine ljudima i srodnih djela, zaključujući da takvi slučajevi predstavljaju ne samo primjere kršenja međunarodnih standarda, već i ozbiljno podrivaju povjerenje žrtava u pravosudni sistem u cjelini.¹⁰

Ciljevi smjernica za postupanje u predmetima trgovine ljudima u domeni nekažnjavanja žrtava

Kako je ranije navedeno, među djelatnicima uključenim u pružanje pomoći i podrške žrtava trgovine ljudima, kao i onima koji se bave otkrivanjem i dokazivanjem u ovoj oblasti kriminaliteta, nerijetko nedostaje svijest o okolnostima koje se trebaju uzeti u obzir kada postoji sumnja da je izvršena trgovina ljudima. Skretanjem pozornosti na činjenicu da je klauzula o nekažnjivosti žrtava trgovine ljudima za krivična djela koja su povezana sa statusom žrtve nastoji se razviti svijest kod nadležnih organa i pojedinaca da je potrebno temeljito i svestrano ispitati sve okolnosti moguće viktimizacije trgovinom ljudima.

Također, nastoji se ponuditi način postupanja kako bi se osigurala pravovremena i tačna identifikacija žrtava trgovine ljudima, jer se radi o ključnom koraku u razlučivanju žrtava od počinitelja trgovine ljudima, odnosno drugih krivičnih djela. Smjernice su fokusirane na uloge i postupanja različitih aktera u različitim fazama postupanja za mogućim ili identificiranim žrtvama. Ultimativni cilj je **osigurati veću samoidentifikaciju žrtava i saradnju sa organima formalne socijalne kontrole kako bi se postiglo otkrivanje i progon stvarnih počinitelja**.

⁶ Piotrowicz, R. (2020). Non-punishment provision. U J. Planitzer, & H. Sax. *A Commentary on the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings* (str. 310-322). Edward Elgar Publishing Limited.

⁷ Inter-Agency Coordination Group against Trafficking of Persons (ICAT). (2020). *Non-punishment of victims of trafficking*.

⁸ Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA). (2022). *Evaluation Report Bosnia and Herzegovina. Third evaluation round: access to justice and effective remedies for victims of trafficking in human beings*.

⁹ U.S. Department of State. Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons. (2022). *2022 Trafficking in Persons Report: Bosnia and Herzegovina*.

¹⁰ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi. Misija u Bosni i Hercegovini (OSCE Misija u BiH). (2021). *Postizanje pravde za žrtve trgovine ljudima: odgovor krivičnopravnog sistema Bosne i Hercegovine sa preporukama*.

Kako bi se ponudio okvir za postupanje nadležnih tijela s ciljem efikasne primjene klauzule o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima, u nastavku će se kratko osloviti međunarodni i domaći pravni okvir. Države mogu imati različita rješenja koji bi se, ovisno o situacijama, mogli primijeniti u rješavanju ove problematike. Ovaj se problem nastojao najprije riješiti na međunarodnoj razini neobavezujućim dokumentima, te kasnije na regionalnoj razini uvođenjem pravno obavezujućeg standarda, tj. klauzule o nekažnjavanju (tzv. „*non-punishment clause*“) kako bi se osiguralo nekažnjavanje žrtava trgovanja ljudima za kaznena djela koja počinje u svojstvu žrtve.¹¹ Kod domaćeg pravnog okvira, iznijet će se tumačenje odredbe o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima integrirane u domaće zakonodavstvo u zadnjih nekoliko godina sa stanovišta uvjeta, obima i (krivičnopравnih) efekata primjene.

Osnovna načela vezana za nekažnjavanje žrtava trgovine ljudima

Kako bi se osigurala efikasna primjena klauzule o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima za protupravna ponašanja koja su povezana sa njihovim statusom, praktičari i svi uključeni u proces otkrivanja i dokazivanja trgovine ljudima i pružanja pomoći podrške žrtvama trebaju imati na umu neka osnovna polazišta (načela) koja će se primjenjivati u svakom slučaju.

Tretman osoba zasnovan na ljudskim pravima

Žrtve trgovine ljudima trebaju biti u središtu napora na prevenciji i suzbijanju trgovine ljudima,¹² što znači da činjenicu viktimizacije treba konstantno imati na umu i tretirati (potencijalne) žrtve sa dostojanstvom i razumijevanjem za njihovu situaciju. Trgovini ljudima se može pristupiti sa mnogo perspektiva - migrantske, javnoga reda i suzbijanja kriminaliteta, itd., te ljudskih prava. Potonja - perspektiva ljudskih prava - naročito je važna i trebala bi biti prioritizirana, što ne znači proglašavanje drugih nevažnim, nego stavljanje spomenute kao važne sastavnice svake od ostalih koja mora konstantno biti procjenjivana i nadzirana. Lista prava koja se trebaju garantirati i procjenjivati naročito u situacijama kada se žrtva sumnjiči da je počinila kažnjivo djelo uključuju pravo zabrane od diskriminacije po rasnoj, rodnoj, jezičkoj, vjerskoj ili drugoj osnovi, pravo na pristup sudovima, pravo na kretanje i slobodu govora, pravo na pravnu, psihološku, (ako je potrebna) konzularnu i svaku drugu pomoć, pravo na obeštećenje, pravo na oporavak i razmišljanje, pravičnost postupka i mnoga druga. Kako bi se ova prava pružila, potrebno je da osoba bude što prije identificirana kao žrtva trgovine ljudima. Zato je ključno da se kad god postoje osnovi sumnje da je osoba žrtva trgovine ljudima uključe stručni organi koji će procijeniti radi li se o trgovini ljudima i kažnjivom ponašanju koje je rezultat s njom povezane eksploatacije. Pravilna istraga koja bi svestrano ispitala sve okolnosti slučaja, također je od golemoga značaja, jer se njome može doći do dokaza koji ukazuju na širi kontekst neke situacije sa obilježjima kažnjivosti, a ne o izoliranom ponašanju koje se na prvi pogled čini kao nešto što je osoba dobrovoljno napravila i što nema očigledne veze sa trgovinom ljudima. Pravičnost postupka naročito nalaže stručnu pravnu pomoć kako bi se organizirala odbrana i prikupili dokazi kojima se argumentira status žrtve. Država je ta koja ima pozitivnu obavezu i da zaštiti žrtve trgovine ljudima i da istraži situacije potencijalne trgovine ljudima, a ta pozitivna obaveza se aktivira samim tim što postoje okolnosti koje upućuju na osnov sumnje da je pojedinac žrtva trgovine ljudima, a ne nužno pritužbom koju izjavljuje potencijalna žrtva ili koja se izjavljuje u njeno ime.¹³

Ukoliko se garantiraju ova prava, veća je vjerovatnost da će žrtva biti pravilno identificirana i tretirana zaista kao žrtva, a ne kao počinitelj. To isto tako ne znači da se uzima zdravo za gotovo da je žrtva oslobođena

¹¹ Munivrana Vajda, M., Dragičević Prtenjača, M., & Maršavelski, A. (2016). Nekažnjavanje žrtava trgovanja ljudima u Hrvatskoj – pravni standard kao fikcija ili stvarnost. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 53(4), 991-1009.

¹² OSCE/Office of the Special Representative and Co-ordinator for Combating Trafficking in Human Beings, *op. cit.*

¹³ Predmet V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, *Predstavke br. 77587/12 i 74603/12* (Evropski sud za ljudska prava 2021).

svake odgovornosti: ako se upusti u kažnjiva ponašanja koja nisu rezultat njegove pozicije žrtve, krivnja se ne može apriorno isključiti.¹⁴

Pristup zasnovan na traumi

Preživljavanje trgovine ljudima je za žrtve traumatično iskustvo. Viktimizacija se može manifestirati u mentalnim problemima za žrtve, gubitku pamćenja, anksioznosti i sl., što, između ostaloga, može otežati njihovu identifikaciju kao žrtve i oslobađanja od krivnje za kažnjiva ponašanja koja su rezultat viktimizacije. Krivični postupak prema žrtvi trgovine ljudima bi vrlo vjerovatno nanijelo štetu fizičkom, psihološkom i socijalnom oporavku tih žrtava i mogao bi ih ostaviti još ranjivijima u tom smislu da ponovo postanu žrtve trgovine ljudima, te bi osuđujuća presuda u krivičnom postupku mogla predstavljati prepreku za njihovu integraciju u društvo.¹⁵ Kako bi se postiglo razumijevanje za specifičnu situaciju u kojoj se nalaze, sa osobama za koje okolnosti ukazuju da su moguće viktimizirane trgovinom ljudima, treba se razvijati odnos povjerenja, sigurnosti i utjehe, te jačanja samopouzdanja. Da bi se to ostvarilo, takve osobe treba informirati o imenu i poziciji svih prisutnih kada se s njima komunicira, iskazivati interes za njihovo zdravlje i potrebe, te ovisno o situaciji, iskazivati prijateljski i neosuđujući pristup. Posebnu pažnju treba posvetiti činjenici da žrtve nekada nisu niti svjesne viktimizacije ili minimiziraju, prikrivaju ili poriču povrede, prisilu, maltretiranje, vrbovanje i sl.¹⁶

Svijest o većoj vulnerabilnosti pojedinih kategorija

Budući da su žene i djeca češće žrtve trgovine ljudima nego muškarci i odrasli, obilježjima spola i starosti treba se posvetiti veća pažnja u identifikaciji potencijalnih žrtava ili ako su već identificirane kao žrtve, pokretanju mehanizama koji će omogućiti njihovo nekažnjavanje čak i ako su involvirani u neki oblik delinkvencije koji je proistekao iz statusa žrtve. Žene i djeca su zbog različitih okolnosti (slabijih ekonomskih mogućnosti, većoj podložnosti prisili i prijetnjama i sl.) u povećanom riziku da ih se vrbuje ili prisili na ponašanja kojima se krše pravne norme, pa je potrebno veće razumijevanje da su inherentno vulnerabilnije od ostalih kategorija društva. Praćenje fenomenologije trgovine ljudima može pomoći identifikaciji vulnerabilnih skupina i pojedinaca i razvijanja svijesti o obavezi njihove zaštite, na što ukazuje i presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Rantsev protiv Kipra i Rusije¹⁷: „postojanjem pokazatelja... na osnovu opće problematike trgovine ljudima... koji bi mogli dati povoda osnovanoj sumnji da je osoba zapravo bila ili mogla biti u neposrednoj opasnosti da postane žrtva trgovine ljudima ili eksploatacije... nastaje pozitivna obaveza da vlasti bez odlaganja istraže i preduzmu potrebne operativne mjere da bi zaštitile osobu“. To, između ostaloga, podrazumijeva da tužitelji i advokati po službenoj dužnosti cjelovito i propisno istraže sve okolnosti u krivičnim postupcima u kojima se radi o pojedincima koji bi mogli biti žrtve trgovine ljudima i da budu proaktivni ne bi li utvrdili da li je osumnjičeni potencijalna žrtva trgovine ljudima, pružanje opcije da osobe budu saslušane od strane osobe istoga spola, uzimanje u obzir najboljeg interesa djeteta i sl.¹⁸ Kod djece to naročito podrazumijeva uzimanje u obzir činjenice da za utvrđivanje postojanja viktimizacije trgovinom ljudima nije potrebno dokazivanje načina eksploatacije koji je dio pojma trgovine ljudima, nego je samo potrebno da budu ispunjeni ostali elementi (radnja i svrha). Djeca koja su žrtve trgovine ljudima mogu oklijevati da iznesu okolnosti svoje eksploatacije zato što nisu svjesna viktimizacije, strahuju od represalija, zbog pogrešne lojalnosti prema onima koji su organizirali trgovinu ljudima čije su žrtve, zato što su instruirana da tako govore, a mogu biti izložena i većoj psihološkoj prinudi

¹⁴ *Ibid.*; United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2010). *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking: commentary*.

¹⁵ Predmet V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva.

¹⁶ Witkin, R., & Robjant, K. (2018). *The Trauma-Informed Code of Conduct for all Professionals working with Survivors of Human Trafficking and Slavery*. Helen Bamber Foundation.

¹⁷ Predmet Rantsev protiv Kipra i Rusije, *Predstavka br. 25965/04* (Evropski sud za ljudska prava 2010).

¹⁸ OHCHR, *op. cit.*

ili prijetnjama, kao što su prijetnje da će biti prijavljena vlastima, prijetnje upućene njihovim porodicama ili tako što su čuvana u socijalnoj izolaciji.¹⁹

Trgovina ljudima često je povezana sa migracijama ili nekim osobinama žrtava koje ih čine podložnijima eksploataciji nego druge skupine (etničke manjine, osobe sa poteškoćama u razvoju ili invaliditetom, marginalizirane skupine po vjerskoj ili drugoj osnovi, ovisnici o alkoholu i drogama itd.). Ovih vulnerabilnosti bi trebalo da budu svjesni službenici koji rade u području suzbijanja trgovine ljudima, jer im to olakšava identifikaciju žrtava i drugačiji tretman u usporedbi s onim koji bi imali da su pogrešno označeni kao delinkventi.²⁰ Profesionalci koji rade sa žrtvama trebali bi biti obučeni za prevazilaženje kulturnih, jezičnih i drugih barijera, što je moguće postići jačanjem svijesti o različitostima, korištenjem prevoditelja u komunikaciji čak i ako osoba govori jezik predstavnika vlasti i ostalih subjekata u postupku, i sl.²¹

Bezuvjetnost podrške

Pomoć žrtvama konvencijsko je pravo.²² To implicira da se identifikacija žrtve, njezina pomoć i podrška ne mogu uvjetovati učešćem osobe u ulozi svjedoka ili dodjeljivanjem statusa osobe kojoj se jamči imunitet u krivičnom ili drugom postupku ili nekom drugom okolnošću. Pored činjenice da je to konvencijsko pravo koje ne smije biti ničim uvjetovano i u vezi kojega postoji pozitivna obaveza države istraživanja situacije potencijalne trgovine ljudima koja se aktivira samim tim što postoje okolnosti koje upućuju na osnov sumnje da je pojedinac žrtva trgovine ljudima i nekoliko praktičnih razloga ukazuju da se podrška i pomoć moraju razlikovati od sposobnosti ili volje žrtve da učini nešto zauzvrat. Prvenstveno, osoba koja je uvjetovana da sudjeluje u pravnom postupku može imati poteškoća sa svojom ulogom, naročito jer može imati fizičkih ili psihičkih problema ili se boji odmazde od trgovca. Uvjetovanje pomoći i podrške izaziva ili produbljuje nepovjerenje prema vlastima. Pored toga, moguće da se odrazi i na kredibilitet svjedoka ukoliko izađe na vidjelo da je to on učinio zbog određenih uvjeta koji su pred njega postavile vlasti.

Onemogućavanje kretanja kao zadnja opcija

Država bi trebala biti odgovorna za identifikaciju i zaštitu žrtava u svakoj fazi kontakta sa njima, uključujući procedure vezane za migracije i azil, krivični progon i sl. Ukoliko su identificirane kao žrtve, osobama bi se neki oblik onemogućenja kretanja trebao iznimno nametati, a ako im je kretanje na neki način već ograničeno, trebalo bi ih osloboditi i uključiti u referalni mehanizam.²³ Na prvi pogled, osoba kojom se trgovalo može se činiti da je u nekim situacijama prekršila zakon (migracijski, krivični itd.) i da je onemogućavanje ili ograničenje kretanja opravdano. Kretanje može biti ograničeno ili onemogućeno slijedom različitih situacija i na različitim mjestima, kao što su pritvor, migracijski centri, bolnice, sigurni smještaji i sl. Pritvaranje, zadržavanje i sl. može djelovati intimidirajuće za osobe koje su viktimizirane, koje iz straha prema trgovcima i nepovoljnih okolnosti koje ograničenje ili onemogućenje kretanja podrazumijeva mogu oklijevati da se identificiraju kao žrtve. Ovdje treba istaknuti obavezu države za temeljitu i efikasnu istragu svih slučajeva koji ukazuju na moguće žrtve trgovine ljudima kako bi se opisane situacije izbjegle ili svele na najmanju moguću mjeru. Naročito je važno istaći da se djeca ni pod kakvim okolnostima, uključujući i sumnjičenje za krivična djela, ne smiju zatvarati ili poduzimati slične mjere.²⁴

¹⁹ Predmet V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Witkin & Robjant, *op. cit.*

²² Moslavac, B. (2008). Zaštita žrtava prema Konvenciji Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 15 (1), 143-175.

²³ OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2022). *National Referral Mechanisms - Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons: a Practical Handbook (Second Edition)*.

²⁴ OSCE/Office of the Special Representative and Co-ordinator for Combating Trafficking in Human Beings, *op. cit.*

Specijalizacija i saradnja državnih i drugih tijela

Većina međunarodnih pravnih dokumenata iz odnosne oblasti predviđa obavezu specijalizacije i stalne obuke službenika odgovornih u prevenciji i borbi protiv trgovine ljudima, kao i njihove kontinuirane saradnje sa drugim organima i organizacijama civilnoga društva. Kako bi se osoba pravilno identificirala kao žrtva trgovine ljudima, a ne počinitelj nekog kažnjivoga ponašanja koje (najčešće po svrsi) ima veze sa trgovinom ljudima, potrebno je da odgovarajući organi budu educirani, raspolažu sa dovoljno materijalnih, kadrovskih i drugih resursa i da budu dovoljno neovisni u radu da mogu biti sposobni prepoznati indikatore koji ukazuju da je osoba žrtva trgovine ljudima. Kada vlasti steknu saznanje ili treba da steknu saznanje o okolnostima u kojima se javlja osnovana sumnja da je pojedinac koji se sumnjiči da je izvršio neko kažnjivo djelo žrtva trgovine ljudima ili da je eksploatirana osoba, njemu bez odlaganja treba da pristupe lica koja su obučena i kvalificirana za rad sa žrtvama trgovine ljudima.²⁵ Specijalizacija i obuka se treba organizirati sa relevantnim službenicima, u koje spadaju policajci, granični policajci, službenici za poslove za strancima, službenici u okviru organa socijalne skrbi itd. Također se očekuje međusobna i saradnja sa organizacijama civilnoga društva koje pružaju pomoć i podršku žrtvama.²⁶

PRAVNI OKVIR

Međunarodni pravni okvir

Normu koja se neposredno odnosi na zabranu kažnjavanja žrtava trgovine ljudima za kažnjiva ponašanja koja su povezana sa njihovim statusom žrtve može se ponajprije pronaći u važnim dokumentima na razini dviju utjecajnih nadnacionalnih organizacija - Vijeća Evrope i Evropske unije, ali i u brojnim drugim međunarodnim konvencijskim i drugim dokumentima.²⁷

Tako se u čl. 26. **Konvencije Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima** strane potpisnice obavezuju da će u skladu sa osnovnim principima vlastitog pravnog sistema uvesti mogućnost da se ne nameću sankcije žrtvama zbog učestvovanja u zabranjenim djelatnostima onda kada su bile prisiljene na to. Primjena bilo kojeg oblika načina izvršenja trgovine ljudima nad žrtvama (sila, prijevara, otmica, zloupotreba neke pozicije i sl.) kojim ih prisiljavaju na nezakonite aktivnosti trebala bi implicirati nekažnjavanje žrtava, što je moguće osigurati materijalno-pravnim ili procesno-pravnim ili drugim institutima.²⁸ Spomenuta „mogućnost“ neizricanja sankcija žrtvama zbog njihova involviranja u nezakonite aktivnosti zapravo se ne tumači kao opcija, nego kao obaveza koja se ima garantirati bilo zakonodavnim, bilo upravnim ili drugim aktima, kao što su smjernice ili mišljenja visokih sudskih ili sličnih instanci. Povezanost nezakonitih aktivnosti u kojima učestvuje žrtva trgovine ljudima sa odsustvom izbora u odluci da se involvira ili ne u takvo ponašanje, može se odnositi na proces uspostave kontrole nad žrtvom (počinjena tokom procesa vrbovanja, prijevoza i sl. kako bi se ostvarila svrha trgovanja, npr. nezakonit prijelaz preko državne granice ili krivotvorenje dokumenata) ili biti tzv. posljedična (nakon što se ostvari svrha trgovanja, npr. žrtva se prinuđuje na

²⁵ Predmet V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva.

²⁶ Council of Europe. (2005). *Explanatory Report o the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings*.

²⁷ Pored spomenutih, treba kratko navesti da se i u čl. 14(7) **Konvencije Saveza država jugoistočne Azije** navodi da su države potpisnice dužne razmotriti isključivanje odgovornosti za krivična ili prekršajna ili druga djela ako su ona povezana sa aktom trgovine, te da se u čl. 4. **Protokola iz 2014. uz Konvenciju Međunarodne organizacije rada o prinudnom radu iz 1930. godine (P029)** navodi da su države potpisnice dužne osigurati da nadležni organi budu ovlašteni da ne vode postupak niti da izriču kazne žrtvama prinudnog ili obaveznog rada za njihovu umiješanost u nezakonite aktivnosti na koje su bili primorani, kao direktna posljedica toga što su bili podvrgnuti prinudnom ili obaveznom radu. Od pravno neobavezujućih važne su **Preporuke i smjernice za ljudska prava i trgovinu ljudima Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava**, u kojima se u principu br. 7 navodi da žrtve kojima se trgovalo neće biti gonjene ili im onemogućeno kretanje zbog nezakonitog ulaska u zemlju ili za njihove aktivnosti u onoj mjeri u kojoj su one posljedica njihove situacije.

²⁸ Council of Europe, *op. cit.*

nezakonitu proizvodnju opojnih droga). Kažnjiva ponašanja na koja se klauzula o nekažnjivosti žrtava trgovine ljudima odnosi uključuju ponajprije krivična djela, ali i prekršaje, te ne uključuju samo sankcije za njih, nego i bilo koje oblike prinude koje mogu primjenjivati državni organi, poput zadržavanja od strane policije, zabrane ulaska na teritorij države na izvjestan period, deportacije i sl.²⁹

Prema **Direktivi 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o sprečavanju i suzbijanju trgovanja ljudima i zaštiti njegovih žrtava** države članice su u skladu s temeljnim načelima svojih pravnih sistema dužne poduzeti potrebne mjere kako bi osigurale da su nadležna državna tijela ovlaštena ne goniti ili određivati kazne žrtvama trgovanja ljudima za svoju uključenost u krivična djela koja su bile prisiljene počinuti kao neposrednu posljedicu toga što su bile žrtve trgovine ljudima. Takva je formulacija nešto restriktivnija nego ona kod Konvencije Vijeća Evrope u smislu da se nekažnjavanje odnosi samo na krivična djela, ne i na druga kažnjiva ponašanja u koja se potencijalno involviraju žrtve u vezi sa njihovom viktimizacijom, kao i kada je povezanost uzročna.³⁰ Formulacija „nadležna državna tijela ovlaštena [su] ne goniti ili određivati kazne žrtvama trgovanja ljudima“, također, unosi izvjesnu dozu diskrecije u postupanje nadležnih organa, jer ovlaštenje da se ne progoni ili izriču sankcije ne implicira nužno da se isti garantiraju, nego samo naznačuju mogućnost. Takva mogućnost ne garantira zaštitu žrtava niti djeluje poticajno za veće uključivanje žrtava u prijavljivanje i progon počinitelja.³¹ S druge strane, EU Direktiva predlaže mogućnost odustajanja od progona, što ukazuje na pomjeranje pažnje na ranije faze postupka, a ne oslanjanje na odlučivanje u podmakloj fazi postupka.³²

U nekim međunarodnim dokumentima mogu se naći odredbe koje posredno ukazuju na razmatranje ili obavezu propisivanja nekažnjavanja za nezakonite aktivnosti na koje su žrtve trgovine ljudima bile prinuđene. Najvažnije su odredbe iz čl. 2(b) **Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta**, kojima se navodi da je jedna od svrha Protokola zaštita i pomoć žrtvama takve trgovine, uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava, što implicira pravilnu identifikaciju žrtava i njihovu zaštitu (a ne kažnjavanje). I u **Konvenciji o pravima djeteta** se ustanovila pozitivna obaveza za države da poduzmu sve potrebne mjere kako bi se spriječilo nasilno odvođenje, prodaja ili trgovina djecom u bilo kom cilju i u bilo kojem obliku, te zaštita djece od svih drugih oblika eksploatacije.

Domaći pravni okvir

Trgovina ljudima prvi put je inkriminirana u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine iz 2003. godine, koji je nakon toga nekoliko puta mijenjan. Što se tiče nižih razina vlasti, trgovina ljudima se propisuje kao posebno krivično djelo izmjenama i dopunama tokom 2013. godine u pogledu KZ RS i KZBD BiH, dok je u KZ FBiH uvedena izmjenama i dopunama iz 2016. godine. Međunarodna trgovina ljudima uređena je državnim zakonodavstvom, dok se „unutrašnja“ trgovina ljudima inkriminira u okviru entitetskih i krivičnog zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.³³

Odredbama iz čl. 186. st. 10 (Međunarodna trgovina ljudima) iz KZ BiH, čl. 207a. st. 9. (Trgovina ljudima) u KZ BDBiH, čl. 145. st. 9. (Trgovina ljudima) i čl. 146. st. 10. (Trgovina djecom) iz KZ RS, te čl. 210a. st. 10. (Trgovina ljudima) iz KZ FBiH uređeno je nekažnjavanje žrtava trgovine ljudima za krivična djela povezana sa njihovom viktimizacijom. Tačne zakonske formulacije navedene su u tablici niže.

²⁹ Piotrowicz, *op. cit.*

³⁰ Bosma, A., & Rijken, C. (2016). Key Challenges in the Combat of Human Trafficking: evaluating the EU Trafficking Strategy and EU Trafficking Directive. *New Journal of European Criminal Law*, 7(3), 315–330

³¹ Symeonidou-Kastanidou, E. (2016). Directive 2011/36/EU on Combating Trafficking in Human Beings: Fundamental Choices and Problems of Implementation. *New Journal of European Criminal Law*, 7(4), 465–482.

³² Jovanovic, *op. cit.*

³³ Mujanović, E., Datzler, D., Vučinić, H., & Buha, M. (2022). *Istraživanje sudske prakse procesuiranja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini (2003-2021)*.

Član iz krivičnog zakona	Formulacija nekažnjavanja
čl. 186. st. 10 (Međunarodna trgovina ljudima) iz KZ BiH	Protiv žrtve međunarodne trgovine ljudima koju je počinitelj krivičnog djela prisilio da učestvuje u izvršenju drugog krivičnog djela neće se voditi krivični postupak, ako je takvo njeno postupanje bilo neposredna posljedica njenog statusa žrtve međunarodne trgovine ljudima.
čl. 207a. st. 9. (Trgovina ljudima) iz KZ BDBiH	Protiv žrtve trgovine ljudima koja je bila prisiljena, od strane izvršioca krivičnog djela, učestvovati u izvršenju drugog krivičnog djela neće se voditi krivični postupak ako je takvo njeno postupanje bilo neposredna posljedica njenog statusa žrtve trgovine ljudima
čl. 145. st. 9. (Trgovina ljudima) i čl. 146 st. 10. (Trgovina djecom) iz KZ RS	Protiv žrtve trgovine ljudima/djecom koju je učinilac krivičnog djela prinudio da učestvuje u izvršenju drugog krivičnog djela, neće se voditi krivični postupak ako je takvo postupanje bilo neposredna posljedica njenog statusa žrtve trgovine ljudima
čl. 210a. st. 10. (Trgovina ljudima) iz KZ FBiH	Protiv žrtve trgovine ljudima koja je bila prisiljena od strane učinitelja krivičnog djela učestvovati u izvršenju drugog krivičnog djela, neće se voditi krivični postupak ako je takvo njeno postupanje bilo neposredna posljedica njenog statusa žrtve trgovine ljudima

Navedene odredbe ukazuju da se u zakonodavstvima u Bosni i Hercegovini primjenjuje tzv. posebni kauzalni model (u odnosu na opći model krajnje nužde ili prisile), koji se temelji na ideji da trgovanje ljudima predstavlja uzrok počinjenog krivičnog djela žrtve, odnosno da je djelo počinjeno od strane žrtve izravno povezano s trgovanjem ljudima.³⁴ Iz opisanoga pristupa domaćih zakonodavaca moguće je uočiti tri važna elementa: 1) žrtva je prinuđena, odnosno prisiljena počinuti krivično djelo 2) postoji uzročno-posljedična veza između viktimizacije trgovinom i kasnije delinkvencije žrtve, 3) utvrdi li se takva veza, krivični postupak neće se pokrenuti, odnosno, ukoliko je pokrenut, obustavit će se.

Prvi aspekt domaćih klauzula o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima odnosi se na prinudu koju je počinitelj trgovine ljudima primijenio na žrtvu. Munivrana Vajda i dr.³⁵ mišljenja su, koje se čini razboritim i u bosanskohercegovačkom kontekstu, da se prinuda ima shvatiti ekstenzivno. To znači da se pojam prinude kod iznesene formulacije ne odnosi samo na apsolutnu (neodoljivu) prinudu kod koje se tradicionalno isključuje postojanje voljnog elementa u izvršenju radnje,³⁶ nego i na kompulzivnu (odoljivu) prinudu i druge oblike prinude i prijetnju prinudom, pa i na sve moguće načine izvršenja trgovine ljudima. To se odnosi na oduzimanje identifikacijskih ili putnih isprava od žrtve, njene socijalne izolacije, izgladnjavanja, prijetnji da će biti isporučena organima vlasti, kažnjena i deportirana zbog nelegalnog boravka ili rada, prijetnji odmazdom nad članovima njene porodice, ucjene, otmice, prijevare, zloupotrebe ovlasti ili utjecaja, iskorištavanja položaja bespomoćnosti, preuzimanjem kontrole nad drugom osobom.³⁷ Strogo gledano, svaki od spomenutih oblika prinude trebao bi se cijeliti sa stanovišta odoljivosti: jedino ako nema stvarne alternative pokoravanju dominantnoj sili drugoga bi se moglo govoriti o prinudi kojom se ili isključuje protupravnost djela ili eventualno krivnja i zadovoljenje odredbe o prinudi na delinkvenciju. No, ipak bi se zakonske odredbe shvatale nešto fleksibilnijima. Kako je navedeno ranije, i sama Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima, koja je poslužila kao inspiracija za unošenje klauzule o nekažnjavanju u domaće zakonodavstvo, podrazumijeva da primjena bilo kojeg oblika načina izvršenja trgovine ljudima nad žrtvama (sila, prijevara, otmica, zloupotreba neke pozicije i sl.) kojim ih se prisiljava na nezakonite aktivnosti treba implicirati nekažnjavanje žrtava, no na isto ukazuje i logičko tumačenje domaćih zakonskih odredbi. Ako je, naime, vršenje krivičnih djela moguća svrha iskorištavanja žrtava trgovine ljudima (izričito propisana u KZ RS, ali moguća i u drugim zakonodavstvima putem odredbe o „drugom iskorištavanju“), onda se logičnim čini da bilo koji način kojim se neko privoljava da ostvari tu svrhu može implicirati nekažnjivost

³⁴ Munivrana Vajda i dr., *op. cit.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ V. Bačić, F. (1998). *Kazneno pravo: opći dio*. Informator, str. 141.

³⁷ Filipović, L. (2017). *Trgovina ljudima: priručnik za obuku sudija i tužitelja. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Misija OSCE-a u BiH.

za ponašanja koja predstavljaju ostvarenje te svrhe. Protupravno ponašanje koje se podvodi pod klauzulu o nekažnjivosti u domaćem zakonodavstvu uključuje samo krivična djela, ne i prekršaje. Budući da zakon ne postavlja ograničenja u pogledu težine krivičnih djela za koje bi žrtva trebala biti lišena odgovornosti, to implicira da bi za svako djelo koje je neposredna posljedica njenog statusa žrtve trgovine ljudima trebala biti primijenjena ova klauzula: npr. ako žrtva liši života trgovca koji ju siluje, ne bi trebala postojati odgovornost jednako kao niti za žrtvu koja sa krivotvorenim dokumentima pokušava nezakonito preći državnu granicu. Pravednim bi se smatralo samo ako je žrtva iskusila ili očekuje stvarnu i izvjesnu opasnost od jednog od opisanih oblika prinude, ne i ukoliko je ta opasnost već prošla. Ako se žrtve privoljava na ulogu počinitelja trgovine ljudima (npr. da i sama vrbuje druge potencijalne žrtve), načelno bi se trebalo razlikovati situacija gdje su žrtve izmanipulirane i dodijeljene im specifične zadatke od one gdje prijašnja žrtva dobrovoljno pristaje da igra krupniju ulogu u eksploataciji (npr. postaje upraviteljica bordela) i gdje se teško ili nemoguće može ustanoviti veza između viktimizacije i kasnije delinkvencije.³⁸

Drugi se aspekt opisanoga kauzalnoga modela odnosi na postojanje uzročno-posljedične veze između viktimizacije trgovinom i kasnije delinkvencije žrtve. Obično se u krivičnom pravu u smislu kauzalnosti barata sa tzv. teorijom ekvivalencije. Prema njoj, svi uvjeti su jednaki, istog kauzalnog značenja (ekvivalentni) i uzrok je svaka radnja koja je nužna za posljedicu. Teorija ekvivalencije obično se povezuje s formulom *conditio sine qua non* prema kojoj se uzročnost utvrđuje u hipotetičkom postupku eliminacije: u mislima se isključi počiniteljeva radnja, i ako bi i uz tu pretpostavku nastupila posljedica, uzročnosti nema, a ako ne bi, uzročnost postoji.³⁹ U kontekstu trgovine ljudima, ako bi žrtva svakako počinila krivično djelo i bez viktimizacije trgovinom, ne bi se moglo govoriti o kauzalnoj vezi viktimizacije i naknadne delinkvencije.

Treći aspekt klauzule nekažnjivosti u domaćem pravu odnosi se na nevođenje krivičnog postupka utvrditi li se utjecaj viktimizacije trgovinom ljudima na kriminalitet žrtve. Iskaz „neće se voditi krivični postupak“ ukazuje da se utvrđivanje uzročno-posljedične veze između viktimizacije trgovinom i kasnije delinkvencije žrtve ima smatrati procesno-pravno relevantnom činjenicom koja isključuje mogućnost vođenja kaznenog postupka. Takva se činjenica smatra tzv. negativnom procesnom pretpostavkom ili procesnom smetnjom.⁴⁰ Ukoliko formalni postupak nije niti pokrenut, nego je podnesena krivična prijava ili izvještaj o krivičnom djelu, ista će se odbaciti, tj. donijet će se naredba o neprovođenju istrage, a ako jest, postupak će se obustaviti naredbom o obustavi istrage odnosno rješenjem o povlačenju optužnice. Presudom kojom se optužba odbija okončat će se postupak kod kojeg se za opisane okolnosti saznalo tek prilikom raspravne faze postupka ili presuđivanja. Kod pravosnažno okončanih predmeta (pa čak i u slučajevima kada je sankcija izdržana) postoji mogućnost vanrednog pravnog lijeka ponavljanja postupka, u kojem se ima donijeti presuda o stavljanju van snage ranije osuđujuće presude.

SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE

Smjernice bi trebale ponuditi način postupanja kako bi se osigurala pravovremena i tačna identifikacija žrtava trgovine ljudima, ali i njihov pravedan tretman, što implicira da bi korisnici preporuka iznesenih u tekstu trebali ponajprije biti organi uključeni u identifikaciju. To su **centri i službe za socijalni rad**, koji putem svakodnevnih aktivnosti, ali i prijava fizičkih i predstavnika pravnih lica mogu doći u kontakt sa osobama koje su moguće žrtve trgovine ljudima. Spomenuti organi imaju obavezu uočavati rizične situacije u kojima može identificirati potencijalne žrtve ili tokom kojih može posumnjati da su osobe, posebno djeca, izložene ili bi mogle biti izložene riziku trgovine ljudima, čak i ako početni skup spoznaja ne ukazuje na to. Kako su djeca u povećanom riziku da postanu žrtve, smjernice mogu poslužiti i obrazovno-vaspitnim institucijama (upravama, nastavnicima i pedagoškim službama), dnevnim centrima za djecu koja su uključena u život i rad na ulici ili djecu u riziku da to postanu, zdravstvenim ustanovama, inspeksijskim i sanitarnim službama, zavodima za zapošljavanje, matičnim uredima, savjetovalištim, zavodima za zaštitu

³⁸ Schloenhardt, A., & Markey-Towler, R. (2016). Non-Criminalisation of Victims of Trafficking in Persons-Principles, Promises, and Perspectives. *Groningen Journal of International Law*, 4(1), 10-38.

³⁹ Horvatić, Ž. (2002). *Rječnik kaznenog prava*. Masmedia.

⁴⁰ Krapac, D. (2014). *Kazneno procesno pravo. Prva knjiga: Institucije*. Narodne novine

djece i omladine, domovima za nezbrinutu djecu i omladinu kao i djecu bez roditeljskog staranja i bilo kojim drugim javnim ili privatnim institucijama u koje se djeca zbrinjavaju.

Budući na naglašenu ulogu **policijskih agencija i tužiteljstava** u otkrivanju i dokazivanju trgovine ljudima, smjernice su namijenjene svim službama i pojedincima angažiranim na odnosnoj oblasti kriminaliteta. Pogotovo ih ima smisla informirati ako su to službenici koji dolaze u kontakt sa oštećenim krivičnim djelima, sa osobama uključenim u kriminalne aktivnosti koje uključuju organiziranu prostituciju, organizirano krijumčarenje migranata preko granice i svaku drugu kriminalnu aktivnost koja uključuje eksploatacijsko ponašanje poput organiziranog prosjačenja, sa djecom izloženom nasilju u porodici i vaspitno zanemarenom djecom. Kod tužitelja je naročito važno istaći načelo mutabiliteta, kojim se tužitelji ovlašćuju da odustanu od krivičnog progona ako postoje okolnosti koje ga isključuju, jednu od kojih može predstavljati i ispunjenost klauzule o nekažnjivosti žrtava trgovine ljudima.

Sudovi imaju određene obaveze kada započne formalni krivični postupak, te ih treba informirati o smjernicama za postupanje. Njihova je uloga velika prilikom odlučivanja o primjeni mjera procesne prinude i ograničavanja drugih prava osumnjičenih, koji mogu biti pogrešno identificirane žrtve trgovine ljudima. Sudovi su dužni kontrolirati optužni prijedlog, što znači i ispitivanje okolnosti koje isključuju krivično gonjenje, koju upravo predstavlja klauzula o nekažnjivosti žrtava trgovine ljudima. Također, postoji obaveza suda da stara za svestrano pretresanje predmeta i pogotovo pozivanje optuženog da iznese sve činjenice koji mu idu u korist, što znači da u utvrđivanju činjenica i u pretresnoj fazi postupka nije pasivan i može pridonijeti pravilnoj identifikaciji žrtve. I u fazi presuđivanja sud je dužan po službenoj dužnosti uzeti u obzir da li postoje okolnosti koje isključuju krivično gonjenje. Sve opisano ukazuje da smjernice itekako oslovljavaju rad sudova.

Branitelji (advokati, specijalizirane organizacije i sl.), također, imaju ogromnu ulogu u poduzimanju svih radnji s ciljem utvrđivanja činjenica, prikupljanja dokaza koji idu u korist osumnjičenog, odnosno optuženog, kao i zaštite njihovih prava. Žrtva trgovine ljudima koja se sumnjiči da je počinila krivično djelo doživljava sekundarnu viktimizaciju i nalazi se u posebnom psihičkom stanju. Kako bi se izbjeglo da njihovi iskazi i postupci budu stihijski i moguće kontraproduktivni za vlastitu odbranu i kako bi se osiguralo da se iznesu sve bitne okolnosti i činjenice koje im idu *in favorem*, potrebno je da branitelji, pogotovo tzv. obligatorni branitelji, budu dobro obaviješteni da žrtve imaju pravo na nekažnjavanje za postupanja koja su povezana sa njihovom viktimizacijom, čemu mogu pomoći smjernice.

Nevladine organizacije sa kapacitetom za zaštitu i pružanje pomoći žrtvama i svjedocima žrtvama koje su sklopile protokol sa nadležnim institucijama u BiH mogu u okviru svojih svakodnevnih aktivnosti dobiti informacije ili posumnjati da se radi o potencijalnoj žrtvi trgovine ljudima. Pogotovo nevladine organizacije koje pružaju pravnu pomoć trebaju imati razvijenu svijest o tome koji su uvjeti, obim i efekti klauzule o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima, čemu ove smjernice mogu pomoći.

Nadležne **inspeksijske službe** prilikom provođenja kontrole ugostiteljskih i drugih uslužnih objekata (hoteli, prenoćišta, kampovi, barovi i sl.), plesnih i modnih agencija, agencija za sklapanje brakova i sl. dužni su obratiti veću pažnju u pogledu identificiranja aktivnosti u vezi sa trgovinom ljudima, a posebno evidencija o boravku djece u navedenim objektima, te ih također treba informirati o smjernicama.

Prema Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana BiH, ukoliko **diplomatsko-konzularno predstavništvo** BiH u okviru svojih redovnih aktivnosti dođu do saznanja da se na njegovom jurisdikcijskom području nalazi dijete ili punoljetna žrtva i svjedok žrtva trgovine koja je državljanin BiH, ili utvrde da okolnosti koje su u vezi sa djetetom ili punoljetnom osobom upućuju na to da se ove osobe eksploatiraju, dostavit će informaciju nadležnom tužilaštvu ili policijskoj službi putem nadležnog sektora Ministarstva vanjskih poslova. Prema pravilniku o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima, organi u postupanju u slučaju postojanja osnova sumnje da se radi o žrtvi trgovine - strancu dužni su bez odlaganja pismeno obavijestiti organizacionu jedinicu **Službe za poslove sa strancima**, a u cilju osiguranja prihvata

i smještaja. Svima njima informacije iz smjernica mogu pomoći u pravilnom tretmanu žrtava trgovine ljudima, koje se zbog odsustva svijesti ili podcjenjivanja okolnosti viktimizacije mogu pogrešno identificirati i zamijeniti sa počiniteljima.

IZAZOVI U RADU SA ŽRTVAMA ZA KOJE SE POGREŠNO DRŽI DA SU POČINITELJI KRIVIČNIH DJELA ILI PREKRŠAJA

U skladu sa konceptom tužilačke istrage, koji je u BiH prisutan od 2003. godine, te načelom legaliteta, tužilac je u obavezi da donese naredbu o provođenju istrage i provede istragu ukoliko postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično djelo, uključujući tu i krivična djela trgovine ljudima, u provođenju istrage tužilac je ovlašten da poduzima sve istražne radnje u postupku uključujući tu i saslušanje žrtve krivičnog djela.

Postupanje nadležnih subjekata u postupku povodom počinjenja krivičnih djela trgovine ljudima u kojima se kao pasivni subjekt pojavljuje dijete, regulisan je i posebnim odredbama sadržanim u zakonima o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku koji su usvojeni na nivou entiteta FBiH i RS, te Brčko distrikta BiH. U skladu s tim, obavezno je postupanje specijaliziranih profesionalaca u postupku. Saslušanje djece koja nisu navršila 16 godina tim zakonom je ograničen na najviše dva puta (inače odredba koja se često krši u praksi); njihovo saslušanje se mora obavljati putem tehničkih uređaja iz druge prostorije i uz pomoć stručne osobe; kao i zabranu suočenja djeteta svjedoka. Saslušanje i punoljetne žrtve svjedoka potrebno je obavljati putem tehničkih uređaja iz druge prostorije pod uslovom da je svjedok fizički ili psihički traumatiziran, okolnosti pod kojima je izvršeno krivično djelo ili ukoliko pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji žrtvu čine posebno osjetljivom. Važno je onemogućiti i da optuženi vidi žrtvu svjedoka prilikom prepoznavanja, (najčešće se to dešava u istrazi i poslije u toku krivičnog postupka pred sudovima, čime se ne poštuju zakonom regulirana pravila postupanja, prisutna su neprofesionalna postupanja prema žrtvama trgovine ljudima i sl.). Žrtva ne mora niti biti svjesna da je žrtva. Neke od načelnih preporuka za rad sa žrtvama su:

1. mogućnost da se žrtvama trgovine ljudima ne izriču kazne za njihovo učešće u nezakonitim aktivnostima u onoj mjeri u kojoj su one bile na to prisiljene
2. hitnost u postupanju u cilju blagovremene identifikacije žrtve trgovine ljudima radi zaštite dostojanstva i ljudskih prava žrtve
3. izbjegavanje svakog rizika od sekundarne viktimizacije, omogućiti žrtvi posebno savjetovanje, potporu, pomoć kao i opća postupovna prava i prava na pristup uslugama, pravo na informacije, anonimnost za određene žrtve
4. pristup žrtvama je vrlo delikatan i zahtijeva dodatnu obuku onih koji rade sa njima (zdravstveni radnici, socijalni radnici, policija, inspektori, psiholozi, tužioci, sudije)
5. prvi ostvareni kontakt žrtve je vrlo bitan za dalji postupak
6. uspostavljanje povjerenja (žrtve davanje iskaza nerijetko doživljavaju kao da im se ne vjeruje)
7. pravilno postupanje sa privilegiranim svjedocima (implementacija posebnih obuka za postupanje sa istima) zbog usložnjavanja njihovog položaja i mogućnosti manipuliranja s istima (posebno sa djecom)
8. smanjenje i eliminiranje predrasuda, naročito izraženih kod prisilnog prosjačenja i seksualne eksploatacije
9. stalna edukacija u smislu pristupa i razgovora sa žrtvama (najveći i najčešći problemi u praksi)
10. odvajanje žrtava od počinitelja djela trgovine ljudima (posebno u slučajevima kada su žrtve privilegirani svjedoci bračni drugovi, djeca)
11. primjena zakonskih odredbi o isključenju javnosti u cilju zaštite žrtava

12. ohrabrivanje žrtve da učestvuje u svojstvu svjedoka na način da joj se pruži sigurnost i podrška
13. princip nekažnjavanja: nepokretanje krivičnog ili prekršajnog postupka, obustavljanje postupanja u ranoj fazi, ukoliko je u fazi suđenja brzo okončanje postupka; pri tome je najbitnija rana identifikacija žrtve trgovine ljudima
14. prepoznavanje žrtve od strane policijskih službenika, inspektora u ranoj fazi kada je potrebno prepoznati i identifikovati žrtvu, najčešće se radi o ljudima koji slabo govore, izbjegavaju odgovore, pravdaju se i hvale počiniocima kako su uspjeli i šta su odgovarali na pitanja (obzirom da su žrtve većinom pod prismotrom počilaca ovih djela), odgovaraju napamet naučeni tekst u daljem toku razgovora, te ne znaju odgovore, odnosno izbjegavaju iste, jer izlaze iz okvira što im je rečeno kako da se ponašaju kada ih ispituju (misle prevashodno na policiju), radi se većinom o neurednim, zapaštenim osobama, često i sa određenim tjelesnim nedostacima. U zadnje vrijeme učestale su situacije kod prisilnog prosjačenja, nakon što bude započeta bilo koja vrstu razgovora ili postavljena pitanja, najčešći odgovori tih osoba su da im nije potreban novac već da im se može kupiti nešto da jedu čime žele prikriti svoj položaj iskorištavane osobe.

Zbog povećanog broja počinjenih krivičnih djela trgovina ljudima u BiH, u cilju prepoznavanja, tj. identifikovanja žrtava i nekažnjavanja istih, raste potreba za edukativnim materijalima koji daju osnovna znanja i smjernice o pružanju pomoći i zaštite. Također, postoji i potreba za edukacijama koje bi pružila specifična znanja i vještine osobama koje pružaju direktnu pomoć i zaštitu potencijalnim žrtvama. Stoga je osnovna namjera pružiti službama i pojedincima angažovanim u odnosnoj oblasti kriminaliteta osnovne smjernice za vođenje razgovora i pružanje podrške žrtvama trgovine ljudima.

Za efikasniju borbu protiv trgovine ljudima važno je naučiti prepoznati, te razbiti uobičajene zablude. Tako se često ima prilika čuti (čak od onih koji bi trebali među prvima prepoznati žrtve) kako žrtve mogu biti samo stranci, pa tako stereotipno je bilo mišljenje kod navođenja na prostituciju da samo žene koje nisu sa ovih prostora mogu biti žrtve trgovine ljudima; da romska djeca nisu nikakve žrtve trgovine ljudima, da je to njihov način života i da će oni i pored kažnjavanja uvijek se baviti isključivo prosjačenjem; da samo žene i djeca mogu biti žrtve a nikako muškarci; da ako je osoba znala šta će joj se dogoditi ne može se smatrati žrtvom; da je trgovina ljudima sinonim za krijumčarenje ljudi; da trgovina uvijek podrazumijeva fizičko nasilje i kontrolu; da počinitelj trgovine ljudima nikada nije rodbinski vezan sa žrtvom; da su žrtve uvijek iz siromašnog dijela, odnosno iste su zbog siromaštva.

U stvarnosti, međutim, žrtva ne mora znati da je žrtva, to može biti svako, te nije bitan spol, socijalni status; razlika između trgovine ljudima i krijumčarenja ljudima je što je trgovina zločin protiv osobe, dok je krijumčarenje ljudima zločin protiv države, zatim pojedinci mogu iskorištavati ili organizirati druge osobe, a ne samo da se radi o organiziranim kriminalnim mrežama. Potom žrtve trgovine ljudima mogu biti predmetom psihološke manipulacije, istina je da su žrtve trgovine većinom iz siromašnih socijalnih prilika, ali mogu dolaziti i iz porodica s višim socioekonomskim statusom.

Analizom sudski okončanih predmeta trgovine ljudima uočeni su brojni problemi opisani niže.

Odsustvo specijalizacije nadležnih organa

Dovođenje žrtvi na suđenje od strane službenika policije koji su vodili istragu i koji su uzimali iskaze od žrtvi, nerazumijevanje od svih učesnika u postupku, izostanak empatije, svjedokinje žrtve nemaju podršku i nisu zbrinute, neke su čak dovedene iz drugih objekata u kojima su nastavile raditi isti posao vrbovane od strane drugih, jer im nisu bili obezbijeđeni osnovni uvjeti za život, pa su tako žrtve na glavnom pretresu navodile (u vidu pravdanja) sudu da moraju raditi jer nemaju osnovne uvjete za život (finansijska sredstva, niti mjesto za stanovanje), ničim nisu bile zaštićene, izostanak koordinacije između centara za socijalni rad, policije i tužilaštva, nepripremljenost žrtvi u odnosu šta je postupak koji predstoji, provođenje žrtvi kroz postupak i to uz podršku u svakom smislu (posebno materijalnu i psihološku), žrtve su u postupku

nekada lako dostupne drugim uključenim osobama (kako optuženim tako i njihovim advokatima, rodbini optuženih, naročito najužim članovima čiji je interes da ne dođe do kažnjavanja optuženih), nekim žrtvama se prilazilo na način da im se obećavaju određene stvari sigurnosti, finansiranja, smještaja i finog “nastavka života”, tj. ono što je u stvari uloga države, odnosno, zvanična asistencija i podrška kako bi se postupak okončao i žrtve ostvarile svoja prava koja zaslužuju i kako bi u konačnici postupak bio okončan kažnjavanjem počinitelaca krivičnog djela. Primjetno je da optuženi ni na kraju postupka nemaju apsolutno osjećaj krivice niti smatraju da su počinili krivično djelo, čak šta više, smatraju da to nisu žrtve, da su same pristale na to i da su čak dobročinitelji prema istima jer su sebe izložili kažnjavanju i pokretanju postupka zato što su im dopustili da rade u njihovim objektima, isključivo kao konobarice i pri tome im obezbijedili i mjesto stanovanja (*Primjer: u jednom predmetu sud tezu odbrane koja je negirala bilo kakvu umiješanost optuženih u poslove kojima su se oštećene bavile, pokušavajući sudu sporne događaje prezentovati na način da su oštećene samostalno i bez nadzora, odnosno bilo kakvog uticaja optuženih vršile seksualne usluge i da su se u tome rukovodile naredbama optuženih, da su same dolazile i napuštale objekat zahtijevajući od optuženog da ih zaposli, da optuženi nije imao nikakve bitne veze sa poslovima u tom objektu, niti je pomagao N.N. optuženom u svemu tome, sud nije prihvatio, nalazeći da se radi o konstrukciji odbrane sračunate u cilju otklanjanja odgovornosti za radnje za koje se tereti, koji su sasvim sigurno po nalaženju suda uspostavljanjem potpune kontrole nad žrtvama iste vrbovao za izrabljivanje odnosno seksualno iskorištavanje prostitucije).*

Za vrijeme istrage, u postupku prikupljanja dokaza pored predrasuda, izražen je problem nedovoljno obučenog osoblja u nadležnim institucijama, neprepoznavanje da se uopšte radi o krivičnom djelu trgovine ljudima, tu se ne pravi distinkcija od krivičnog djela navođenje na prostituciju, čime dolazi do banaliziranja ovako ozbiljnog krivičnog djela, koje zbog niske svijesti i izostanka identifikacija žrtve često ostaje neprocesuirano. Također je utvrđeno da se korisnici takvih usluga ni ne prepoznaju niti se otkriva identitet korisnika za razliku od žrtve čiji se identitet nerijetko otkrije, umjesto da bude obrnuta situacija. U ovakvim predmetima se, što je kroz praksu uočeno, pristupa često površno, što na kraju zbog olakog shvaćanja i neprepoznavanja elemenata trgovine ljudima i površnog postupanja dovodi do prikupljanja dokaza koji su u sudskom postupku neiskoristivi. Na primjer, iskaz svjedoka žrtve i zapisnici koji su sačinjeni imaju mnogo propusta koji dovode do procesnih problema i isti se ne mogu koristiti u toku postupka, (npr. nije potpisana svaka strana zapisnika, postupanje sa nepismenom strankom, posebno postupanje sa žrtvom zaostalom u duševnom razvoju, gluhim i gluhonijemim osobama i sl.), sa kojima se najčešće pristupa na isti način kao da su bez ikakvih procesnih smetnji i time krše odredbe ZKP-a, što poslije u postupku dovodi do nezakonitih dokaza na kojima se ne može zasnovati sudska odluka. To u krajnjem dovodi do oslobađajuće presude i do uskraćivanja prava žrtve i nekažnjavanja počinioca, čime se ohrabruju počinioci (*izostanak specijalne i generalne prevencije*) da nastave sa unosnim poslom, a žrtve se obeshrabruju u prijavljivanju krivičnih djela i svjedočenju.

Propuštanje primjene pristupa zasnovanog na traumi

Postupanje ovlaštenih službenih osoba prilikom saslušavanja žrtvi, bez osigurane stručne podrške je jedan od potencijalnih procesnih problema (*u toku ispitivanja na glavnom pretresu većina žrtvi mijenja iskaz uz obrazloženje da to nisu njezini navodi i da su to inspektori navodili i pisali, a ne ona i da je ona samo potpisala, pri čemu se većinom radilo o nekim žrtvama koje dolaze iz takvih sredina i socijalnog statusa zbog kojeg jesu iskorištene i dovedene u takvu ovisnost*). Žrtve tom prilikom uglavnom govore dosta agresivno, jer su u sudnici suočene sa optuženim kojih se boje i od kojih su iskorištavane. Stoga je od posebne važnosti da žrtva od prvog momenta ima stručnu pomoć, da ne može davati iskaz bez prisustva pomagača, pri tome ništa manje važna nije i potreba za psihološkim vještačenjem (*pored stanja u kojem se nalazi žrtva i zbog postavljanja imovinskopravnog zahtjeva*). Primjeri negativne prakse postupanja naspram žrtava trgovine ljudima u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini uključuju situacije gdje su žrtve pristupile sudu u pratnji policije, skupa sa ostalim svjedocima koji su zapravo bili korisnici usluga žrtava trgovine ljudima; dolazak žrtava koje su u međuvremenu i same bile uključene u vrbovanje drugih žrtava, skupa sa drugim žrtvama koje su prve zapravo eksploatirale što je bilo potvrđeno čak i od prvooptuženih, što sve skupa ukazuje na slabu koordinaciju u postupanju nadležnih institucija koje dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima, što je naravno dovelo do velikog broja procesnih problema

koji poslije nisu ispravljivi u toku postupka pa čak ni u ponovljenom postupku. Ukoliko bi postojala adekvatna podrška i briga prema žrtvama, da se iste osjećaju zaštićenim (pri čemu ta zaštita iz procesnih razloga ne smije biti pružena od strane policije i tužilaštva kao stranaka u postupku), potrebno je uključiti pored medicinskog kadra, socijalne radnike, psihologe (isključujući psihologe tužilaštva) i druge. Posebno je potrebno voditi računa o zaštiti identiteta žrtvi, isključenjem javnosti sa suđenja, bez obzira da li su žrtve punoljetne, zbog čega je bitan psihološki profil žrtve u smislu svjedočenja iz zasebne prostorije.

Poseban problem predstavlja činjenica da je kroz praksu primijećeno da žrtve na suđenje dolaze bolesne, zapuštene, evidentno je da su i dalje iskorištavane, nezaštićene i uplašene i sl.

Zbog banalizacije samog odnosa prema trgovini ljudima, dolazi se u situaciju gdje žrtve prilikom ispitivanja na glavnom pretresu govore dosta proste riječi i namjerno se prikazuju u smislu da je to njihov izbor, da su to one odabrale, dok pri tome kroz razne gestikulacije optuženih dobivaju odobravanje (obično klimanjem glavom), te proste konstatacije u smislu nećete mi vi govoriti s kim ću ja imati donose i sl., što sve govori u prilog da žrtve nisu prepoznate i tretirane na pravi način, kao i elementarno nepoznavanje pojave trgovine ljudima od strane "pomagača".

Analizom postupka koji se vodio u Kantonalnom sudu u Tuzli 03 0 K 017273 18 K iz 2020. godine protiv optuženih Ahmetović Almira i Šeharzade zbog krivičnog djela trgovine ljudima iz člana 210a. stav 2. u vezi sa članom 31. KZ FBiH (prisilno prosjačenje) koji je pravomoćno okončan predmet, sud se susreo sa određenim procesnim smetnjama. Izazov u ovom predmetu od faze istrage je bila kao prvo što se radilo o djeci uzrasta od 7 - 14 godina, od kojih je pola privilegovanih svjedoka u odnosu na majku, a pola u odnosu na oca (nisu djeca istih roditelja). Tu su provedene i posebne istražne radnje nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija iz člana 130. stav 2. tačka a) ZKP FBiH koje su između ostalog predstavljali jedan od problema sa kojima se sud susreo zbog propusta prilikom istrage. Utvrđivanje odlučnih činjenica u ovom postupku sud je najprije temeljio na iskazima oštećenih žrtvi, koji su u pratnji pedagoga - psihologa iz JU Centar za socijalni rad Tuzla dali svoj iskaz na glavnom pretresu (što treba biti obavezujuće u smislu da se povede računa kod odabira psihologa prilikom saslušavanja žrtvi jer su angažovani psiholozi zaposleni u Tužilaštvu što prouzrokuje prigovore od strane odbrane).

Zanemarivanje vulnerabilnosti pojedinih kategorija žrtava

Ispitivanje djece i audio snimanje treba pristupiti i provoditi sa posebnim oprezom i sa stručnim osobama, koja imaju certifikat za postupanje u predmetima sa djecom i maloljetnicima, pri tome djeca moraju biti upozorena prilagodljivo njihovom uzrastu da razumiju da imaju pravo odbiti svjedočenje, mora im biti jasno šta je istina, a šta laž, šta znači svjedočiti, šta znači postupak na sudu, šta znači njihov iskaz u tom momentu (istraga), ne smiju se davati odgovori niti navoditi djecu na odgovore. Nema opravdanja da od dva roditelja koji ne žive zajedno i kada dijete žrtva živi na ovakav način sa jednim roditeljem (majkom ili ocem) o čemu je drugi upoznat da dijete žrtva prosi, da je iskorištavano konstantno od tog roditelja da istome predstavlja sredstvo za rad, izostaje reakcija tog roditelja u odnosu na vlastito dijete i ne prijavi takvo ponašanje i pri tome ostane nekažnjen, to je propust od kojeg se žrtva još više osjeća nezaštićeno, uplašeno. Prigovor odbrane je bio usmjeren prema djeci koja imaju prema zakonu status privilegovanih svjedoka, tj. da se radi o istom činjeničnom osnovu. *Sud je u ranije opisanoj konkretnoj situaciji prigovor odbrane oko privilegovanih svjedoka odbio imajući u vidu da je u toku postupak protiv dvoje optuženih i to protiv majke i očuha oštećenih, te blagodeti koje su sadržane u članu 97. ZKP FBiH, u konkretnom postupku, oštećeni I. K., I. S. i I. V. mogu koristiti samo u odnosu na majku oštećenih, optuženu Ahmetović Šeharzadu, dok oštećeni A. S. može odbiti svjedočenje samo u odnosu na optuženog Ahmetović Almira, koji mu je otac. Naime, članom 97. ZKP FBiH propisano je koje osobe mogu odbiti svjedočenje i da su to braćni, odnosno vanbraćni drug osumnjičenog, odnosno optuženog i roditelj ili dijete, usvojitelj ili usvojenik osumnjičenog, odnosno optuženog. Iz citirane odredbe nesporno proizilazi da oštećeni I. K., I. S. i I. V. nisu niti u jednom od navedenih odnosa sa optuženim Ahmetović Almirom, budući da je isti njihov očuh, dok oštećeni A. S. nije u takvom odnosu sa optuženom Ahmetović Šeharzadom, jer je ista njegova maćeha. Također, sud je našao da je članom 97. stav 3. ZKP FBiH propisano da osoba koja može odbiti svjedočenje prema jednom osumnjičenom, odnosno optuženom, može odbiti svjedočenje i prema ostalim*

osumnjičenim, odnosno optuženim, ako se njen iskaz prema prirodi stvari ne može ograničiti samo na ostale osumnjičene, odnosno optužene. S tim u vezi, sud cijeni da navedena odredba nije imperativnog karaktera i da ista propisuje prethodno opisanu situaciju kao mogućnost, a ne obavezu, pa kako su oštećeni bili upoznati sa svojim pravima, isti su odbili svjedočenje protiv svoje majke, odnosno oštećeni A. S. je odbio svjedočiti protiv svog oca, a iskazi oštećenih prema prirodi stvari mogu se ograničiti samo na jednog optuženog, pa su tako oštećeni i svjedočili, pridržavajući se u potpunosti zakonskih odredbi.

Svi svjedoci su promijenili svoje iskaze na glavnom pretresu, shvatajući težinu krivičnog djela koje se optuženima stavlja na teret i vodeći računa o rodbinskoj vezi sa njima.

Potrebno je uvesti jaču kontrolu od strane pedagoga i prosvjete, posebno centara za socijalni rad, i koji moraju koordinirano raditi. Tako je u ranije referiranom slučaju utvrđeno da su oštećeni saglasno izjavili da nisu voljeli da prose, da se tad nisu osjećali lijepo i da im je lijepo u Domu za nezbrinutu djecu, to sud uviđa da su oštećeni, sigurnost koju djeca njihovih godina treba da osjete u kući i od svojih najbližih srodnika, osjetili u Domu za nezbrinutu djecu, iz razloga što tu nisu morali da prose i omogućeno im je pohađanje škole (*naprijed navedeno potvrđuje i činjenica da su oštećeni sami željeli da odu u Dom za nezbrinutu djecu, jer više nisu mogli da prose, te su u tom cilju, preko nekog njima nepoznatog građanina, pozvali policiju i prijavili krivično djelo, a što je potvrđeno i službenom zabilješkom Policijske stanice Centar od 14. 11. 2017. godine, iz koje proizlazi da se mldb. I. K., dana 10. 11. 2017. godine, javila u Policijsku stanicu Centar iz razloga što je majka tjera na prosjačenje, zbog čega je ista smještena u Dom za nezbrinutu djecu, te su službenici JU Centar za socijalni rad Tuzla, kroz razgovor sa oštećenom I. K., došli do saznanja da je ista, dana 11. 11. 2017. godine, od strane njene majke Ahmetović Šeherezade ostavljena kod „Merkatora“, kako bi prosila, da je zaradila 14,00 KM, da je hodala sama po ulicama i da je odlučila da se prijavi u Policijsku stanicu, jer ne želi više da prosi, a isto je potvrđeno i na osnovu službene zabilješke Policijske uprave Tuzla...).* Potrebno je također skratiti postupak u smislu pisanja službenih zabilješki bez konkretizacije koja bi išla u smjeru provjere od strane škole koliko su djeca izostajala, brže reakcije od strane obrazovnih ustanova prema policiji i Centru za socijalni rad - CSR, praćenje stanja u porodici od strane radnika CSR (*uključivanja CSR kakva je situacija dotadašnja da li su rađene provjere, mišljenja mjesnih zajednica i slično*), a pri tome obavezno izmještanje djece i zabrana prilaska bilo kome od rodbine, što je od značaja za dalje rasvjetljavanje situacije i utvrđivanja činjeničnog stanja.

U konkretnoj, stvarnoj situaciji stajalište suda bilo je da su oštećeni, prilikom davanja iskaza, pokazali adekvatnu zrelost dajući konkretne i iskrene odgovore, u čiju vjerodostojnost sud nije niti u jednom trenutku posumnjao, a posebno jer su isti, kao privilegovani svjedoci, dva puta ispitani i ostali su pri svojim izjavama. Cijeneći posebnu ranjivost, koja inače dolazi sa godinama života maloljetnih osoba, sud nalazi da je u ovom slučaju na takvu ranjivost uticalo i okruženje u kojima su oštećeni živjeli i uticaj kojem su isti bili izloženi, a što nije svojstveno djeci njihove dobi. Oštećeni, kao djeca koja su prosila, su bili djeca čija je druga kuća postala ulica, te su se suočavali sa brojnim poteškoćama u svakodnevnom životu, jer su provodili dosta vremena na ulici bez obzira na vremenske uvjete, a o čemu govori i tabela pregleda vremenskog perioda boravka na ulici iz kojeg je utvrđeno da su oštećeni u vremenskom periodu od 12. 01. 2018. godine do 12. 03. 2018. godine evidentirani 46 dana kako prose i to u Tuzli, Srebreniku i na Šićkom Brodu, nisu išli u školu, a kako bi opstali i preživjeli trpjeli su teror odraslih – optuženih, koji su ih zloupotrebjavali u svrhu prisilnog prosjačenja. Pored toga što trgovina ljudima predstavlja kršenje osnovnih prava, oštećenima u ovom postupku, a koji su pohađali osnovnu školu u periodu koji se optuženima stavlja na teret, bilo je uskraćeno i adekvatno obrazovanje, zdravlje, slobodno vrijeme, uz kršenje njihovih osnovnih prava i sloboda, a što je utvrđeno na osnovu dopisa JU Osnovne škole Podrinje broj 115/18 od 27. 03. 2018. godine i evidencije izostanaka sa nastave iz kojeg proizlazi da su oštećeni I. K., I. V., I. S. i A. S. kontinuirano izostajali sa nastave, a A. S. nije uopšte pohađao nastavu u periodu od 18. 10. 2017. godine do 01. 02. 2018. godine. Potrebno je voditi računa o odgovornosti nadležnih kod ovakvih propusta.

I pored svih činjenica, poseban značaj ima nalaz vještaka psihijatrijske struke o duševnoj zrelosti i mentalnim sposobnostima oštećenih, za koje je nedvojbeno utvrđeno da zbog njihovih godina života, vrlo skromnog opšteg znanja, sugestibilnosti, povodljivosti i podložnosti autoritetu intelektualno superiornijih osoba, ni na kakav način nisu mogli shvatiti svoj stvarni položaj u tim odnosima, pa samim tim ni preduzeti bilo kakve korake na promjenu stanja u kome su se nalazili.

KRIVIČNO GONJENJE U SLUČAJEVIMA KORIŠTENJA USLUGA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

UVOD

Značaj kažnjavanja korištenja usluga žrtava trgovine ljudima

Pojava trgovine ljudima, sa svim posljedicama koje proizvodi, predstavlja jedno od najtežih oblika kršenja ljudskih prava žrtava, posebno žena, djece i marginaliziranih grupa širom svijeta. Veliki broj ljudi, koji se iskorištavaju putem seksualne eksploatacije, prisilnog rada, prisiljavanja na činjenje krivičnih djela, ali i prisilnog prosjačenja, i drugi teški oblici iskorištavanja u svrhe trgovine, uticali su na to da se najprije na svjetskom pa onda i na nacionalnom nivou profilirao veliki broj različitih mjera preventivne i represivne naravi, a sve kako bi se ovaj problem stavio pod efektivnu kontrolu i umanjile inače vrlo štetne posljedice ovih krivičnih djela. Prema posljednjem globalnom pregledu stanja trgovine ljudima Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminalitet (UNODC) registrirao je pad u ukupnom broju otkrivenih žrtava trgovine ljudima, ali on je i dalje veliki i iznosio je 53.800 žrtava u 2022. godini.⁴¹ Radi se o zvanično prijavljenim brojkama koje su dostavile države članice tj. izneseni podatak referira na ukupan broj zvanično otkrivenih i registriranih žrtava trgovine ljudima. S druge strane, postoje određene procjene koje raspoložu sa dosta većim brojem žrtava za koje se vjeruje da su bile eksploatirane u svrhe trgovine ljudima. Tako se u jednoj studiji govori o broju od 49,6 miliona žrtava prisilnog rada i prisilnih brakova.⁴² Kako se radi o krivičnom djelu koje je dominantno motivirano namjerom pribavljanja imovinske koristi, treba istaći da pojedine procjene ukazuju kako samo seksualna eksploatacija⁴³ u svrhe trgovine ljudima generira oko 99 milijardi dolara godišnje na svjetskom nivou.

Od samih početaka uređenja trgovine ljudima na međunarodnom planu, pa sve do modernih instrumenata koji se predlažu i usvajaju u odgovarajućim institucijama i organizacijama, stvorila se jasna predodžba kako se radi o transakcijskom obliku kriminalne aktivnosti u kojoj su najčešće uključene tri strane: trgovac ljudima, onaj koji pronalazi, vrbuje i poduzima druge radnje i sredstva sa ciljem stavljanja žrtava pod kontrolu, žrtva koja se (najčešće dugotrajno) eksploatira u okviru jednog složenog procesa (radnja – sredstvo - cilj) i na kraju oni koji konzumiraju usluge žrtava. Raspon mogućih vrsta eksploatacije je širok i raznovrstan, i kreće se od iskorištavanja prostituisanja drugih, tj. pružanja seksualnih usluga; usluga prisilnog (u suštini besplatnog) rada; kućnog sluganstva ili, pak, zloupotreba sa ljudskim organima, a sve kao rezultat trgovine ljudima. Tradicionalno je inkriminiranje tj. putem mjera krivičnog karaktera primarni način reakcije na trgovinu ljudima i tu je širom svijetu učinjeno jako mnogo u pogledu harmonizacije i načina normativnog uređenja. Međutim, jasno je da se očekivani efekti u pravcu kontrole i prevencije trgovine ljudima mogu postići i na drugom kraju ovog transakcijskog lanca. U novije vrijeme, primjetno je da u zvaničnim statistikama koje oslovljavaju krivično gonjenje trgovaca ljudima i identifikaciju žrtava ovih krivičnih djela prisutno znatno smanjenje (uglavnom uslijed COVID-19 pandemije koja je imala globalni obuhvat) dok drugi pokazatelji govore o povećanju obima trgovine ljudima, pa se sa pravom može govoriti o proširenju obima regovanja na ovaj fenomen, koji će uključiti i odlučnije kažnjavanje korisnika usluga žrtava trgovine ljudima. Tako je tokom 2019. i 2020. godine na globalnom nivou (podaci dobiveni od 85 država) za 27% smanjen broj osuđenih osoba za trgovinu ljudima, dok je u istom periodu za 11% smanjen i broj otkrivenih žrtava ovih krivičnih djela (podaci dobiveni od 105 država).⁴⁴ Bez obzira na uzroke koji su doveli do smanjenja obima identificiranih žrtava i procesuiranih učinitelja krivičnih djela trgovine ljudima na svjetskom nivou, jasno je da klasični model koji počiva na kažnjavanju trgovaca ne daje željene efekte, pogotovo ne na nivou opće prevencije ovih pojava.

⁴⁴ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2022). *op. cit.*

U području Jugoistočne Evrope, gdje geografski pripada i Bosna i Hercegovina, potražnja za seksualnim uslugama ima određene sezonske zakonomjernosti, uzimajući u obzir blizinu turističkih centara, naročito na obali mora i sl. Turističke aktivnosti u primorskim mjestima nerijetko dovode do toga da žene i djevojke iz susjednih zemalja dolaze u primorje kako bi dobili sezonske poslove, i tada ponekada budu regrutirane da pružaju usluge kao žrtve trgovine ljudima (u noćnim barovima, kao hostese ili članovi brodskih posada). Isto tako, trgovci koriste metode uspostave dužničkog ropstva nad žrtvama kako bi zaposlili i potom održavali kontrolu nad žrtvama koje iskorištavaju.⁴⁵ Sve navedeno ukazuje da postoje opravdani, objektivni razlozi za veću posvećenost pitanju smanjenja potražnje za uslugama žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, kako putem krivičnopravnih mjera, tako i niza preventivnih aktivnosti vladinih institucija i organizacija civilnog društva (vid. *infra*).

Smanjenje potražnje je definitivno prepoznato kao vrlo efektivan način prevencije trgovine ljudima, po vrlo jednostavnoj filozofiji: ukoliko bude manje onih koji budu tražili usluge žrtava trgovine ljudima, manje će biti i poticaja za učinioce tj. trgovce da pronalaze, regrutiraju i iskorištavaju žrtve u cilju vlastitog bogaćenja. Naročito je važan očekivani efekt ove strategije, da se utiče na promjene stavova i ponašanja naročito mladića i mladih muškaraca ponajprije naspram prostitucije i seksualnog iskorištavanja u svrhe trgovine ljudima. Ukoliko se radi o racionalnim osobama, logično je pretpostaviti da će donositi drugačije odluke o vlastitom ponašanju, ukoliko nauče (pa i putem krivičnog sankcioniranja) da finansijski, pravni i zdravstveni troškovi njihovih radnji nadmašuju trenutačno fizičko zadovoljstvo iz prostitucije.⁴⁶

Ove Smjernice stoga daju pregled međunarodnih i domaćih pravnih izvora, komparativnih rješenja i konkretnih praktičnih solucija u cilju što efikasnije primjene važećih zakonskih propisa u Bosni i Hercegovini koji također predviđaju sankcioniranje korisnika usluga žrtava trgovine ljudima. Inače, ova oblast je još od 2003. godine, pa nastavljeno i tokom noveliranja krivičnog zakonodavstva u odnosu na trgovinu ljudima obuhvaćena odredbama krivičnih zakona na državnom nivou BiH, dva entiteta FBiH i RS, te Brčko distrikta BiH) uz određene razlike (vid. *infra*).

Ipak, brojni međunarodni monitoring mehanizmi, uspostavljeni da prate stanje trgovine ljudima u pojedinim državama i učinkovitost mjera državne reakcije na ovu pojavu, stalno prigovaraju bosanskohercegovačkim vlastima i pravosudnom sektoru da nisu učinjeni nikakvi koraci da se odredbe važećih zakona provedu u praksi u odnosu na sankcioniranje konzumenata usluga žrtava trgovine ljudima. Tako Grupa eksperata u borbi protiv trgovine ljudima (GRETA), koja djeluje u okviru Vijeća Evrope u izvještaju iz 2022. godine primjećuje da „nedostaje bilo kakva sudska praksa primjene krivičnog zakonodavstva o kažnjavanju korisnika usluga žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini“.⁴⁷ Nadalje, vrlo važan monitoring mehanizam koji djeluje u okviru Ureda za borbu protiv trgovine ljudima (TIP Office) pri Ministarstvu vanjskih poslova SAD-a u svom pregledu stanja trgovine ljudima u BiH ističe da „*vlasti nisu poduzele napore da smanje potražnju za komercijalnim seksualnim uslugama*“,⁴⁸ što jasno demonstrira očekivanja relevantnih međunarodnih tijela i partnera da se ovom pitanju konačno posveti odgovarajuća pažnja.

Kako se u izvjesnoj mjeri radi o instruktivnom i edukativnom materijalu koji referira na jedan od segmenata ovog strateškog pravca prevencije i suzbijanja trgovine ljudima (krivično gonjenje i sankcioniranje korisnika usluga žrtava trgovine ljudima), očekivati je da se na taj način unaprijedi domaća sudska praksa i doprinese ne samo generalno, nego i specijalno preventivnim učincima djelovanja sistema krivičnog pravosuđa koji ima najveću odgovornost u blagovremenom, sveobuhvatnom i odlučnom suzbijanju trgovine ljudima.

⁴⁵ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2022). *Exploitation and Abuse: the Scale and Scope of Human Trafficking in Southeastern Europe*.

⁴⁶ Yen, I. (2008). Of Vice and Men: a New Approach to Eradicating Sex Trafficking by Reducing Male Demand through Educational Programs and Abolitionist Legislation. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 98 (2), 653-686.

⁴⁷ Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings. (2022). *Evaluation report Bosnia and Herzegovina (3rd Evaluation round)- Access to justice and effective remedies for victims of trafficking in human beings*.

⁴⁸ US Department of State - Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons. (2022). *Trafficking in Persons Report-BiH*.

Ciljevi smjernica za postupanje u domeni kažnjavanja korištenja usluga žrtava trgovine ljudima

Imajući u vidu brojne poteškoće koje postoje sa otkrivanjem i dokazivanjem trgovine ljudima, te da jedan dodatni i složen aspekt heurističkih i silogističkih aktivnosti predstavlja utvrđivanje i dokazivanje korištenja usluga koje pružaju žrtve trgovine ljudima i adekvatno sankcioniranje korisnika, glavni cilj ovoga materijala jest pružanje pregleda najvažnijih perspektiva vezanih za ovu složenu tematiku i u izvjesnoj mjeri kreiranje praktičnog instrumenta za postupanje prema ovoj specifičnoj kategoriji počinitelja krivičnih djela. **Zasiurno da njegova najveća vrijednost leži u širenju svijesti o potrebi i zakonskoj obavezi procesuiranja konzumenata seksualne, radne i drugih oblika eksploatacije** i ukazivanju da suprotstavljanje trgovini ljudima podrazumijeva ne samo bavljenje organizacijama i pojedincima koji osiguravaju da postoji nezakonito tržište usluga, nego i drugom stranom u tako shvaćenoj konstelaciji odnosa: da bi postojalo tržište, mora postojati i potražnja, pa bi se djelovanjem na potražnju moglo utjecati na smanjenje ili eliminiranje takvoga tržišta.⁴⁹ Drugim riječima, djelovanjem na potražnju smanjuje se i veličina (idealno i samo postojanje) tržišta i nezaobilazan je pristup dugoročno orijentiranim strategijama suprotstavljanja trgovini ljudima.⁵⁰

Smjernice nisu zamišljene kao detaljan niz instrukcija koje treba slijediti kako bi se ostvarilo sankcioniranje konzumiranja usluga od eksploatiranih osoba, već kao pregled najvažnijih perspektiva vezanih za odnosnu materiju i podsjetnik na koje okolnosti treba obratiti posebnu pažnju. Pored kratkog pregleda međunarodnog i domaćeg pravnog okvira, spomenutome cilju treba doprinijeti i kratki pregled osnovnih principa koje uvijek treba imati na umu kada se poduzimaju aktivnosti na otkrivanju i dokazivanju korištenja usluga žrtava trgovine ljudima, kao i tipičnih okolnosti i dokaza koje treba osloviti prilikom dokazivanja umišljaja počinitelja. Naročitu važnost ima pregled okolnosti vezanih za isključivanje pravne i stvarne zablude, te za uspješno vođenje razgovora sa žrtvom i počiniteljem. Budući da je za uspješno suprotstavljanje potrebna i prevencija, date su osnovne naznake kako pravosudni i drugi organi mogu djelovati kako bi se ostvario generalnopreventivni i specijalnopreventivni učinak krivičnogpravnog i drugih sistema.

Osnovna načela u domeni kažnjavanja korisnika usluga žrtava trgovine ljudima

Načelo sveobuhvatnog pristupa

Budući da je trgovina ljudima pojava sa kojom na različite načine dolazi u kontakt znatan broj ljudi, da se radi o složenom obliku delinkvencije kojega je teško prepoznati i koji zahtijeva angažman velikoga broja institucija, tijela i pojedinaca (kako u fazi prevencije i suzbijanja), nužno je da dâ specifičan aspekt u okviru državnog odgovora na trgovinu ljudima - kažnjavanje korištenja usluga žrtava trgovine ljudima i da bude sveobuhvatan.⁵¹ Krivični progon konzumenata usluga od osoba eksploatiranih trgovinom ljudima ključni

⁴⁹ Aronowitz, A. A. & Koning, A. (2014). Understanding human trafficking as a market system: addressing the demand side of trafficking for sexual exploitation. *Revue internationale de droit pénal*, 85 (3), 669- 696.

⁵⁰ To se izričito konstatira u aktualnoj Strategiji za suzbijanje trgovine ljudima 2021-2025. Evropske unije. Tako se navodi da „organizirane zločinačke skupine... djeluju na temelju osnovnog ekonomskog načela visoke potražnje koja pokreće njihove aktivnosti. Potražnja potiče sve oblike iskorištavanja ljudi u osjetljivim situacijama od kojih trgovci ljudima ostvaruju korist“ (Evropska komisija. (2021). *Komunikacija komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija o Strategiji EU-a za suzbijanje trgovine ljudima 2021-2025*).

⁵¹ Kažnjavanje korištenja usluga žrtava trgovine ljudima je u međunarodnim stručnim raspravama predmetom različitih stanovišta i uglavnom se veže za pravno uređenje prostitucije. Kulminacija tih rasprava na širem evropskom prostoru desila se donošenjem Konvencije Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima, kojom se obavezuju države da razmotre kažnjavanje svjesnog korištenja spomenutih usluga. Državama se ne dira u pravo samostalnog uređivanja prostitucije i sličnih pojava, ali se ustanovljava pozitivna obaveza za suzbijanjem potražnje kojom se potiče trgovina ljudima, poput kriminalizacije korištenja usluga koje pružaju osobe koje su viktimizirane trgovinom (Mullally, S. 2020. Criminalisation of the use of services of a victim. U J. Planitzer, & H. Sax. *A Commentary on the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings*, str. 269-

je i nezaobilazni dio sveobuhvatnoga pristupa kojim se nastoje osloviti sve karike lanca trgovine.⁵² Potreban je konstantan napor na legislativnoj, političkoj, strateškoj i operativnoj razini kako bi se ostvarili primjetni i dugoročni efekti. Sveobuhvatnost na **legislativnoj razini** podrazumijeva aktivnosti na međunarodnom i domaćem normativnom planu i o kojima će biti riječi u narednome odjeljku, ponajprije kako bi se normativno uredilo korištenje svih usluga od osoba za koje konzumenti znaju da su predmetom trgovine ljudima. Na **političkoj razini** to podrazumijeva posvećenost donositelja odluka ustrajnom suprotstavljanju toleranciji korištenja usluga žrtava trgovine ljudima kao nečemu što je dio ustaljenih praksi, što se možda najbolje demonstrira u finansijskoj i drugoj podršci provedbi informativnih kampanja, jačanju organa formalne socijalne kontrole i stalno isticanje rizika u kontaktima sa poslodavcima o mogućim oblicima radne i druge eksploatacije. Na **strateškoj razini** podrazumijeva zaokret u filozofiji rada istražnih i pravosudnih organa, koji su u dosadašnjoj praksi korisnike usluga žrtava trgovine ljudima promatrali gotovo isključivo kao svjedoke, a koji se u svjetlu promijenjenih okolnosti imaju promatrati kao važan segment aktivnosti na smanjenju potražnje za uslugama od strane spomenutih kategorija osoba. **Operativna dimenzija** u ovoj oblasti podrazumijeva specijaliziranje policijskih, tužiteljskih i sudskih djelatnika za efikasan progon i sankcioniranje konzumenata usluga žrtava trgovine ljudima i stvaranje odgovarajućih materijalno-tehničkih uvjeta, pogotovo primjere dobre prakse koji će se prikladno diseminirati.

Načelo specijalizacije i odlučnog krivičnog odgovora

Kako bi se lanac trgovine ljudima prekinuo, odlučan krivičnopravni odgovor ključan je za djelotvornu provedbu istraga, krivičnih progona i osuda. Stalno stručno osposobljavanje i uspostavljanje specijaliziranih odjela ili jedinica za trgovinu ljudima u okviru nadležnih tijela na nacionalnoj i lokalnoj razini stručni je i organizacijski minimum koji garantira prepoznavanje konzumenata usluga žrtava trgovine ljudima kao osoba čije sankcioniranje može pridonijeti smanjenju kulture nekažnjavanja.⁵³ Identifikacija konzumenata usluga koje pružaju eksploatirane osobe najčešće se veže za identifikaciju samih žrtava trgovine ljudima, što implicira da pripadnici policije moraju raspolagati znanjem i biti osposobljeni da identificiraju i pruže podršku žrtvama trgovine ljudima, ali i biti osposobljeni za primjenu pristupa kojim se žrtva stavlja u centar pažnje, te pristupa kojim se uvažavaju dobne i rodne karakteristike žrtve.⁵⁴ Fokus u specijalizaciji i osposobljavanju bi trebao biti pogotovo na onim oblicima eksploatacije koji su karakteristični za određeno područje, no ne treba zanemariti i druga potencijalna područja iskorištavanja. Zakonita poduzeća (npr. hoteli, građevinske firme i sl.) mogu iz različitih razloga biti korisnici usluga žrtava trgovine ljudima, što obavezuje subjekte u okviru policijskog i pravosudnog lanca na detaljno i dosljedno provođenje finansijskih istraga kako bi se spriječilo prodiranje trgovaca u zakonitu ekonomiju i društvo. Određeni proaktivni pristup, također je dio odlučnog krivičnog odgovora, pogotovo što je oslanjanje na prijave i iskaze žrtava manjkavo, nepouzđano, a neke žrtve nisu niti svjesne svoje pozicije. Pogotovo se to odnosi na iskorištavanje putem internetskih platformi djece i maloljetnika, ali i odraslih.

277, Edward Elgar Publishing Limited). Ovakav stav je potvrđen u evropskoj sudskoj praksi. U predmetima Siliadin protiv Francuske, *Predstavka br. 73316/01* (Evropski sud za ljudska prava 2005), Rantsev protiv Kipra i Rusije, *Predstavka br. 25965/04* (Evropski sud za ljudska prava 2010) i V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, *Predstavke br. 77587/12 i 74603/12* (Evropski sud za ljudska prava 2021) navodi se da su obaveze države ne samo u području sprječavanja trgovine ljudima, nego i zaštite njezinih žrtava i **spvođenja sveobuhvatnih istraga**.

⁵² United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2010). *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking: commentary*.

⁵³ Specijalizaciju nadležnih organa naročito zagovara Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima, koja u čl. 29. zahtijeva osiguravanje dovoljno kadrovskih i materijalnih sredstava za efikasno suprotstavljanje trgovini ljudima. To ne znači da se na razini svake policijske stanice ili slične organizacije treba osigurati specijalizacija ili da je isključeno da se u okviru postojećih jedinica osigura neki vid specijalizacije, ali posebne snage za suprotstavljanje trebaju postojati i moraju biti dovoljno obučene za postupanje u razmjerima u kojima se javlja trgovina ljudima (Council of Europe. (2005). *Explanatory Report o the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings*).

⁵⁴ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE)/Ured specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima. (2021). *Smanjenje potražnje koja potiče trgovinu ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja*.

Načelo senzibilizacije

Žrtve trgovine ljudima se pokatkad smatraju kategorijom osoba koje su u životu prošle malo nesretnije od drugih, ali na čemu se ne može puno napraviti ili se obični građani naprosto ne smatraju pozvanim da mijenjaju stvari. Razbijanje predrasuda o žrtvama trgovine ljudima kao osobama koje je splet okolnosti i vlastitih osobina na koje se ne može utjecati doveo do pozicije u kojoj se nalaze jedna je od temeljnih vodilja u uključivanju potencijalnih konzumenata usluga žrtava trgovine ljudima u rješavanje ovog problema. Pojedine kategorije osoba, poput mlađih žena i djece, pogotovo ako potječu iz manjinskih skupina, u daleko su nepovoljnijoj situaciji postati žrtvom trgovine ljudima i biti eksploatirane nego drugi pripadnici društva.⁵⁵ Jačanje senzibiliteta o načinima, rizicima i oblicima iskorištavanja trebaju se kontinuirano izvoditi putem javnoga oglašavanja, medija, škola, video zapisa na internetskim platformama i sl., te trebaju ciljati kako opću populaciju, tako i naročito potencijalne korisnike usluga na stranicama za *dating*, popularnim društvenim platformama, stranicama zavoda za zapošljavanje, i drugim mjestima. Čl. 6. Konvencije Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima predviđa se jačanje mjera preventivne naravi, uključujući obrazovne programe namijenjene djevojčicama i dječacima tokom njihovog školovanja, koje nisu samo usmjerene na upoznavanje sa oblicima trgovine ljudima nego ih senzibiliziraju na važnost jednakosti žena i muškaraca kao i dostojanstvo i integritet svakog ljudskog bića.⁵⁶

PRAVNI OKVIR

Međunarodni pravni okvir

U najvažnijim izvorima međunarodnog prava koji uređuju problem trgovine ljudima adresirano je pitanje smanjenje potražnje za uslugama žrtava trgovine ljudima. Kada je riječ o prvom i najvažnijem univerzalnom izvoru - Protokolu za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, kojim se dopunjuje Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala, on sugerira državama članicama poduzimanje određenih mjera u ovom domenu. Tačnije, ovo je prvi UN-ov instrument koji spominje potražnju koja uzrokuje trgovinu ženama i djecom, pozivajući zemlje da donesu ili postrože zakone kako bi smanjili potražnju svega što potiče bilo kakav oblik eksploatacije žena i djece (član 9. stav 5. Protokola).⁵⁷

U pogledu regionalnih izvora međunarodnog prava, **Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima** u odredbi iz člana 19. strane potpisnice obavezuje da razmotre mogućnost usvajanja zakonodavnih i drugih mjera koje su potrebne kako bi se u okviru njihovih nacionalnih zakonodavstava utvrdilo da korištenje usluga koje su predmet iskorištavanja (kako ih određuje odredba iz člana 4. Konvencije), uz spoznaju da je osoba žrtva trgovine ljudima, predstavlja krivično djelo. Osnovna svrha i očekivani efekt uključivanja ove odredbe u tekst Konvencije je bila da se smanji potražnja za osobama koje su podložne iskorištavanju, što je inače glavni pokretač trgovine ljudima.⁵⁸ Drugim riječima, ova odredba bi se mogla interpretirati da sve dok postoji svijest kod određenog broja ljudi da mogu pronaći (doći u dodir) sa osobama koje bi na različite načine (primarno seksualno) mogli iskorištavati, do tada će postojati i ovako rasprostranjena trgovina ljudima kako je prisutna danas u cijelom svijetu. Dakle, na ovaj način se htjelo uticati na kategoriju klijenata (korisnika usluga) žrtava svih oblika eksploatacije u svrhe trgovine ljudima, počev od seksualne, preko radne pa sve do drugih oblika iskorištavanja poput sluganstva ili zloupotreba sa ljudskim organima. Očigledno se želio proširiti opseg inkriminiranja radnji vezanih za inače vrlo složeni proces trgovine ljudima, u koji su primarno involvirani trgovci, dakle oni koji direktno poduzimaju radnje vrbovanja, transporta i dr., skupa sa određenim sredstvima (prijetnja, sila, obmana, zloupotreba položaja i dr.), a radi iskorištavanja žrtava trgovine. Međutim, nije realno očekivati da će se isključivo takvim obuhvatom, fokusiranim na počinitelje, postići odvratajući i drugi generalno i specijalno-preventivni efekti, već je bilo nužno fokus krivično-pravne reakcije proširiti i na one koji se nalaze na drugoj strani lanca ponude - potražnje, odnosno korisnicima usluga žrtava trgovine ljudima. Isto tako, Konvencijom se ne traži niti utiče na to kako pojedine države unutar

vlastitog pravnog okvira uređuju pitanje pružanja seksualnih usluga (prostitucije), nego se isključivo navedena odredba iz člana 19. bavi onima koji koriste usluge osoba koje su iskorištavane u svrhe trgovine ljudima (iz tog proizlazi i formulacija „iskorištavanje prostituiranja drugih osoba ili drugih oblika seksualnog iskorištavanja“ u definiranju trgovine ljudima iz čl. 4. Konvencije) i time učestvuju u procesu eksploatacije žrtava.

Naravno, pitanje znanja, svijesti da se radi o žrtvi trgovine ljudima, kao nužnog preduvjeta i dalje ostaje jako važno i na neki način djeluje ograničavajuće i obeshrabrujuće za primjenu ove odredbe u okvirima nacionalnih krivično-pravnih sistema (što nije isključivo vezano za krivična djela trgovine ljudima niti za ovaj institut kažnjavanja korisnika usluga). Zbog toga je formulacija koju koristi Konvencija poprilično fleksibilna, dakle nije izričita nego državama članicama načelno sugerira da razmotre mogućnost inkriminiranja korištenja usluga žrtava trgovine ljudima. Ono što se može ponuditi kao moguće rješenje u odnosu na ograničenje povezano sa dokazivanjem subjektivnog elementa jeste da se znanje i svijest mogu izvoditi iz objektivnih činjeničnih okolnosti, jednako kako se to sugerira u odnosu na krivična djela pranja novca iz drugih instrumenata Vijeća Evrope i Ujedinjenih nacija.⁵⁹ U vezi sa ovim instrumentom, kao sastavnim dijelom sveobuhvatnih napora u suprotstavljanju trgovini ljudima koji se poduzimaju na međunarodnom i domaćem planu, treba istaći da je znatan broj država (SAD, Velika Britanija, Australija i dr.) specifično inkriminirao ponašanja učinjena od strane njihovih državljana na teritoriji drugih država (dakle eksteritorijalno), a koja se sastoje u odlasku u pojedine države ili područja u kojima je rasprostranjena pojava tzv. „seksualnog turizma na štetu djece“, pa se na taj način kažnjavaju oni koji svjesno i namjerno putuju radi kupovine usluga koje se sastoje u seksualnim radnjama sa djecom.⁶⁰ Neizostavno se na ovom mjestu treba spomenuti i vrlo poznati primjeri donošenja posebnih propisa kojima se inkriminira korištenje seksualnih usluga iz prostitucije (Zakon o kupovini seksualnih usluga donesen 1999. u Švedskoj; Zakon o kupovini seksualnih usluga koji je Norveška donijela 2009. i dr.), a koji su kao model poslužili brojnim drugim zakonodavcima i donosiocima odluka da sveobuhvatno urede pitanje prevencije svih oblika seksualnog iskorištavanja, uključujući trgovinu ljudima putem smanjenja potražnje za ovom vrstom usluga (vid. *infra*).

Kada je riječ o nadnacionalnim izvorima, donesenim od strane institucija Evropske unije, **Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i vijeća o sprečavanju i suzbijanju trgovanja ljudima i zaštiti njihovih žrtava** kako sastavni dio mjera prevencije (sprečavanja) trgovine ljudima u članu 18. stav 4. obavezuje države članice da razmotre poduzimanje mjera kako bi se kao krivično djelo kažnjavalo korištenje usluga čiji je predmet iskorištavanje (opisano u članu 2. Direktive) uz znanje da se radi o žrtvi trgovine ljudima kako ga definira ova Direktiva. Svrha odredbe jeste da se putem odvratanja (moglo bi se reći zastrašivanja) doprinese učinkovitijem sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima. Dakle, prevencija trgovine ljudima igra vrlo važnu ulogu u konceptu ove Direktive, a ona se treba materijalizirati kroz obeshrabrivanje (smanjenje) potražnje; podizanje svijesti; programe obuke za službenike; i razmatranje inkriminiranja korištenja usluga koje pruža žrtva trgovine ljudima.⁶¹ U odnosu na ovu Direktivu, tačnije citiranu odredbu iz člana 18. koja se (jedino i isključivo) bavi pitanjem prevencije trgovine ljudima, često se zamjera da je ista suviše generalna, opisna i da joj nedostaje specifikiranje konkretnih preventivnih aktivnosti koje mogu poduzimati države članice, a koje bi bile obavezujućeg karaktera i bazirane na najboljim praksama pojedinih država članica Unije. Tek bi se tako mogli postići dugoročni efekti na planu smanjenja potražnje za uslugama žrtava trgovine ljudima.⁶² Dakle, neobavezujući karakter ove odredbe Direktive; njezino pozicioniranje unutar odredbe koja određuje preventivne mjere; ograničenje koje se (opet) tiče obaveze utvrđivanja subjektivnog elementa takvog jednog novog, dodatnog krivičnog djela (korištenja usluga žrtava trgovine ljudima), skupa utiču na vrlo pesimističnu prognozu po pitanju efekata jednog ovakvog legislativnog napora koje je 2011. godine poduzela Evropska

⁵⁹ Council of Europe, *op. cit.*

⁶⁰ Aronowitz i Koning, A, *op. cit.*

⁶¹ Bosma, A., & Rijken, C. (2016). Key Challenges in the Combat of Human Trafficking: evaluating the EU Trafficking Strategy and EU Trafficking Directive. *New Journal of European Criminal Law*, 7(3), 315–330.

⁶² Symeonidou-Kastanidou, E. (2016). Directive 2011/36/EU on Combating Trafficking in Human Beings: Fundamental Choices and Problems of Implementation. *New Journal of European Criminal Law*, 7(4), 465–482.

unija. Deset godina nakon donošenja ove direktive, Unija ja na pragu donošenja nove, revidirane Direktive o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava, u kojoj se direktno predlaže izmjena ranije citirane odredbe iz člana 18. stav. 4. Nova, predložena odredba bi trebala postati samostalni član Direktive (označen kao čl. 18a.), i dobiva naziv „Krivična djela korištenja uslugama čiji je predmet iskorištavanje, uz znanje da je osoba žrtva krivičnog djela trgovina ljudima“. Svrha predložene odredbe jeste da se odvracanjem doprinese učinkovitijem sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima. U novom prijedlogu je napušten koncept fakultativnog pristupa, tako da se na ovaj način države članice žele obavezati da poduzimaju potrebne mjere kako bi se krivično kažnjavalo korištenje usluga čiji je predmet iskorištavanje opisano u članu 2. Direktive, uz znanje da je osoba žrtva tako opisanog krivičnog djela trgovine ljudima. Nadalje, u stavu 2. predloženog novog člana (18a.) nastoje se, također, obavezati države članice da poduzimaju potrebne mjere kako bi osigurale da je takvo jedno novo krivično djelo (korištenje usluga žrtava trgovine ljudima) kažnjivo učinkovitim, proporcionalnim i odvracajućim kaznama i sankcijama. Neki od razloga za primjenu pristupa Unije u pogledu inkriminiranja korištenja usluga žrtava trgovine ljudima se ogleda najprije u tome da nisu sve države izvršile transpoziciju (inače fakultativne) odredbe iz člana 18. stav 4. Direktive iz 2011. godine; one koje su to uradile su koristile uzajamno dosta različite pristupe; te nedovoljan stepen usklađenosti (naročito u odnosu na sankcije za pravne osobe) ove sa Direktivom 2009/52/EC⁶³, koja također predviđa inkriminiranje korištenje rada ili usluga koji proizlaze iz nezakonitog boravka državljana trećih država, uz znanje da se radi o osobama koje su žrtve trgovine ljudima.⁶⁴ Ipak, fakultativna odredba iz člana 18. stav 4., kako je u prethodnim godinama implementirana (ili čak nije) u nacionalna zakonodavstva država članica EU, na jedan poprilično različit način, koji je dominantno zavisio od modela uređenja oblasti pružanja seksualnih usluga (prostitucije) je bio jedan od ključnih razloga za radikalnan zaokret Unije kako je predstavljen u prijedlogu izmjena i dopuna Direktive. Naime, aktivnosti trgovaca ljudima, koja po definiciji uključuje eksploataciju njihovih žrtava, kroz postojeći način uređenja pitanja inkriminiranja korištenja usluga žrtava, ne samo da mogu biti manje obeshrabrene, već se mogu čak i (negativno) podsticati, uključujući i efekte na kulturu nekažnjivosti.⁶⁵

Domaći pravni okvir

Domaći pravni okvir u Bosni i Hercegovini, koji uređuje ovo pitanje je determiniran sa nekoliko činjenica i okolnosti: prvi se tiče toga da je država ratificirala najvažnije izvore međunarodnog prava u ovoj oblasti (naročito Palermo protokol i Konvenciju Vijeća Evrope); o nedavno je Bosna i Hercegovina zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji i samim time treba ubrzano raditi na usklađivanju vlastitog zakonodavstva sa izvorima Unije; postoji već duga tradicija (od 2003. godine) od kako je trgovina ljudima inkriminirana u domaćem krivičnom zakonodavstvu; i ne postoji niti jedan slučaj (iz sudske prakse) da je neka osoba procesuirana i kažnjena za korištenje usluga žrtava trgovine ljudima, iako za to postoje minimalni pravni uvjeti sadržani u odgovarajućim odredbama krivičnih zakona u sva četiri krivično-pravna sistema u državi. Pregled tih odredbi je dat u sljedećoj tabeli:

⁶³ Direktiva 2009/52/EC Evropskog parlamenta i Vijeća o minimalnim standardima za sankcije i mjere za poslodavce državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom.

⁶⁴ European Commission. (2022). Evaluation of the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. Dostupno (24.02.2023) na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022SC0427&from=EN>

⁶⁵ European Commission. (2016). Report from the Commission to the European Parliament and the Council assessing the impact of existing national law, establishing as a criminal offence the use of services which are the objects of exploitation of trafficking in human beings, on the prevention of trafficking in human beings, in accordance with Article 23 (2) of the Directive 2011/36/EU. Dostupno (24.02.2023) na: COM_COM(2016)0719_EN.pdf (europa.eu)

Član iz krivičnog zakona	Formulacija kažnjavanja korisnika usluga
čl. 186. st. 5 (Međunarodna trgovina ljudima) iz KZ BiH	Ko koristi usluge žrtve međunarodne trgovine ljudima, kaznit će se kaznom zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina
čl. 207a st. 5. (Trgovina ljudima) iz KZ BDBiH	Ko koristi usluge žrtve trgovine ljudima, kaznit će se kaznom zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina
čl. 145 st. 4. (Trgovina ljudima) i čl. 146 st. 3. (Trgovina djecom) iz KZ RS	Ko koristi ili omogući drugom korištenje seksualnih usluga ili drugih vidova eksploatacije, a bio je svjestan da je riječ o žrtvi trgovine ljudima, kazniće će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina Ko koristi ili omogući drugom korištenje seksualnih usluga ili drugih vidova eksploatacije djeteta, a bio je svjestan da je riječ o žrtvi trgovine ljudima, kazniće će se kaznom zatvora od pet do dvadeset godina
čl. 210a st. 6. (Trgovina ljudima) iz KZ FBiH	Ko koristi usluge žrtve međunarodne trgovine ljudima, bit će kažnjen kaznom zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina

SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE

Budući da se materijal bavi pregledom najvažnijih perspektiva vezanih za krivično gonjenje u slučajevima korištenja usluga žrtava trgovine ljudima i podsjetnik na koje okolnosti treba obratiti posebnu pažnju, razumljivo je da je ponajprije namijenjen policijskim i pravosudnim organima. Prema zakonskim rješenjima, za lakša krivična djela (u koja po zapriječenoj sankciji spada kažnjavanje usluga korisnika eksploatacije povezane sa trgovinom ljudima) **ovlaštene službene osobe** dužne su obavijestiti tužitelja o svim raspoloživim informacijama, radnjama i mjerama koje su poduzeli najkasnije sedam dana od dana saznanja o postojanju osnovane sumnje da je krivično djelo počinjeno. Iako je prije više od desetljeća korištenje usluga žrtava trgovine ljudima kriminalizirano, do sada u domaćoj praksi nisu registrirani slučajevi krivičnog progona takvih klijenata. Dio problema zasigurno leži u slaboj informiranosti i obučenosti ovlaštenih službenih osoba za postupanje u ovim predmetima, tako da smjernice mogu poslužiti kao podsjetnik i alat za najvažnije perspektive koje u smislu progona konzumenata eksploatacije treba uzeti u obzir kada se ovi državni organi susretnu sa trgovinom ljudima.

Najvažniju ulogu u progonu klijenata nekog oblika eksploatacije povezane sa trgovinom ljudima ima **tužiteljstvo**. Tužiteljstvo je organ koji je nadležan za formalnu identifikaciju trgovine ljudima, te su time, a slijedeći princip legaliteta krivičnog progona, dužni poduzimati radnje na otkrivanju i dokazivanju korištenja usluga eksploatacije. Imajući u vidu ranije spomenutu nužnost sveobuhvatnog ispitivanja svih okolnosti predmeta trgovine ljudima, tužiteljstvo je dužno poduzeti odgovarajuće istražne i radnje dokazivanja kako bi se odlučilo o narednoj fazi postupka (podizanje optužnice), pri čemu veliki značaj ima pretraga žrtve, prostorija u kojima je boravila, njenih pokretnih stvari, ali i konzumenata njihovih usluga. Posebice je bitno da postupajući tužitelji osiguraju zakonitost prikupljenih dokaza, te se trude da osiguraju sveobuhvatnu istragu i minimiziraju oslanjanje na iskaz žrtve, te da intenzivno sarađuju sa organima unutrašnjih poslova. Ako je to svrsishodno, tužitelji bi trebalo da razmišljaju i o drugim mehanizmima kojim bi se osiguralo uspješno okončanje postupka, poput sklapanja sporazuma o priznanju krivnje ili predlaganju izricanja uvjetne osude, čiju primjenu u izvjesnoj mjeri sugerira i Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi.⁶⁶

Pored kontrole provedbe pojedinih radnji dokazivanja, **sud** ima pogotovo mogućnost procjene neophodnosti izvođenja pojedinih radnji dokazivanja, odbijanja pojedinih dokaznih prijedloga stranaka, te nalažanja izvođenja određenih dokaza. Sud je ovlašten da naloži izvođenje nekog dokaza uvijek kada smatra

⁶⁶ OSCE/Ured specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, 2021, *op. cit.*

da je to neophodno za svestrano pretresanje predmeta. Sud također može prilagoditi dokazni postupak procesuiranju krivičnih djela trgovine ljudima, uključujući i korištenje usluga proisteklih sa trgovinom, što može podrazumijevati promjenu redoslijeda izvođenja dokaza, saslušanje svjedoka putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, ali i insistiranje da se ranije dati iskazi pobiju ili objasne, pogotovo ako je žrtva mijenjala iskaz.⁶⁷ Ispunjavanjem spomenutih obaveza i preporuka, a čemu mogu pridonijeti ove smjernice, moglo bi se očekivati da krivičnopravni sistem ostvari intenziviranje napora na sankcioniranju potražnje za uslugama žrtava trgovine ljudima, između ostalog i krivičnim gonjenjem lica koja su ih koristila, što također preporučuje Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (v. gore).

Inspekcijske kontrole važan su dio sistema uočavanja nezakonite eksploatacije radnika putem prinudnog ili obaveznog rada ili služenja. Iako radna inspekcija tipično ne podrazumijeva oblasti ekonomije gdje je veća vjerovatnost radne eksploatacije (npr. rad u domaćinstvima ili na poljoprivrednim dobrima), njihov se značaj u otkrivanju i progonu korisnika usluga eksploatacije ne smije ignorirati. Kako bi se osigurala njihova veća uloga u suzbijanju radne eksploatacije, inspekcijske službe trebaju biti educirane i informirane o obavezi prijavljivanja korisnika usluga, kadrovski ojačane, te sposobne provoditi kako planirane, tako i nenajavljene inspekcijske kontrole. Po potrebi, ima smisla uključivati i prevoditelje i kulturne medijatore za razgovor sa osobama koje dolaze iz inostranstva ili primjenjivati mogućnost prijave kršenja radnih propisa na savremen i anonimnan način (npr. mobilne aplikacije). Tržište regrutiranja i zapošljavanja radne snage također je područje od potencijalnog interesa za inspekcijske službe, koje bi rad privatnih regrutera i agencija za zapošljavanje trebali podvrgavati kontroli kao i svako drugo poduzeće.⁶⁸ Instrument za ispunjenje takve svrhe predstavlja i ovaj materijal.

I **drugi organi i subjekti** koji po prirodi djelatnosti koju obavljaju mogu doći u kontakt sa trgovinom ljudima u fazi vrbovanja i sličnih aktivnosti, a naročito u fazi eksploatacije, trebaju biti informirani o smjernicama. Kontakt sa žrtvama i procesom trgovanja uvijek nosi potencijal identifikacije korisnika usluga i stoga značaj za kasniji pravni postupak. Tu se ponajprije misli na centre i službe za socijalni rad, nevladine organizacije i sl.

RAZVIJANJE SVIJESTI O KRIMINALIZACIJI

Negativna specijalna i generalna prevencija

Jedna od često spominjanih perspektiva u teorijama o kažnjavanju jest negativna specijalna prevencija kojom se odvratanje od budućih protupravnih radnji nastoji ostvariti negativnim iskustvom koje doživi osoba na koju se primijeni kaznenopravna ili druga pravna sankcija. Zastrašivanje polazi od teze da su počinitelji kažnjivih djela racionalni i da važu dobiti i posljedice od kriminalnoga angažmana. „Računica“ počinitelja sastoji se od nekoliko elemenata: 1) svijesti o pravnim normama, 2) racionalnosti u donošenju odluka, 3) omjera koristi i mogućih negativnih posljedica. Ako je potencijalni počinitelj svjestan izravnih i neizravnih posljedica budućega ponašanja, primijeni te spoznaje u odlučivanju o svome ponašanju, te zaključi da su posljedice (koje se sastoje u ograničenju ili gubitku određenih stvari ili prava, neugodi, posramljivanju, nezadovoljstvu neke druge naravi) veće od koristi, onda se vjerovatno neće upustiti u kriminalno ponašanje. Čini se da pod određenim okolnostima zadovoljstvo koje se može povezati sa korištenjem usluga žrtava trgovine ljudima nije dovoljno veliko da prevladaju negativne efekte krivičnog progona. Nakon kriminalizacije korištenja usluga prostitucije u Švedskoj došlo je do nezanemarivoga broja osumnjičenika i optuženika - korisnika spomenutih usluga: Ekberg⁶⁹ izvještava o više od sedam stotina osoba osumnjičenih za korištenje usluga od prostitutki, od

⁶⁷ Filipović, Lj. (2017). *Trgovina ljudima: priručnik za obuku sudija i tužitelja. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Misija OSCE-a u BiH.

⁶⁸ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE)/Ured specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima. (2018). *Model smjernica o vladinim mjerama za sprečavanje trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije u lancima snabdijevanja*.

⁶⁹ Ekberg, G. (2004). Swedish Law That Prohibits the Purchase of Sexual Services: best Practices for Prevention of Prostitution and Trafficking in Human Beings. *Violence Against Women, 10(10)*, 1187–218.

kojih je veliki broj priznao krivnju ne samo od straha od sudskih sankcija, nego i kako se ne bi saznalo da su koristili usluge prostitutki. Neki drugi podaci sugeriraju da je broj prostitutki nakon uvođenja zakona kojim se kriminalizira njihovo korištenje smanjeno za polovicu.⁷⁰ Grupa eksperata za borbu protiv trgovine ljudima izvještava da kriminaliziranje korištenja usluga žrtava trgovine ljudima upravo ima ogroman preventivni efekt na počinitelja, kao i na opću javnost u smislu jačanja svijesti o neprihvatljivosti takvih praksi.⁷¹

Utjecaj na počinitelja da ponovo ne počini krivično djelo (negativna specijalna prevencija) i utjecaj na građane da ne čine krivična djela (negativna generalna prevencija) putem izricanja i primjene krivičnih sankcija mogu biti prilični. U oblasti kriminaliteta o kojem je ovdje riječ, stopa recidivizma može biti dramatično smanjena ako se primijeni neki oblik lišavanja slobode za korisnike seksualnih usluga (i vjerovatno neki drugi oblik eksploatacije). Jedna je studija u Sjedinjenim Američkim Državama ukazala da 70% osoba koje su jednom lišene slobode za korištenje usluga prostitutki više nisu bile lišene slobode za ova djela (drugim riječima, uspješno su obeshrabreni da se upuste u slične aktivnosti u budućnosti). Lišavanje slobode ima tako veliki efekt jer se radi o kategoriji počinitelja koji su inače dobrim dijelom konformisti koji riskiraju gubitak ugleda i probleme u bračnim i drugim vezama, te radije biraju da priznaju krivnju i budu uvjetno osuđeni ili novčano kažnjeni samo da se ne sazna za njihovo korištenje takvih usluga. Ispitani kriminalistički istražitelji su stanovišta da razvijanje svijesti o zakonskim rješenjima kojima se stavlja u izgled kažnjavanje za korištenje usluga prostitucije i mogućnost krivičnog progona promoviraju generalnu prevenciju i suzdržavanje od takvih interakcija.⁷²

Pored sankcioniranja i psihološkog efekta koji se postiže već samim vođenjem postupka za korištenje seksualnih i drugih usluga, jedan od načina na koji pravosudni sistem može ostvariti preventivni efekt jest izricanje uvjetnih osuda uz obavezu za počinitelja da pohađaju posebne savjetodavne programe kojima im se pružaju informacije o posljedicama za kažnjavanje za korištenje usluga, kao i slušanje priča preživjelih žrtava trgovine ljudima o zlostavljanjima i nasilju. Istraživanja u inostranstvu su ukazala na ogromnu podršku takvim edukacijskim programima i među onima koji su prvi puta koristili usluge prostitutki i oni koji već imaju veće iskustvo: mišljenja više od 90 % particijanata takvih programa o prostitutkama su se promijenila, a tri četvrtine je ukazalo da neće više plaćati usluge prostitutkama. Budući da se posramljivanjem počinitelja može postići mnogo, jedan je neuobičajeni program u Sjedinjenim Državama pomogao objavljivanje podataka o višestrukim korisnicima usluga prostitutki. Od 157 particijanata, samo ih je 5% bilo ponovno sumnjičeno za isto djelo.⁷³

Kampanje informiranja javnosti

Kampanje informiranja javnosti u cilju smanjenja potražnje vrlo su rasprostranjene. Država može poduzeti sistemske aktivnosti na razvijanju svijesti o kažnjivosti korištenja usluga žrtava trgovine ljudima bilo u svrhu seksualne, bilo u svrhu radne ili neke druge eksploatacije. One mogu biti usmjerene na opću javnost i najveći mogući broj potencijalnih korisnika najčešće seksualnih, ali u izvjesnoj mjeri i drugih usluga, ali i na pojedine kategorije potencijalnih korisnika koje se smatra da značajno doprinose potražnji u određenoj državi, ili one koje se nalaze u sektoru visokog rizika od trgovine ljudima. Opće kampanje obično uključuju plakate, slogane, brošure, video spotove i slične oblike diseminiranja poruke o kažnjivosti korištenja usluga žrtava trgovine ljudima, u koje se nerijetko uključuju i pravosudni organi stručnim ekspertizama, intervjuima i sl.⁷⁴ Poznati su i slučajevi organiziranja edukacija sa trenutnim ili potencijalnim korisnicima kojima

⁷⁰ Wilcox, A., Christmann, K., Rogerson, M., & Birch, P. (2009). *Tackling the Demand for Prostitution: a rapid evidence assessment of the published research literature*.

⁷¹ GRETA. (2018). *7th General Report on GRETA's activities*.

⁷² Brewer, D. P., Potterat, J. J., Muth, S. Q. & Roberts, J. M. (2006). A Large Specific Deterrent Effect of Arrest for Patronizing a Prostitute. *PLoS One*, 1(1), e60.

⁷³ Wilcox, i dr., *op. cit.*

⁷⁴ Kampanja u Ujedinjenoj Kraljevini je primjerice imala vrlo inteligentnu poruku („uđete [u bordel] kao klijent, a izađete kao kriminalac“).

se želi ukazati na okolnosti u kojima su žrtve eksploatirane, kao i da korištenje njihovih usluga predstavlja kažnjivo ponašanje.⁷⁵

Djelovanje na internetskim platformama

Djelovanje na internetskim platformama, koje su postale omiljeni način stupanja u kontakt sa pružateljima seksualnih i drugih usluga, čini se kao iznimno dobar način širenja poruke o štetnosti korištenja spomenutih usluga, ali i ometanja interakcije između potencijalnih korisnika i eksploatiranih. Jedan od načina razvijanja svijesti jeste i promoviranje poruke o rizicima u vezi sa trgovinom ljudima na internetskim stranicama i platformama, što se tipično može realizirati postavljanjem reklama na pretraživačima ukoliko se unose pojmovi vezani za kupovinu seksualnih i drugih usluga i preusmjeravanjem potencijalnih klijenata na stranice na kojima se ukazuje na pravne posljedice takvih aktivnosti. Ometanje interakcije između potencijalnih korisnika i eksploatiranih moguće je na više načina, a tipičan uključuje identifikaciju i uklanjanje internetskog sadržaja koji služi za povezivanje klijenata i osoba koje se bave prostitucijom. Podnošenje krivičnih prijava protiv platformi koje koriste trgovci da se reklamiraju i povezuju sa korisnicima također spadaju u aktivnosti ometanja tržišta. Djelovanje na internetskim platformama ima brojne prednosti, od kojih su najvažnije mogućnost dopiranja do velikog broja potencijalnih klijenata, ekonomičnost (takvi su alati relativno jeftini za izradu i stavljanje u funkciju), te pristup podacima o navikama i načinima komunikacije potencijalnih klijenata sa pružateljima usluga, što se može iskoristiti u budućim preventivnim aktivnostima.⁷⁶

OTKRIVANJE KORIŠTENJA USLUGA

Do saznanja da je počinjeno krivično djelo trgovine ljudima, uz čije se istraživanje obično veže i istraživanje konzumiranja usluga žrtava, može se doći na različite načine. Neki tipični uključuju postupanje policije sa vaspitno zanemarenom djecom, prošnjacima, prilikom pozorničko-patrolne i drugih aktivnosti, postupanje inspektora rada prilikom pregleda i kontrola, postupanje centara/službi socijalne skrbi prilikom vršenja nadzora nad ispunjavanjem roditeljskih obaveza nad djecom, utvrđivanja poremećaja u porodičnim odnosima koji utječu na normalan rast i razvoj djeteta u porodici, rada s djecom izloženom nasilju u porodici i vaspitno zanemarenom djecom, postupanje službenika obrazovnih institucija u svakodnevnom pedagoškim i drugim aktivnostima, postupanje nevladinih organizacija koje pružaju pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima i drugim srodnim kategorijama osoba (beskućnici, ovisnici o drogama i sl.).⁷⁷ Trgovina ljudima složeno je djelo, što implicira da se razmatra formiranje istražnih timova sastavljenih od policijskih službenika i tužitelja. To također podrazumijeva poduzimanje prethodnih provjera, planiranje istrage i poduzimanje pojedinih radnji dokazivanja. Ukoliko događaj ima obilježja prekršaja protiv javnog reda i mira⁷⁸ i posebnog oblika krivičnog djela trgovine ljudima na način da se konzumiraju usluge žrtava, policijski službenici trebali bi obavijestiti tužitelja kako bi se donijela odgovarajuća odluka u smislu (ne) pokretanja krivičnog postupka i odgađanja prekršajnog postupka.⁷⁹

U početnoj fazi rasvjetljavanja okolnosti koje ukazuju da se radi o trgovini ljudima naročitu vrijednost imaju informacije koje pruža žrtva. **Svaka identifikacija žrtve se treba promatrati kao prilika da se identifikiraju korisnici njihovih usluga.** Zapravo će žrtve vjerovatno biti spremnije da identificiraju klijente nego

⁷⁵ OSCE/Ured specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, 2021, *op. cit.*

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Rizvo, S., Hunčec, S., Efendić, A., & Aldžić, M. (2011). *Smjernice o postupanju regionalnih monitoring timova za borbu protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini*. Ministarstvo sigurnosti BiH; Catholic Relief Services BiH.

⁷⁸ Većina zakonodavstava u Bosni i Hercegovini prepoznaje traženje ili korištenje usluga prostitucije kao prekršaj.

⁷⁹ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi. Misija u Bosni i Hercegovini (OSCE Misija u BiH). (2020). *Priručnik za provođenje istraga u predmetima trgovine ljudima*.

trgovca,⁸⁰ pogotovo jer u nekim slučajevima lanac osoba koja ih eksploatira niti ne mora biti poznat žrtvi. Sa žrtvama treba postupati sa ranije spomenutim senzibilitetom, naročito imajući u vidu da se radi o traumatiziranim osobama, koje se boje odmazde od strane trgovaca, koje nisu sigurne da li zaista žele da okrive trgovca koji je možda poznanik ili rodbina, koje imaju strah od krivičnog sistema i sl. Žrtvama se treba pružiti pomoć i podrška prema važećim pravnim propisima i stručnim iskustvima. Sa žrtvama treba pokušati ostvariti odnos povjerenja, čemu pomaže upoznavanje žrtve sa načinom na koji krivični postupak funkcionira, objašnjavanje uloge i prava žrtava, objašnjavanje važnosti istinitog iskaza i pogotovo činjenice da ne postoji ispravan i poželjan odgovor, nego samo onaj koji odgovara stvarnim događajima. Idealno bi razgovor trebalo da vode dva službenika obučena za rad sa žrtvama, pri čemu treba voditi računa i o spolu službenika (za intervjuiranje ženskih žrtava preferirati žene), a mjesto saslušanja ugodno, čisto i zaštićeno od uznemiravanja. Žrtvama bi najprije trebalo pružiti mogućnost da detaljno opišu pojedinačan događaj ili niz događaja koji involviraju konzumenta njihovih usluga, a njihovo prisjećanje se može potaknuti postavljanjem dodatnih pitanja (npr. „šta Vam je rekla ta osoba“, „kako je izgledala soba gdje ste pružali usluge“, „kako je bila obučena“, „da li je bila viša od mene“ i sl.).⁸¹

DOKAZIVANJE KORIŠTENJA USLUGA

Dokazivanje viktimizacije trgovinom ljudima

Prema domaćem zakonodavstvu, korištenje usluga žrtve trgovine ljudima krivično je kažnjivo. Zakonske odredbe ne sadrže izričiti zahtjev da počinitelj zna da je osoba čije usluge koristi žrtva trgovine ljudima. Budući, međutim, da se djelo može učiniti samo s umišljajem, počinitelj mora biti svjestan svih okolnosti koje čine zakonska obilježja ovog krivičnog djela, pa i toga da se radi o žrtvi trgovine ljudima.⁸² Shodno tome potrebno najprije dokazivati da je **1) osoba viktimizirana trgovinom ljudima na način da je ostvarena svrha eksploatacije, 2) da je korisnik usluga svjestan ili barem sumnja da bi osoba mogla biti tako viktimizirana, te da hoće koristiti njene usluge odnosno pristaje da žrtvine slobode odlučivanja i djelovanja korištenjem njezinih usluga budu povrijeđene.**

Indikatori koji ukazuju da se radi o žrtvi trgovine ljudima uključuju veliki broj podataka. Tako će neki opći biti: pronalazak osobe na lokaciji za koju postoji vjerovatnost da se koristi za neki vid eksploatacije, osjećaj ili objektivna činjenica da osoba ne može napustiti određeno mjesto, nemogućnost slobodnog izjašnjavanja o pitanjima koja se postavljaju, postojanje povreda po tijelu, izražavanje straha i tjeskobe. Pored spomenutih, na eksploataciju djece ukazuju sumnjive okolnosti pronalaska, prisustvo jednog staratelja za više djece, prošnja na javnim mjestima, porijeklo djece iz drugih lokacija (grada, države i sl.). Na seksualnu eksploataciju ukazuje noćenje i rad na istoj lokaciji, tetovaže koje ukazuju da su osobe vlasništvo druge osobe, mlada dob, provokativno odijevanje i sl. Radnu eksploataciju tipično karakterizira nepostojanje evidencije o radnom vremenu i isplaćivanju plaća, nepostojanje obavijesti o zdravlju i sigurnosti na radu i nevođenje računa o istim, primjena takvih mjera sigurnosti da osobe stalno budu u zatvorenom prostoru, ovisnost o poslodavcu u pogledu elementarnih stvari poput smještaja, hrane, prijevoza, naplaćivanje od radnika korištenja alata i sl. Tipične zlostavljачke i prijevarne prakse zapošljavanja čija bi kombinacija mogla predstavljati trgovinu ljudima ako je krajnji rezultat procesa zapošljavanja radna eksploatacija uključuju: naplaćivanje naknada radnicima, prijetnje i zastrašivanje, uključujući verbalno i psihološko zlostavljanje, obmana u pogledu ugovora, radnih i životnih uvjeta, kao i neobjelodanjivanje relevantnih informacija, ograničenje slobode kretanja, zadržavanje identifikacijskih isprava sa ciljem kontrole lica koja traže posao, fizičko i seksualno nasilje, zapošljavanje

⁸⁰ OSCE/Ured specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, 2021, *op. cit.*

⁸¹ International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). (2015). *Trgovina ljudima – kako voditi istragu? Materijal za obuku službenika za provođenje zakona.*

⁸² Filipović, *op. cit.*

djece mlađe od minimalnog uzrasta za rad, te zapošljavanje radnika za opasan i nesiguran posao.⁸³ Služenje u domaćinstvu je specifično po tome da osoba spava u zajedničkoj ili neodgovarajućoj prostoriji, nema privatni prostor, nepostojanje dokaza za isplaćivanje naknada za rad, nemogućnost ili značajne poteškoće kod napuštanja kuće gdje služe i dr.⁸⁴ Nabrojani indikatori mogu biti različito tumačeni, te se sa većom sigurnošću može govoriti o viktimizaciji tek ukoliko ih je utvrđeno nekoliko ili eventualno svi. Zapravo se ovdje radi o dokazivanju trgovine ljudima, koja uvijek podrazumijeva jednu ili više žrtava te kažnjavanje korištenja usluga koje te žrtve pružaju gotovo uvijek treba biti razmatrano u takvom, nešto širem kontekstu.⁸⁵

Identifikacija slučajeva trgovine ljudima se može vršiti radi prevencije budućih slučajeva, radi primjene mjera zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima ili radi krivičnog gonjenja i kažnjavanja trgovaca ljudima i osoba uključenih u eksploataciju. Najvažniju ulogu u identifikaciji i dokazivanju statusa žrtve trgovine ljudima ima tužiteljstvo. Najčešće se utvrđivanje viktimizacije postiže saslušanjem žrtve, ali je smisleno poduzeti i druge dokazne radnje. Veliku ulogu imaju pretres žrtve i osumnjičenika, prostorija u kojima je žrtva boravila, kao i drugih prostorija i drugih osoba gdje je žrtva boravila odnosno bila u kontaktu. Za istragu krivičnih djela trgovine ljudima su veoma značajne i posebne istražne radnje nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija, nadzor i tehničko snimanje prostorija, tajno praćenje i tehničko snimanje osoba, korištenje prikrivenih istražitelja i korištenje informatora i dr. Za nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija važno je da se ne ograničava samo na telefonske razgovore, za koje se tipično veže predstava ovih radnji, nego i elektroničku poštu, tekstualne ili video zapise i poruke i sl. Neke od preporuka za uspješnije provođenje nadzora nad telekomunikacijama uključuju kontinuitet praćenja (bez prekida), planiranje djelovanja ako nastupi opasnost po neku osobu, planiranje uključivanja prevoditelja (ovisno o okolnostima nadzora).⁸⁶

Dokazivanje umišljaja za korištenjem usluga žrtava trgovine ljudima

Dokazivanje činjenice da je korisnik usluga svjestan ili barem sumnja da bi osoba mogla biti tako viktimizirana, te da hoće koristiti njene usluge odnosno pristaje da žrtvine slobode odlučivanja i djelovanja korištenjem njezinih usluga budu povrijeđene, teže je nego dokazivanje viktimizacije trgovinom ljudima. Budući da se radi o psihološkim, unutaršnjim činjenicama koje se tiču krivnje počinitelja, dokazivanje intelektualne i voljne strane delikta se tipično vrši iskazima žrtava i posredno, putem indicija, dok je neposredno dokazivanje putem priznanja okrivljenika rijetko (ali moguće). Vrhovni sud Finske, države koja kao i BiH ima inkriminirano korištenje usluga žrtava trgovine ljudima, presudio je u jednom predmetu da činjenice koje ukazuju na viktimizaciju, a kojih je klijent trebao biti svjestan, uključuju kontaktiranje žrtve putem posrednika ili plaćanje istom. Ovaj sud navodi da organiziranost i širina mreža aktivnosti kojima se pruža mogućnost korištenja žrtvinih usluga također ukazuju na viktimizaciju trgovinom ljudima, naročito npr. ako ista web stranica sadrži iste ili slične reklame za različite osobe, te da su ograničenje kretanja žrtve ili znaci da osoba koja pruža neku uslugu nije u potpunosti mentalno zdrava tipični dodatni indikatori viktimizacije kojih je klijent trebao biti svjestan.⁸⁷ Čak i takvi, indicijalni, dokazi bili su dovoljni za osuđujuću presudu, a upotreba indicijalnih dokaza u dokazivanju umišljaja smatra se prihvatljivom i prema Konvenciji Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima.⁸⁸

No, za razliku od Finske, gdje su neki oblici prostitucije dekriminalizirani i gdje bi se korisnik žrtvinih usluga eventualno mogao braniti da je bio u zabludi oko pravnog karaktera ponašanja u koje se upušta,

⁸³ OSCE/Ured specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, 2018, *op. cit.*

⁸⁴ ICMPD, *op. cit.*

⁸⁵ Niemi, J. & Aaltonen, J. (2016). Tackling Trafficking by Targeting Sex Buyers: can it work? *Violence Against Women*, 23(10), 1-21. Više o indikatorima trgovine ljudima, v. u Rizvo, Hunček, Efendić i Aldžić, *op. cit.*

⁸⁶ Filipović, *op. cit.*

⁸⁷ Niemi & Aaltonen, *op. cit.*

⁸⁸ Council of Europe, *op. cit.*

u BiH je prostitucija prekršajno kažnjiva i klijent se ne bi mogao uspješno braniti da nije znao je konzumiranje usluga prostitucije zabranjeno. Pogrešna predodžba počinitelja oko stupnja kažnjivosti (pogrešno je držao da čini prekršaj umjesto krivičnog djela) ne može se smatrati neotklonjivom pravnom zabludom. Ista postoji ako je počinitelj na laički način svjestan značenja obilježja krivičnog djela, ali zbog preuskog tumačenja tih obilježja zaključa da se njegovo ponašanje ne može podvesti (supsumirati) pod odgovarajući opis krivičnog djela. Budući da su prostitucija i korištenje usluga prostitutki odavno pravno kažnjivi, **irelevantno je da počinitelj pogrešno drži da krši normu iz neke druge pravne grane. Počinitelj bi tada eventualno bio samo u zabludi o kažnjivosti svog ponašanja koja ne proizvodi nikakve pravne učinke.**⁸⁹

Pored pravne zablude, počinitelj bi se teško mogao uspješno braniti i stvarnom zabludom. Ukoliko bi naveo da nije bio svjestan određenih svojstava objekta radnje, ponajprije da je osoba čije usluge koristi prinuđena na to i da je žrtva trgovine ljudima o čemu on ne razmišlja ili nije siguran u to, isto ga ne bi trebalo posve osloboditi odgovornosti. Svaka prosječno razumna osoba će posumnjati da kupovina seksualnih usluga za novac ili korištenje nekih usluga koje ne pripadaju legalnom tržištu nisu posve dozvoljeni, što implicira razmišljanje, a možda i dodatno informiranje o zabranjenosti takvih usluga. Kod takve osobe postoji namjera da za novac ili drugu vrijednost koristi (nezakonite) usluge druge osobe, pa je intelektualni element svakako prisutan: svjestan je da stupa u nezakoniti spolni ili drugi odnos ili slične radnje, pa nije presudno da li je pogrešno držao ili uopće nije razmišljao prostituirati li se osoba dobrovoljno ili ne (odnosno pruža neku drugu vrstu zabranjenih usluga), **dovoljno je da dopušta mogućnost prinude na takav odnos.** Potpunu ignoranciju počinitelja koji tvrdi da ništa ne zna o eksploataciji žrtava trgovine ljudima sud ne bi trebao olako prihvatiti, jer se radi o nezakonitoj interakciji (kupovina seksualnih i drugih usluga za novac ili drugu vrijednost) i određenih okolnosti u kojima se obično nalazi pružatelj usluga (izgleda, porijekla, starosti, načina stupanja u kontakt, mjesta pružanja usluga itd.), kojih počinitelj ne može biti potpuno nesvjestan. Prosječna osoba ne mora znati da su osobe koje pružaju seksualne usluge najčešće teškog materijalnog položaja ili su na drugi način ranjive, a čiju ranjivost koriste trgovci, ali bi postojanje posrednika u iskorištavanju, lokacija i druge uobičajene, prateće okolnosti (npr. mlađa dob, strano ili porijeklo iz drugog dijela države ili pripadnost ranjivim skupinama) i prosječno razumno osobu potakle na razmišljanje o dobrovoljnosti i zakonitosti pružanja takvih usluga. **Razumno je za pretpostaviti da onaj ko stupa u opisani kontakt kojeg karakterizira jedna ili više ovakvih okolnosti ne može isključiti mogućnost trgovine ljudima, ali namjerno odlučuje da tome ne posveti pažnju. Sâmo dopuštanje mogućnosti viktimizacije trgovinom ljudima, međutim, implicira eventualni umišljaj koji je kažnjiv.**⁹⁰

Moguće da u razgovoru sa okrivljenikom isti pruži alibi za inkriminirani događaj (npr. navede da je večer kada je konzumirao seksualne usluge žrtve proveo sa prijateljima). Otuda je potrebno temeljito provjeravati ove tvrdnje iskazima drugih svjedoka, njihovim suočavanjem, korištenjem (ako postoje) tehničkih snimaka itd.⁹¹

Kada je riječ o **ispitivanju osumnjičenog**, kao radnje dokazivanja koja bi se trebala provoditi kod krivičnog djela trgovine ljudima, trgovine djecom i međunarodne trgovine ljudima (na osnovu ranije navedenih odredbi o kažnjavanju korisnika usluga) postoji nekoliko mogućih pravaca i tehnika koje ovlaštene službene osobe i postupajući tužioc i mogu primjenjivati u okviru ovog segmenta istražnog postupanja. Pored općih kriminalističkih pravila stvaranja iskaza, kao što su: priprema ispitivanja; redoslijed i struktura pitanja (tehnika ispitivanja); umijeće, način (metoda) ispitivanja; i bilježenje iskaza, važno je imati polazno znanje o tipičnom profilu korisnika usluga žrtva trgovine ljudima, naročito onih seksualnih. Prema jednoj studiji

⁸⁹ Horvatić, Ž., & Novoselec, P. (1999). *Kazneno pravo. Opći dio*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija.

⁹⁰ Slično iznosi i Ured Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava u preporukama i smjernicama za suzbijanje trgovine ljudima, koji navodi da je u duhu ovog dokumenta kriminaliziranje kako svjesnog korištenja usluga žrtava, tako i nemarnog zanemarivanja moguće viktimizacije trgovinom ljudima (OHCHR, *op. cit.*).

⁹¹ ICMPD, *op. cit.*

koja se bavi ovim pitanjem, tipični klijenti prostitutki koje su žrtve trgovine ljudima su najčešće obični, prosječni muškarci (službenici i radnici; oženjeni i samci; sa nižim i visokim obrazovanjem; mlade i starije osobe). Drugim riječima, oni se protežu kroz sve društvene slojeve i ne predstavljaju specifičnu devijantnu grupu pojedinaca.⁹² Poznavanje tipičnog profila korisnika (seksualnih) usluga žrtava trgovine ljudima je od posebne važnosti za pripremnu fazu ispitivanja i uspostavljanje kontakta između ispitivača i osumnjičenog. Istražitelj i/ili tužilac koji provode ispitivanje bi trebali najprije provesti analizu ličnosti ispitanika, naročito da li on pripada određenoj kategoriji (korisnika usluga u ovom slučaju) i kakva je prognoza ishoda u smislu tačnosti iskazivanja (teži reći istinu; nije izvjesno da će reći istinu; i neće iznositi istinu).⁹³ Empirijske studije ukazuju da se među korisnicima seksualnih usluga žrtava trgovine ljudima često pronalaze muškarci koji sebe identificiraju kao ovisnike o seksu, te zbog toga se loše osjećaju prilikom ispitivanja i na izvjestan način traže pomoć. Ukoliko se zaista radi o takvom (psihološkom) profilu osoba, može se očekivati da oni češće budu predmetom policijskog postupanja i krivično-pravnog tretmana, odnosno, da ovu okolnost ističu kao strategiju svoje odbrane prilikom ispitivanja kako bi našli izgovor za svoje (kažnjivo) ponašanje i umanjili socijalnu stigmatu nastalu činjenicom da su kupovali seksualne usluge.⁹⁴ Diferenciranje koje se u tom smislu treba provesti (stvarni ovisnik o seksu ili osoba koja simulira takvo stanje radi umanjenja svoje krivnje) je vrlo važno u pogledu postavljanja i testiranja verzija (kako se događaj korištenja usluga žrtava trgovine ljudima desio), te određivanja redoslijeda, strukture i trajanja ispitivanja. Vrlo je vjerovatno da će osumnjičeni, osim spomenute strategije relativizacije, koristiti i argument kako se radi o moralnim normama koje ne bi trebale biti inkriminirane, te svakako umanjiti svoju ulogu time da nisu znali niti mogli znati kako se radi o žrtvi trgovine ljudima.

Kako se radi o dosta složenoj materiji, koja nije bila zastupljena u bosanskohercegovačkoj policijskoj i pravosudnoj praksi, barem ne u pogledu vođenja istrage i krivičnih postupaka protiv korisnika usluga žrtava trgovine ljudima, moguće je preporučiti primjenu poznatog modela PACE (istražnog intervjua) kod ovakvih slučajeva ispitivanja. Ovaj akronim obuhvata pet faza provođenja intervjua: priprema i planiranje; angažiranost i eksplanacija; iskaz, objašnjenje i osporavanje; završetak i procjena. Ovdje se naglašava da se kroz intervju fokus stavlja na otvorena pitanja (kako bi se osumnjičenima pomoglo da daju svoj iskaz), zatim da se trebaju naglašavati nedosljednosti/kontradikcije u iskazu, tokom intervjua se osumnjičenom predočavaju dokazi sa kojima se raspolaže, te se osporavaju iskazi osumnjičenih koristeći se dokazima koji su u suprotnosti sa iskazom osumnjičenog.⁹⁵ Vezano za karakter pitanja koja se postavljaju osumnjičenima, posebno kod prve kategorije gdje je cilj utvrditi opstojnost saznanja (tzv. filtrirajuća pitanja) odgovor na njih će u velikoj mjeri zavisiti od toga kako je policija došla do korisnika usluga žrtava. Ako je to bilo na licu mjesta, gdje se desilo pružanje usluga (prilikom racije, pretresa prostorija, automobila ili na drugom zatvorenom ili otvorenom prostoru) jasno je da osumnjičeni ima saznanje da je zatečen u situaciji koja za njega nije prijatna i da se može izložiti stigmati, osudi, ruglu i drugim posljedicama (porodični problemi) što ga stavlja u specifičan položaj da sebe identificira kao korisnika usluga uz mogućnost relativizacije kako je ranije rečeno. Pitanja o ranijem poznavanju žrtve, načina na koji je stupio u kontakt i dogovorio uvjete pružanja usluge, mjestu, vremenu i užem lokalitetu gdje se sve dešavalo (stan, ugostiteljski objekt, hotel, motel, automobil, otvoreni prostor i dr.), te osobama sa kojima je još bio u kontaktu (trgovci ljudima) se vrlo vjerovatno trebaju postaviti u formi otvorenih pitanja na koja osumnjičeni može dati detaljne odgovore. Nakon toga se mogu postavljati zatvorena (konfirmirajuća ili negirajuća) pitanja, te po potrebi poticati razgovor kako bi se dobile informacije koje ukazuju na njegovu učestalost korištenja usluga, broj žrtava i poznavanje njihovih ličnih podataka, naročito u smislu poznavanja trgovaca ljudima i okolnosti tih kontakata, što se onda sve ponovno provjerava kroz niz kontrolnih pitanja. Kako je rečeno, suočavanje sa dokazima kojima se opovrgava teza kako nije osumnjičeni znao niti mogao znati da se radi o žrtvi trgovine

⁹² Di Nicola, A. T. et. al. (2009). *Prostitution and Human Trafficking - focus on clients*. New York: Springer.

⁹³ Mujanović, E. (2020). *Uvod u kriminalistiku*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ Deljić, I. & Džepina, I. (2017). *Tehnike ispitivanja osumnjičenih osoba*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

ljudima (iskazi žrtava i drugih svjedoka, prikrivenih policijskih istražitelja, dokazi iz posebnih istražnih radnji, snimci video nadzora, materijalni tragovi i dr.) igraju ključnu ulogu u dobivanju priznanja o svjesnosti radnji i viktimizacijskom statusu osobe od koje su korištene usluge. Svakako se primjenom raspoloživih zakonskih instituta procesne prirode (koji su ponajprije u rukama tužioca) može kroz jedan racionalan razgovor od osumnjičenog dobiti priznanje ove vrste, pogotovo ako mu se stave u izgled sve zakonske konsekvence krivičnog progona i izvan penalni efekti o kojima je bilo riječi (stigma i dr.). Ovdje se posebno misli na pregovaranje o krivnji sa tužiocem, kojeg prati priznanje u zamjenu za nešto blažu sankciju od one koju bi inače mogao dobiti u redovnom sudskom postupku, a što može biti sastavni dio učinkovitih taktika ispitivanja osumnjičenog.

Najvažniji dokaz u slučajevima trgovine ljudima te time i argument u dokazivanju korištenja usluga koje su povezane sa eksploatacijom jest **iskaz žrtava**. Značajan dio „mozaika dokaza“ se zasniva upravo na iskazima žrtava, kojima se na krucijalan način podupire slučaj ili se čitav slučaj „sruši“. Ukoliko se u predmetu radi o više žrtava čiji se iskazi slažu, nema razloga da im se ne pokloni vjera i proglaše pouzdanim. Domaća praksa poznaje predmete trgovine ljudima gdje se vjera poklanjala iskazima žrtava i ukoliko su okrivljenici iznijeli drugačiju verziju događaja, pa čak i ukoliko je sama žrtva tokom postupka mijenjala iskaz. Iako iskaz žrtve može biti kontradiktoran ili sadržavati laži, ne treba ga odbaciti, nego pokušati razumjeti zašto je to tako. Neke od dimenzija iskaza koje mogu pomoći u ovome uključuju obraćanje pažnje na: ukupni kontekst svjedočenja (da li žrtva laže samo u pojedinim detaljima, da li je načelno skladan i razuman), ponašanje žrtve (da li se može vidjeti strah i izbjegavanje odgovora), utjecaj nekih vanjskih faktora (npr. prisustvo trgovca u blizini, protok vremena, ovisnost ili porodične veze sa trgovcem), propitivanje motiva laganja, mogućnost davanja iskaza na način da se izbjegne izravno suočenje sa počiniteljem itd.⁹⁶ Iskaz žrtve koji je jasan, čini se iskrenim i kad se uspoređi sa drugim dokazima i ranijim iskazima konzistentan sigurno da pridonosi uvjerljivosti optužbe. Pošto krupan (ali kako je navedeno, nije odlučujući) problem u poklanjanju vjere iskazu žrtve može biti dosljednost njezina iskaza, jako je bitno žrtve pripremiti za svjedočenje. Mehanizme za podršku svjedocima žrtvama trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela treba uključiti već od prvog susreta žrtve sa krivičnopravnim sistemom, što podrazumijeva institucionalne ili nevladine mehanizme za podršku svjedocima u predmetima trgovine ljudima. Oni su presudni ne samo da bi se umanjile potencijalne sekundarne traume žrtava u krivičnom postupku, već mogu doprinijeti i kvaliteti iskaza žrtve.⁹⁷

Pored žrtve, **iskazi drugih svjedoka** mogu poslužiti u dokazivanju korištenja usluga od strane žrtava, poput porodice, susjeda, policijskih službenika koji su vršili informativne razgovore sa žrtvom prije početka postupka, djelatnika nevladinih organizacija koje pružaju podršku žrtvama, medicinskih i socijalnih radnika, radnika koji su se prirodom posla mogli zateći u prostorijama gdje su pružane usluge, drugih očevidaca, prolaznika i sl.⁹⁸

Različiti **dokumenti mogu poslužiti kao dokazi**, kao što su tekstovne poruke između klijenta i pružatelja usluga, odnosno trgovca, lista ostvarenih telefonskih poziva, računi iz hotela, restorana i sl., dnevnici žrtava kod seksualne eksploatacije, a poslovni dokumenti o satnici, isplaćenim plaćama, odbicima i sl., bankovni izvodi žrtve odnosno trgovca, osobni dokumenti u posjedu trgovca kod radne eksploatacije.

Materijalni dokazi mogu uključivati fotografije koje ukazuju na kontakt korisnika usluga i žrtve ili njihov boravak na istom mjestu i istom periodu, otiske prstiju, snimke prostorija u kojima su pružane usluge, biološke tragove, tragove droge, označeni novac.⁹⁹ U kojoj će se mjeri koristiti, ovisit će obzirom na

⁹⁶ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2017). *Evidential Issues in Trafficking in Persons Cases. Case Digest*.

⁹⁷ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi. Misija u Bosni i Hercegovini (OSCE Misija u BiH). (2021). *Postizanje pravde za žrtve trgovine ljudima: odgovor krivičnopravnog sistema Bosne i Hercegovine, sa preporukama*.

⁹⁸ UNODC, *op. cit.*

⁹⁹ *Ibid.*

okolnosti i resurse kojima se raspolaže.¹⁰⁰ Posebnu vrijednost mogu imati tonski zapisi razgovora službenika policije koji se kao prikriveni istražitelj pretvara se da je osoba koja se bavi prostitucijom i dogovara prodaju seksualnih usluga u zamjenu za novac sa kupcem ili korisnikom, koji biva uhapšen nakon isplate novca. Upotreba prikrivenog istražitelja može implicirati njegov iskaz svjedoka, ali je vjerovatno vrjednije tehničko snimanje razgovora sa klijentima. Neke od prednosti posebnih istražnih radnji u dokazivanju umišljaja korisnika usluga eksploatacije sastoje se u manjem riziku za žrtve (za koje se konvencionalne dokazne radnje veže mogućnost fizičkog napada ili prijetnje, sekundarne viktimizacije, nekonzistentnog iskaza itd.), te mogućnost planiranja aktivnosti prema potrebama i resursima državnih organa.¹⁰¹

Budući da je pokušaj trgovine ljudima kažnjiv, postavlja se pitanje njegova dokazivanja. Pokušaj je započeto, ali nedovršeno krivično djelo, što znači da svaka radnja koja neposredno prethodi korištenju usluga žrtve trgovine ljudima, odnosno koja se javlja kao njegov sastavni dio, te s njim u neposrednoj prostornoj i vremenskoj vezi predstavlja kažnjivi pokušaj. Radnja djela je korištenje usluga, tako da aktivnosti koje se poduzimaju u svrhu otpočinjanja korištenja predstavljaju kažnjivu zonu. To može biti svaka interakcija sa trgovcem ili žrtvom u svrhu dogovora o neposrednom korištenju usluga, odlazak u prostorije gdje se vrši neposredno pružanje takvih usluga i sl.¹⁰² Za dokazivanje mogu poslužiti iskazi žrtava, ali i nalazi iz nekih drugih radnji, poput pretrage stana i prostorija, komunikacije mobilnim aparatima i druge slične aktivnosti.

---

¹⁰⁰ OSCE Misija u BiH, 2021, *op. cit.*

¹⁰¹ OSCE/Ured specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, 2021, *op. cit.*

¹⁰² Niemi & Aaltonen, *op. cit.*

NAKNADA ŠTETE ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA U KRIVIČNOM POSTUPKU

UVOD

Značaj naknade štete za žrtve trgovine ljudima

Jedno od osnovnih procesnih prava oštećenog u krivičnom postupku je pravo na imovinskopravni zahtjev. Prema važećim zakonima o krivičnom postupku u primjeni u BiH oštećeni ima pravo da ostvari naknadu štete. Uvidom u postojeću sudsku praksu u BiH, a vezano za rješavanje imovinskopravnih zahtjeva, evidentno je da dosuđivanje i rješavanje istih tokom samog krivičnog postupka nije zastupljeno i da se oštećeni sa svojim imovinskopravnim zahtjevima upućuju na drugi odvojeni postupak. Na ovaj način uloga oštećenog, odnosno žrtve trgovine ljudima, se tokom krivičnog postupka svodi isključivo na ulogu dokaznog sredstva, te se prava oštećenog na reparaciju stavljaju u drugi plan. Upućivanje oštećenog da svoja prava za naknadu štete rješava i ostvaruje u drugom postupku ne obezbjeđuje pravičnost i efikasnost postupka, te se ne cijeni restorativna funkcija postupka prema oštećenim.

Krivično djelo trgovine ljudima je posebno u fokusu međunarodne zajednice i relevantnih međunarodnih institucija i isto ostavlja teške posljedice po žrtvu. Trgovina ljudima teška je povreda temeljnih prava koje žrtvama uzrokuje golemu patnju i dugotrajnu štetu.¹⁰³

Bosna i Hercegovina prema preuzetim međunarodnim obavezama treba da se bori protiv svih oblika trgovine ljudima, te je samim tim postupanje svih pravosudnih aktera potrebno uskladiti prvenstveno sa odredbama važećeg Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom koji dopunjava konvenciju UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, te Konvencijom Vijeća Europe o borbi protiv trgovine ljudima. Međunarodnim pravnim okvirom i krivičnim procesnim zakonima uspostavljena je mogućnost i pravo žrtve da tokom krivičnog postupka podnese imovinskopravni zahtjev i da traži da joj se u krivičnom postupku protiv počinioca dosudi naknada štete.

Zakonska odredba da se imovinskopravni zahtjev koji je nastao uslijed izvršenja krivičnog djela, raspravlja na prijedlog oštećenog u krivičnom postupku, ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak, je u velikom broju slučajeva tumačena na štetu oštećenih i imovinskopravni zahtjev ne bi bio raspravljan u toku krivičnog postupka.

U krivičnom procesnom pravu tokom XX vijeka fokus interesovanja je bio usmjeren ka slobodama i pravima osumnjičenog (optuženog), dok se žrtva kao „zaboravljena treća strana“ nalazila na marginama zanimanja krivičnogopravnog sistema i u pojedinim zakonodavstvima njena pozicija se praktički ograničavala na ulogu svjedoka, bez značajnijih procesnih prava koja pripadaju strankama kao glavnim subjektima krivičnog postupka.¹⁰⁴ U teoriji krivičnog prava ukazuje se da dva modela krivičnog prava *crime control* i *due process model* koji se nisu bavili procesnim položajem žrtava u krivičnom postupku. Treći model krivičnog prava u literaturi je poznat kao *victim participation model*.¹⁰⁵

Bosna i Hercegovina mora posvetiti pažnju naknadi štete žrtvama u krivičnom postupku. Predstavljani međunarodnopravni okvir naknade šteta i prava oštećenih nalaže pravosuđu u BiH da dodatno preduzme

¹⁰³ Evropska komisija. (2021). *Komunikacija Komisije Evropskom parlamentu, Vijeću, Evropskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija o Strategiji EU za suzbijanje trgovine ljudima 2021-2025*.

¹⁰⁴ Tomašević, G. & Pajčić, M. (2008). Subjekti u kaznenom postupku, pravni položaj žrtve i oštećenika u novom kaznenom postupku. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 15 (2), 817 – 857.

¹⁰⁵ Belooof, D. (1999). The Third Model of Criminal Process: the Victim Participation Model. *Utah Law Review*, 2, 289-332.

inicijativu i da se aktivnije uključi u ostvarivanje prava oštećenih tokom krivičnog postupka. Iz izvještaja međunarodnih tijela koja prate provođenje međunarodnih propisa i domaćeg zakonodavstva u kontekstu trgovine ljudima ukazano je na određene ključne nedostatke u pogledu imovinskopravnih zahtjeva i naknade štete oštećenima, odnosno žrtvama trgovine ljudima u krivičnim postupcima koji su vođeni pred sudovima u BiH.

Misija OSCE-a u izvještaju od decembra 2021. godine kritikovala je pravosudne aktere da ne poduzimaju dovoljne mjere i radnje na dosuđivanju imovinskopravnih zahtjeva žrtvama trgovine ljudima. U izvještaju Misije OSCE-a se navodi da iako relevantno zakonodavstvo u BiH predviđa mogućnost da žrtve trgovine ljudima traže obeštećenje od optuženog za materijalnu i nematerijalnu štetu u sklopu krivičnog postupka, to se vrlo rijetko dešava.¹⁰⁶ Izvještajem su ukazane nedovoljne radnje u kontekstu upoznavanja žrtava sa mogućnostima ulaganja imovinskopravnih zahtjeva, odnosno o nedovoljnom angažmanu tužilaca da prikupe dokaze kojima bi se mogla opredijeliti visina zahtjeva za naknadu štete, a što je uslov *sine qua non* za Sud da bi riješio imovinskopravni zahtjev u okviru samog krivičnog postupka. Međutim, prema saznanjima Misije, čak i kada sudije i tužioci obavijeste oštećene o toj mogućnosti, često to rade *pro forma*, koristeći pravne izraze koji su laicima teško razumljivi, obično ne dajući dodatna objašnjenja. Drugi problem je što, i kada obavijeste oštećene o pravu na kompenzaciju, tužioci često ne ispoštuju svoju obavezu da prikupe dokaze potrebne za dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva.¹⁰⁷

U Trećem evaluacijskom izvještaju ekspertne grupe GRETA konstatovani su nedostaci u odnosu na prava žrtava u krivičnim postupcima i to kroz neosiguravanje pravne pomoći, nerješavanje imovinskopravnih zahtjeva u okviru krivičnog postupka, te nepostojanje državnog fonda za naknadu štete. Upravo kao rezultat ovih nedostataka date su preporuke u kontekstu jačanja kapaciteta informiranosti samih žrtava na *pravo na besplatnu pravnu pomoć*. Izvještajem se sugerše neophodnost da se pravna pomoć pruža sistemski i čim postoje opravdani razlozi za vjerovanje da je osoba žrtva trgovine ljudima, da tužioci instruiraju žrtve trgovine ljudima o njihovom pravu na zastupanje, kao i da se zastupanje osigura u ranoj fazi krivičnog postupka.

U odnosu na naknadu štete u izvještaju se navodi da je svrha odštete višestruka: plaćanje odštete za ozljedu, gubitak ili štetu koju je uzrokovao počinitelj, pristup pravdi, osnaživanje žrtava, kao i činjenica da se odšteta percipira kao oblik kazne trgovaca ljudima i odvratanja od istoga. Kao takva, odšteta igra ključnu ulogu u borbi protiv trgovine ljudima, ne samo kao instrument restorativne pravde, već i kao način prevencije te priznanja država da ne ispunjavaju svoje obaveze u vezi sa ljudskim pravima.¹⁰⁸

Iz izvještaja SAD-a o trgovini ljudima za 2022. godinu ukazano je na postupke naknade štete i date su preporuke za obuku sudija na temu naknade štete i da se izvrši uspostavljanje djelotvorne metode blagovremene dodjele štete. Dalje je konstatovano da su Sudije generalno odbijale dodijeliti odštetu u krivičnom postupku i poticale su žrtve da traže obeštećenje u građanskoj parnici, prema promatračima koji su primijetili da su u građansko pravnom postupku žrtve morale ponovo svjedočiti i dostaviti medicinske nalaze, čime je prouzročena njihova retraumatizacija, uprkos tome što su počinitelji djela trgovine ljudima već pravomoćno osuđeni u krivičnom postupku.¹⁰⁹

Da je odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu izuzetak pokazuje i istraživanje sudske prakse procesuiranja trgovine ljudima u BiH u periodu 2003-2021. godina, gdje je konstatovano da je u nešto više od trećine slučajeva (52) podnesen imovinskopravni zahtjev. U velikoj većini slučajeva podnositelji su upućeni na

¹⁰⁶ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi Misija u Bosni i Hercegovini – OSCE BiH. (2021). *Postizanje pravde za žrtve trgovine ljudima: odgovor krivičnog sistema sa preporukama*. OSCE BiH.

¹⁰⁷ Ibid, str. 46

¹⁰⁸ GRETA Ekspertna grupa za suzbijanje trgovine ljudima. (2022). *Izvještaj u vezi sa primjenom Konvencije Vijeća Europe o borbi protiv trgovine ljudima*.

¹⁰⁹ Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u Bosni i Hercegovini. (2022). *Izvještaj SAD o trgovini ljudima za BiH*.

parnicu, a u samo dva predmeta se sa sigurnošću moglo zaključiti da je ovaj zahtjev uvažen i da je o njemu donesena odluka u okviru krivičnog postupka.¹¹⁰

Jasno je da postoji napredak u BiH u odnosu na praksu rješavanja imovinskopravnih zahtjeva, ali taj napredak je sporadičan i ne predstavlja pravilo već izuzetak. Nakon usvajanja prve presude Suda Bosne i Hercegovine (BiH) u junu 2015. godine kojom su, uporedo s osudom na kaznu zatvora, počinitelji ratnog zločina obavezani na naknadu štete oštećenom licu – žrtvi ratnog silovanja – u prethodne tri godine je uslijedio niz takvih presuda pred nekoliko sudskih instanci u BiH.¹¹¹

Iz tog razloga, kako bi se unaprijedila postojeća praksa u odnosu na imovinskopravne zahtjeve žrtava trgovine ljudima u BiH, te kako bi se otklonile kritike i uočeni nedostaci iz navedenih izvještaja, potrebno je preduzeti jačanje svijesti kod svih učesnika u krivičnom postupku, a Smjernice predstavljaju jedan od alata koji treba doprinijeti rješavanju imovinskopravnih zahtjeva žrtava trgovine ljudima.

Pri izradi Smjernica obuhvaćen je postojeći međunarodni i domaći pozitivnopravni okvir koji propisuje prava oštećenog, te sudska praksa u krivičnim postupcima gdje su dosuđeni imovinskopravni zahtjevi. Smjernice daju konkretne preporuke koje imaju za cilj poboljšanje prakse dosuđivanja imovinskopravnih zahtjeva u predmetima trgovine ljudima, ali u isto vrijeme ukazuju na zakonske normative koji se trebaju primjenjivati od strane sudova i tužilaštava u odnosu na oštećene i prava oštećenih, među kojima je pravo na naknadu štete uslijed počinjenog krivičnog djela.

Ciljevi smjernica za postupanje u imovinskopravnim zahtjevima i naknadi štete žrtvama

Smjernice imaju za cilj poboljšati razumijevanje imovinskopravnih zahtjeva u predmetima trgovine ljudima i predstavljaju prijedloge za preduzimanje potrebnih radnji kako bi se prava žrtava na imovinskopravni zahtjev riješila tokom krivičnog postupka, odnosno kako bi žrtvi u okviru samog krivičnog postupka bila do suđena naknada štete.¹¹² U isto vrijeme ove smjernice se mogu primijeniti na sva druga krivična djela kada se radi o nematerijalnoj šteti, obzirom da su principi identični, kao i metode prikazane u ovim smjernicama.

Smjernice za naknadu štete žrtvama trgovine ljudima u krivičnom postupku obuhvataju radnje i preporuke neophodne da bi se efektivno raspravilo o podnesenom imovinskopravnom zahtjevu i kako bi Sud mogao donijeti odluku o istom u krivičnom postupku.

Izradom ovih smjernica nastojat će se staviti dodatni fokus na oštećene, odnosno na žrtve trgovine ljudima i odlučivanje o imovinskopravnim zahtjevima tokom krivičnog postupka.

U odnosu na naknadu štete Smjernicama je tretirana naknada nematerijalne štete kao posljedica radnji izvršenja djela po oštećenog/žrtvu i ista nematerijalna šteta je definirana prema kriterijima sudske prakse i Zakona o obligacionim odnosima.

Pravo oštećenih, odnosno u svijetlu ovih Smjernica žrtava trgovine ljudima na reparaciju i naknadu štete kroz imovinskopravne zahtjeve je zakonsko pravo i obaveza je sudionika postupka da doprinose da se ovo pravo ostvari tokom samog krivičnog postupka.

Primjenom preporuka iz ovih smjernica doći će do povećanja broja predmeta u kojima su prihvaćeni i dosuđeni imovinskopravni zahtjevi. Žrtve trgovine ljudima imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć, pravo na punomoćnika iz reda advokata, pravo prigovora na negativne tužilačke odluke, pravo na postavljanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku.

¹¹⁰ Mujanović et al. (2022). *Istraživanje sudske prakse procesuiranja trgovine ljudima u BiH (2003-2021)*.

¹¹¹ Hanušić Bećirović, A. i Kajganić, M. (2018). *Imovinskopravni zahtjevi u krivičnom postupku: priručnik za pravosudno osoblje*.

¹¹² U daljnjem tekstu upotrebljavat će se paralelno termini oštećeni i termin žrtva trgovine ljudima.

Benefiti od rješavanja imovinskopravnih zahtjeva trebaju biti na prvom mjestu zajedno sa žrtvom trgovine ljudima i rješavanjem imovinskopravnih zahtjeva oštećenih/žrtava u krivičnom postupku postiže se pravičnost u punom pogledu, te se ostvaruje puni kapacitet oštećenog u krivičnom postupku.

PRAVNI OKVIR

Međunarodni pravni okvir

U kontekstu položaja oštećenih i žrtava krivičnih djela važan doprinos su dali međunarodni dokumenti koji u fokus stavljaju žrtvu krivičnog djela i propisuju modalitete zaštite prava žrtve. Međunarodni dokumenti propisuju neka od značajnih prava za žrtve u krivičnom postupku, a to je pravo na reparacije i pravo na besplatnu pravnu pomoć.

Poboljšavanju procesnog položaja žrtve su doprinijeli međunarodni i nadnacionalni dokumenti Deklaracije UN o osnovnim pravima za žrtve zločina iz 1985. godine¹¹³, te nekoliko dokumenata Vijeća Europe, kao što su: Europska konvencije o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih djela iz 1983.¹¹⁴, Preporuka br. R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka iz 1985.¹¹⁵, te Preporuka R(87)21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije iz 1987.¹¹⁶ Dokumenti Vijeća Europe kao što su: Preporuka Rec (2006)8 o pomoći žrtvama krivičnih djela iz 2006. godine, ako i Konvencija o suzbijanju trgovanja ljudima,¹¹⁷ Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja,¹¹⁸ kao *hard law* pravni akti kojima je definisan položaj specifičnih kategorija žrtava krivičnih djela. Procesni položaj žrtve se poboljšava u Europskoj uniji usvajanjem Okvirne odluke 2001/220/PUP o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 2001. godine, Direktivom 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela.¹¹⁹ Zatim, Protokolom za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom (tzv. Palermo protokol)¹²⁰ su postavljeni određeni standardi kojima se osigurava: (a) sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima, uz garanciju ravnopravnosti polova; (b) zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima, osmišljavanje sveobuhvatnog okvira za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svjedocima, uz garanciju ravnopravnosti polova, kao i obezbjeđivanje efikasne istrage i krivičnog gonjenja; (c) unapređenje međunarodne saradnje u suzbijanju trgovine ljudima.

Deklaracije UN-a o osnovnim pravima žrtva zločina iz 1985. godine, dopunjena je Osnovnim principima i smjernicama za ostvarivanje prava na pravni lijek i reparaciju žrtava teških kršenja međunarodnog prava ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava iz 2005. godine. Tako da osnovna procesna prava koja treba osigurati žrtvi u krivičnom postupku su: pravo na jednak i djelotvoran pristup pravdi, odgovarajuću, brzu i djelotvornu naknadu pretrpljene štete, pristup relevantnim informacijama koje se odnose na povredu prava i naknadu štete. U Europskoj konvenciji o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih djela napravljena je razlika između neposredne žrtve koja je pretrpjela teške povrede tjelesnog integriteta ili zdravlja i posredne žrtve tj. lica koje je izdržavano od strane lica usmrćenog krivičnim djelom. Naknada štete bi trebala da pokrije bar izgubljene prihode, troškove liječenja, pogrebne troškove, a za izdržavana lica izgubljeno izdržavanje. Prema odredbama Europske konvencije o naknadi štete žrtvama, žrtva ima prava da zahtijeva naknadu štete i treba biti predviđen rok za podnošenje takvog zahtjeva.

Okvirna odluka o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 2001. godine je potisnuta Direktivom iz 2011. godine, jer je bila nemoguća harmonizacija na području zaštite prava žrtava zbog prevelikih razlika među zakonodavstvima država članica.

Prava žrtava prema Direktivi iz 2011. godine su: pravo na pomoć tokom krivičnog postupka ako je stranka u postupku, pravo na besplatnog prevodioca ili tumača ako ne razumije jezik, pravo da bude saslušana nakon podnesene prijave, bez odugovlačenja, kao i da se dalje saslušanje provodi samo u mjeri u kojoj je to

nužno za potrebe krivičnog postupka, kao i pravo da bude obavještena o pritvoru ili bjekstvu optuženog, te da bude obavještena o mjerama koje se preduzimaju u cilju njene zaštite.

Domaći pravni okvir

Reformom krivičnog procesnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini iz 2003. godine procesna pozicija oštećenog je značajno oslabljena. Naime, suspendirana su značajna ovlaštenja oštećenog u krivičnom gonjenju, ukidanje instituta privatnog i supsidijarnog tužioca, pa je oštećeni *de iure* "gurnut" na marginu krivičnog postupka, a posebno se nedovoljna zaštita interesa oštećenog uočava u pravosudnoj praksi. Oštećenom stoji na raspolaganju korpus različitih prava, koja su uglavnom vezana za procesnu ulogu svjedoka i aktivno legitimisanog lica za ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva. Kada se pojavljuje u ulozi svjedoka, iako je sporedni procesni subjekt, oštećeni je često i jedini svjedok izvršenja krivičnog djela. Ulogom svjedoka u krivičnom postupku oštećeni doprinosi ne samo interesima krivičnog postupka za efikasnim procesuiranjem izvršioca krivičnog djela, već ostvaruje i sopstveni interes da izvršilac krivičnog djela bude procesuiran i sankcioniran za isto.

Pravo je oštećenog da mu se nadoknadi šteta koja je prouzrokovana izvršenjem krivičnog djela. Nadoknada štete oštećeni može potraživati u građanskoj parnici ili već u okviru krivičnog postupka podnošenjem imovinskopravnog zahtjeva. Oštećenom je potrebno obezbijediti bar približno jednaka procesna prava u krivičnom postupku kao i optuženom, radi čega je zakonima o besplatnoj pravnoj pomoći u Bosni i Hercegovini propisano da oštećeni imaju pravo u krivičnom postupku i na besplatnu pravnu pomoć radi ostvarivanja "škratih" procesnih prava u krivičnom postupku.¹²¹

Procesni zakoni u BiH (ZKP BiH; ZKP RS; ZKP FBiH; ZKP BD¹²²) propisuju sljedeće uslove za imovinskopravni zahtjev, aktivnu legitimaciju za podnošenje imovinskopravnog zahtjeva ima oštećeni. Imovinskopravni zahtjev koji je nastao uslijed učinjenja krivičnog djela raspraviti će se na prijedlog ovlaštenog lica u krivičnom postupku ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak, član 207. stav 1. ZKP FBiH, član 103. stav 1. ZKP RS, 193. stav 1. ZKP BD, 193. stav 1. ZKP BiH. Zakoni govore o ovlaštenom licu na podnošenje imovinskopravnog zahtjeva.

Tako da **pravo na podnošenje imovinskopravnog zahtjeva** *ima*: oštećeni, kao i svako lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno, odnosno kao podnosilac se može pojaviti, pored oštećenog, te lice na koje je imovinskopravni zahtjev prenesen pravnim poslom, ili u slučaju smrti, nasljeđivanjem. Aktivnu legitimaciju za podnošenje ovog prijedloga ima oštećeni, kao i svaka druga osoba koja je zakonom ovlaštena da takav zahtjev ostvaruje u parničnom postupku. Takva osoba mora imati stranačku sposobnost koja se određuje po pravilima građanskog procesnog prava, kao i pravni interes za podnošenje prijedloga, jer je imovinskopravni zahtjev u adhezijskom postupku ekvivalent tužbenom zahtjevu u parnici¹²³

Prijedlogom se *ne može tražiti raspravljanje svakog imovinskopravnog potraživanja* koje se inače može raspravljati u parnici, a koje je proisteklo iz krivičnog djela, već domaći zakoni propisuju koja se potraživanja mogu postaviti u datom prijedlogu, te predstavljati predmet adhezijskog postupka. Imovinskopravni zahtjev se

¹²¹ Buha, M. (2020). Pravno na besplatnu pravnu pomoć u krivičnom postupku BiH. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu*, 86/LIX, 157-173.

¹²² Zakon o krivičnom postupku BiH. (2018). *Službene novine Bosne i Hercegovine*, br. 3/2003, 32/2003 - ispr, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 - dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018; Zakon o krivičnom postupku RS (2021). *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 53/2012, 91/2017, 66/2018 i 15/2021; Zakon o krivičnom postupku FBiH (2020). *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 35/2003, 56/2003 - ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020; Zakon o krivičnom postupku BD BiH (2020). *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH*, br. 34/2013 - prečišćen tekst, 27/2014, 3/2019 i 16/2020.

¹²³ Kunštek, E. (2013). Imovinskopravni zahtjevi. U Pavišić, B. (2013.). *Komentar Zakona o kaznenom postupku (drugo izdanje)*, 396-397.

može odnositi isključivo na: *naknadu štete, povrat stvari i poništenje određenog pravnog posla, član 193. stav 2. ZKP BiH, član 193. stav 2. ZKP BD, član 103. stav 2. ZKP RS, član 207. stav 2. ZKP FBiH.*

Odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu predstavlja posebnu vrstu postupka u okviru krivičnog postupka, a dokazi koji se izvode u cilju dokazivanja krivičnog djela i krivice učinioaca, najčešće su i dokazi koji ukazuju na osnovanost i visinu imovinskopavnog zahtjeva. Zapravo, pravo i dužnost tužioca u krivičnom postupku su prema članu 35. stava 1. tačke g) ZKP BiH, da utvrđuje činjenice potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu, član 3. stav 2. ZKP BD, član 45. stav 2. tačka g) ZKP FBiH, član 43. stav 2. tačka e) ZKP RS. U Republici Srpskoj oštećeni kao tužilac ima pravo zastupanja potvrđene optužnice ako tužilac odustane od iste, kao i da podnese prijedlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva, član 46. ž) ZKP RS stav 1. tačka b).

Procesni položaj oštećenog u krivičnom postupku Republike Srpske je možda nešto bolji u poređenju sa procesnim zakonom u drugom entitetu i Brčkom distriktu. Oštećeni prema članu 46a. ZKP RS ima neka od sljedećih prava: a) podnese prijedlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva i da predloži privremene mjere za njegovo obezbjeđenje; b) ukaže na činjenice i predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja, v) angažuje punomoćnika iz reda advokata, g) razmatra spise i razgleda predmete koji služe kao dokaz, d) bude obaviješten o nesprovođenju istrage, o pokretanju istrage, o obustavi istrage, o povlačenju optužnice ili o odustanku tužioca od optužnice, đ) podnese pritužbu kada je to ovim zakonom određeno, e) bude poučen o mogućnosti da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužnicu kada je to ovim zakonom određeno, ž) prisustvuje pretpretresnom ročištu, z) prisustvuje glavnom pretresu, i) podnese žalbu protiv odluke o troškovima krivičnog postupka i imovinskopavnog zahtjevu, j) bude obaviješten o ishodu postupka i da mu se dostavi pravosnažna presuda i k) preduzima druge radnje kada je to određeno ovim zakonom. U krivičnom postupku Republike Srpske postavlja se pitanje smislenosti procesnog prava oštećenog da ukaže na činjenice i predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja, ako nema pravo žalbe zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja.¹²⁴ Oštećeni ima pravo pritužbe ili prigovora na negativnu tužilačku odluku (naredbu o nesprovođenju istrage) prema članu 46b. ZKP RS, član 216. stava 4. ZKP BiH, član 216. stav 4. ZKP BD, član 231. stav 4. ZKP FBiH.

Postupak za ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva, član 105. ZKP RS; član 194., 195. ZKP BiH, član 194., 195. ZKP BD, član 208., 20.9 ZKP FBiH.

Prijedlog za ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva u krivičnom postupku podnosi se tužiocu, odnosno sudu. Prijedlog se može podnijeti najkasnije do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa za izricanje sankcije pred sudom. Ukoliko ovlašteno lice nije podnijelo prijedlog za ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva u krivičnom postupku do potvrđivanja optužnice, biće obaviješteno da taj prijedlog može podnijeti do završetka pretresa, odnosno pretresa za izricanje sankcije. Ukoliko ovlašteno lice ne postavi imovinskopavni zahtjev do završetka glavnog pretresa ili ako predloži upućivanje na parnični postupak, a *podaci krivičnog postupka pružaju pouzdan osnov za potpuno ili djelimično rješenje imovinskopavnog zahtjeva, sud će u osuđujućoj presudi odlučiti* da se optuženom izrekne mjera oduzimanja imovinske koristi. Zakonom je propisana obaveza suda da oduči o imovinskopavnog zahtjevu u osuđujućoj presudi, a postoje dokazi za odlučivanje o imovinskopavnog zahtjevu.

U kojoj fazi postupka postoji subjekat krivičnog postupka da ponči oštećenog da ima pravo na postavljanje imovinskopavnog zahtjeva? Prilikom saslušanja oštećenog kao svjedoka pitat će se da li želi da u krivičnom postupku ostvaruje imovinskopavni zahtjev, član 86. stava 10. ZKP BiH, 151. stav 10. ZKP RS, član 100. stav 10. ZKP FBiH, član 86. stav 10. ZKP BD. Tužilac je prvi koji dolazi u kontakt sa oštećenim, i ima zakonsku obavezu da posebno upozori oštećenog u vezi sa pravom ostvarivanja vašeg imovinskopavnog zahtjeva.

¹²⁴ Buha, M. (2020). Procesna prava oštećenog prema Zakonu o krivičnom postupku Republike Srpske iz 2020. *Jedanaesta međunarodno naučna-stručna konferencija Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta (norma i praksa)*, 479-791.

Imovinskopravni zahtjev mora biti precizno određen, član 103. stav 2. ZKP RS, član 207. stav 2. ZKP FBiH, član 193. stav 2. ZKP BD, 193. stav 2. ZKP BiH.

Oštećeni je dužan da vrlo precizno, uz odgovarajuće dokaze, odredi i obrazloži vrstu i visinu štete.

1) **naknade štete** - materijalne i nematerijalne

Materijalna šteta se odnosi na finansijske ili novčane gubitke, kao što su medicinski, bolnički i pogrebni troškovi, gubitak budućih zarada i povlastica vezanih za zaposlenje, neisplaćene plate, kao i troškovi za štetu nanесenu imovini. Pravo na naknadu štete predstavlja najvažnije pravo žrtava krivičnih djela.

Nematerijalna, moralna šteta, odnosi se na svaki drugi nefinansijski ili nenovčani gubitak, npr. duševnu patnju, gubitak ugleda ili časti, bol i patnju, neugodnosti, gubitak životne radosti, gubitak društvenog života i gubitak partnera – prijatelja. U odnosu na krivična djela trgovine ljudima ova vrsta štete je najzastupljenija i predstavlja naknadu za posljedice utvrđene krivičnim djelom po oštećenog/žrtvu trgovine ljudima. Ona se ogleda u umanjenju opće životne sposobnosti, pretrpljenom strahu i doživljenim duševnim bolovima, a njena visina se definira prema izvršenom vještačenju i nalazu vještaka.

Naknada štete kao predmet imovinskopravnog zahtjeva je vezana za građanskopravno potraživanje, opravdanje za raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku proizlazi iz činjenice da je takva šteta oštećenom prouzrokovana izvršenim krivičnim djelom.

Opravdanim se čini odlučiti o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku, polazeći od načela procesne ekonomičnosti u smislu (ne)opravdanosti ponovo izvoditi iste dokaze i u parničnom postupku. Krivični postupak je efikasniji u odnosu na parnični, odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu je jeftinije u krivičnom postupku, jer oštećeni ne snosi troškove dokaza vezanih uz krivični predmet i sprečava se dodatna traumatizacija oštećenog ponovnom izlaganju parničnom postupku radi ostvarivanja svog zahtjeva.

O imovinskopravnom zahtjevu se raspravlja ako su ispunjeni materijalni uvjeti, koji se odnose na neposrednu vezu sa izvršenjem krivičnog djela, da je zahtjev podnijela ovlaštena osoba i ako dokazni postupak o osnovanosti imovinskopravnog zahtjeva znatno ne odugovlači krivični postupak. Imovinskopravni zahtjev mora biti precizno određen. Prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku podnosi se tužiocu ili sudu i to najkasnije do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije pred sudom. Ukoliko je oštećeni prisutan na glavnom pretresu, ali još nije podnio imovinskopravni zahtjev, sudija, odnosno predsjednik vijeća će ga poučiti da može podnijeti taj zahtjev do zaključenja glavnog pretresa, a oštećeni koji se sasluša kao svjedok, pitati će se da li želi da u krivičnom postupku ostvari imovinskopravni zahtjev.

U fazi istrage, oštećenog treba upoznati sa njegovim pravom na postavljenje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku. Korisno bi bilo da obavezan dio zapisnika o saslušanju oštećenog (sačinjenog u policiji ili tužilaštvu) bude upozorenje oštećenog u vezi prava na podnošenje imovinskopravnog zahtjeva. Za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva neophodno je postojanje dokaza, kao što su pismene isprave, medicinska dokumentacija, stručni nalazi i sl.

Prema odredbama zakona o krivičnim postupcima u BiH, tužilac ima pravo i dužnost da utvrđuje i činjenice potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu. Također, tužilac je dužan prikupiti dokaze o imovinskopravnom zahtjevu vezanom za krivično djelo, te ispitati osumnjičenog, odnosno optuženog o činjenicama vezanim za ovaj zahtjev.

Sud odlučuje o imovinskopravnom zahtjevu. U osuđujućoj presudi Sud može oštećenom dosuditi imovinskopravni zahtjev u cjelini ili djelimično, a za ostatak ga uputiti na parnični postupak. Ukoliko podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za djelimično presuđenje, Sud će oštećenog uputiti da imovinskopravni zahtjev u cjelini ostvari u parničnom postupku. U oslobađajućoj presudi ili presudi kojom se optužba odbija ili kad rješenjem obustavi krivični postupak, sud će uputiti oštećenog da

imovinskopravni zahtjev može ostvarivati u parničnom postupku. Sud će oštećenog uputiti na parnicu i kada smatra da će raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu značajno odugovlačiti rješavanje o krivičnoj stvari.

Dakle, proizlazi da je pravni okvir za imovinskopravne zahtjeve u krivičnim postupcima ustanovljen u odredbama Zakona o krivičnom postupku na snazi u Bosni i Hercegovini, te kroz odgovarajuće odredbe Zakona o obligacionim odnosima u kontekstu naknade štete. Pored navedenih zakona važni su i zakoni kojima se oštećenima, odnosno žrtvama trgovine ljudima omogućava besplatna pravna pomoć kako bi iste mogle biti adekvatno zastupane u postupcima i kako bi se osigurala stručna pomoć u podnošenju imovinskopravnog zahtjeva. Svakako da su i nevladine organizacije važna karika u pružanju pravne pomoći oštećenim/žrtvama te je u BiH prisutno više organizacija koje pružaju asistenciju i podršku direktno oštećenim u krivičnim postupcima.

Dodatni instrumenti koji su od značaja za odlučivanje o imovinskopravnim zahtjevima posebno prilikom utvrđivanja vrsta i oblika štete, te visine štete jesu ustanovljeni Kriteriji Vrhovnog suda FBiH, Vrhovnog suda RS-a i Apelacionog suda Brčko distrikta.¹²⁵ U zaključku pravnog okvira proizlazi da **Imovinskopravni zahtjev predstavlja pravo oštećenog/žrtve** tokom krivičnog postupka usmjereno na reparaciju, odnosno naknadu štete. Oštećeni u krivičnom postupku, odnosno žrtva trgovine ljudima imaju pravo na naknadu štete, uslijed posljedica koje su doživjele krivičnim djelom odnosno eksploatacijom.

Osnovnim pojmovima u ZKP-ovima aktivno legitimisano lice za podnošenje imovinskopravnog zahtjeva je oštećeni krivičnim djelom i to **prema članu 20. tačka h) ZKP BiH oštećeni je lice kojem je lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo.**

SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE

Obzirom na cilj Smjernica i preporuke u vidu proaktivnog angažmana osoba koje stupaju u kontakt sa žrtvama, te procesnoj ulozi tužioca, ovlaštenih službenih lica i suda, ciljna publika predstavlja širok spektar osoba.

Smjernice su namijenjene prije svega tužiocima, sudijama, ovlaštenim službenim licima, ali i drugom osoblju koje direktno ili indirektno dolazi u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima. Dio smjernica obuhvata radnje i postupanja tužilaca u pogledu imovinskopravnog zahtjeva, a koje radnje uključuju obavezu detaljnog informisanja žrtve o imovinskopravnom zahtjevu, angažiranju punomoćnika, provođenju vještačenja posljedica po žrtvu.

Analizom sudske prakse i relevantnih međunarodnih izvještaja o borbi protiv trgovine ljudima proizlazi da sudovi rijetko odlučuju o imovinskopravnim zahtjevima u krivičnom postupku, koristeći obrazloženje da ne postoje dokazi o visini štete i da bi raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu uzrokovalo odugovlačenje krivičnog postupka, oštećene upućuju na parnicu. U isto vrijeme primijećeno je i da tužioci ne poduzimaju radnje usmjerene ka efektivnom ostvarivanju imovinskopravnih zahtjeva žrtava. Na ovaj način se žrtva posmatra kao dokazno sredstvo, te se ignoriše osnovno pravo oštećenog, pravo na naknadu štete.

Međutim, potrebno je prilikom donošenja odluke o imovinskopravnim zahtjevima posmatrati i interese same žrtve, odnosno istu tretirati ne samo kao izvor dokaza ka utvrđivanju krivnje počinioca, već i kao osobi koja je pretrpila posljedice uslijed počinjenog krivičnog djela.

Javni interes za preduzimanje krivičnog progona učinitelja krivičnog djela po službenoj dužnosti i donošenja sudske odluke o njegovoj krivnji, dakle odluke o glavnoj stvari, nije ništa manji od javnog interesa društva da se šteta prouzrokovana krivičnim djelom naknadi oštećenom donošenjem odluke o sporednoj

¹²⁵ Orijetacioni kriteriji Vrhovnog suda FBiH usvojeni su na sjednici Građanskog odjeljenja suda dana 27. 01. 2016. godine, Orijetacioni kriteriji Vrhovnog suda RS usaglašeni na panelu za ujednačavanje sudske prakse iz građanske oblasti dana 29. 10. 2015. godine, Orijetacioni kriteriji Apelacionog suda Brčko distrikta usvojeni na sjednici građansko privrednog odjela suda dana 01. 04. 2016. godine.

stvari - imovinskopravnom zahtjevu. Ovakav zaključak koincidira sa svrhom kažnjavanja propisanom krivičnim zakonom.¹²⁶

Tako je u više presuda Suda BiH u predmetima u kojima je oštećenim dosuđen imovinskopravni zahtjev, konstatovano da se žrtve ne trebaju promatrati samo kao sredstvo dokazivanja, već da iste zaslužuju i reparaciju. Vijeće nalazi da se obeštećenjem žrtve krivičnog djela, kao što je to učinjeno u konkretnom slučaju, uspostavlja princip društvene pravde. Sa sociološkog stanovišta princip obeštećenja žrtve bi trebao imati istu važnost kao i princip kažnjavanja kao vid društvene reakcije na kriminogenu djelatnost. Naime, svrha suđenja ne smije ostati samo na represiji prema počiniocu krivičnog djela, nego mora težiti potpunom uspostavljanju stanja koje je narušeno krivičnim djelom.¹²⁷

U prethodnom periodu u Bosni i Hercegovini provedeno je više specijalističkih obuka usmjerenih na tužioce kako bi se istakla važnost imovinskopravnih zahtjeva. VSTV je donio nekoliko zaključaka kojim se podcrtava obaveza rada na imovinskopravnim zahtjevima. Također, na Stručnom savjetovanju tužilaca održanom 2019. i 2020. godine jedna od zastupljenih tema na panelu i za ratne zločine su bili i imovinskopravni zahtjevi, a doneseni su, te usvojeni i zaključci kojima se traži proaktivniji angažman nosilaca pravosudnih funkcija u radu sa oštećenim i ostvarivanju imovinskopravnih zahtjeva.¹²⁸

Da je rješavanje imovinskopravnog zahtjeva od koristi za samog oštećenog/žrtvu ukazano je i u prethodnom dijelu Smjernica, kao i u citiranom obrazloženju presuda Suda BiH u kojima je naznačeno da se žrtva treba tretirati u punom kapacitetu.

Rješavanjem imovinskopravnog zahtjeva kao adhezionog postupka u okviru samog krivičnog postupka nosi više prednosti. Prednosti za samog oštećenog/žrtvu da se tokom krivičnog postupka razmatra i donese odluka o imovinskopravnom zahtjevu su višestruke i uključuju:

oštećeni nema dodatnih troškova (troškovi vještačenja, troškovi advokata, dolaska na sud), nema ponovne retraumatizacije, nema problema sa eventualno izrečenim mjerama zaštite, reparacija i osnaživanje statusa žrtve, jačanje senzibiliteta tužilaca i sudija prema oštećenim, osnaživanje uloge oštećene, ostvarenje punog kapaciteta postupka.

OBAVEZE TUŽIOCA U ODNOSU NA IMOVINSKOPRAVNE ZAHITJEVE

Prema tome jasno je da postoje koristi od rješavanja imovinskopravnih zahtjeva u okviru krivičnog postupka, stoga je neophodno da se preduzmu svi potrebni koraci i radnje kako bi se obezbijedilo dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva oštećenom/žrtvi trgovine ljudima.

S obzirom na to da je tužilaštvo, odnosno tužilac ili osoba koja pod nadzorom tužioca dolazi u doticaj sa oštećenom/žrtvom, saslušava oštećenog, te sprovodi i upravlja istragom, to će se na ovom mjestu posvetiti pažnja postupcima koje tužilac treba preduzeti u odnosu na imovinskopravne radnje.

Na prvom mjestu to predstavlja obezbjeđivanje uvjeta da se tokom krivičnog postupka može odrediti visina i vrsta štete, bez odugovlačenja krivičnog postupka. Polazeći od zakonske definicije oštećenog i zakonskih obaveza tužioca da tokom istrage traži očitovanje od oštećenog vezano za imovinskopravni zahtjev, prikuplja dokaze o visini imovinskopravnog zahtjeva, uzimajući u obzir dosadašnju pozivnu praksu sudova u BiH u određenim predmetima gdje su dosuđeni imovinskopravni zahtjevi, tužiocima trebaju nastojati preduzeti radnje usmjerene na omogućavanje raspravljanja imovinskopravnih zahtjeva tokom samog krivičnog postupka, odnosno na glavnom pretresu.

¹²⁶ Osmić, S. (2022). Položaj oštećenog u krivičnim postupcima u BiH, Udruženje sudija u FBiH. *Časopis za pravnu teoriju i praksu Pravo i pravda*, XX, 1, 225-258.

Zakonska obaveza tužioca prema članu 35. stav 2. tačka g) ZKP BiH je i da utvrđuje činjenice potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu u skladu sa članom 197. ovog zakona. Članom 197. ZKP BiH propisano je da je tužilac dužan prikupiti dokaze o imovinskopravnom zahtjevu vezanom za krivično djelo. Ova zakonska obaveza za tužioca u praksi zavisila je od raspoloživosti vremena tužioca ili same posvećenosti procesnoj ulozi oštećenog. Tužilac je prevashodno orijentisan na krivično gonjenje počinioca i prikupljanje dokaza o krivičnom djelu. Zapažena je dosadašnja praksa da se radnje tužioca u odnosu na oštećenog svode na uzimanje izjave i obavještenje o podnošenju imovinskopavnog zahtjeva, bez daljnje konkretizacije.

Za efikasno ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva, prva aktivnost treba biti poduzeta od strane tužioca ili ovlaštenog službenog lica i to na način da se oštećeni detaljno upoznaju sa imovinskopavnim zahtjevom i radnjama koje je potrebno preduzeti kako bi zaista moglo biti odlučivano o imovinskopavnom zahtjevu u toku krivičnog postupka. Dakle, već u ranoj fazi provođenja istrage trebaju se pribavljati dokazi koji su potrebni za odlučivanje o imovinskopavnom zahtjevu, a prije svega se radi o medicinskoj dokumentaciji za žrtvu i vještačenju žrtve od strane vještaka koji će utvrditi posljedice po žrtvu.¹²⁹ Upravo na ovim dokazima, a koje tužilac provodi u istrazi stižu se uvjeti da se ostvari imovinskopavnim zahtjev u krivičnom postupku, te da sud može raspraviti imovinskopavnim zahtjev bez odugovlačenja.¹³⁰

Utvrđivanje činjenica uključuje obavezu tužioca da u početnim fazama postupka (istraga) izda naredbu za vještačenje, najčešće vještaka neuropsihijatra ili psihologa. Ovo vještačenje neophodno je za određivanje imovinskopavnog zahtjeva, odnosno njegove visine i utemeljenosti. Na osnovu provedenog vještačenja utvrdit će se i postojanje nematerijalne štete, koja u ovim predmetima najčešće kumulativno obuhvata duševne boli, pretrpljeni strah zbog povrede slobode, prava ličnosti, dostojanstva i morala ličnosti, te duševne boli na ime umanjena životne aktivnosti.¹³¹

Donošenjem novog Pravilnika o orijentacionim mjerilima za rad tužilaštava u BiH¹³² VSTV je u članu 8. stav 5. predvidio da će se između ostalog radnje koje se preduzmu od strane tužioca ka ostvarivanju imovinskopavnog zahtjeva oštećenog cijeniti kod težine predmeta, odnosno da se u tim predmetima može podnijeti zahtjev za veće vrednovanje rada tužioca na predmetu.

Prijedlog za ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva podnosi se tužiocu, odnosno sudu, a isti se može postaviti najkasnije do okončanja glavnog pretresa ili pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije prema članu 195. KZ BiH.

Kao što je navedeno ranije tužilac upoznaje oštećenog o postavljanju imovinskopavnog zahtjeva u istrazi. ZKP BiH u članu 86. stav 10. propisuje da se oštećeni koji se saslušava kao svjedok pitat će se da li želi da u krivičnom postupku ostvari imovinskopavnim zahtjev. Pojedina tužilaštva su donijela uputstva kojima se zadužuju tužioci da prilikom rada na predmetima vode računa o oštećenim i imovinskopavnim zahtjevima. Nadzor glavnih tužilaca i aktivnosti tužilaca prilikom sprovođenja istraga u odnosu na oštećene i imovinskopavne zahtjeve imaju za cilj ostvarivanja kapaciteta krivičnog postupka i u odnosu na samog oštećenog.¹³³ Prema Obaveznom uputstvu o postupanju tužilaca Tužilaštva BiH u odnosu na imovinskopavne zahtjeve u predmetima ratnih zločina i trgovine ljudima, tužioci su dužni da detaljno informišu oštećene tokom postupka i faze istrage o njihovim mogućnostima u odnosu na imovinskopavnim zahtjev, da prikupljaju dokaze i sprovedu vještačenje posljedica krivičnog djela po oštećenu/oštećenog upute na punomoćnika ili besplatnu pravnu pomoć i ostvaruju komunikaciju sa oštećenim i punomoćnikom.¹³⁴

¹²⁹ Prema članu 96. stav 1. ZKP BiH naredbu za vještačenje izdaje tužilac ili sud. S obzirom na to da se radi o fazi u istrazi vještačenje određuje tužilac naredbom za vještačenje

¹³⁰ U praksi potreban je jedan glavni pretres na kojem se poziva vještak da iznese svoj nalaz i mišljenje i na kojem oštećena ili punomoćnik podnose i izlažu imovinskopavnim zahtjev.

¹³¹ Gačanica, L. (2022). *Procjena djelotvornosti zahtjeva za naknadu štete u krivičnom postupku*.

¹³² Pravilnik o orijentacionim mjerilima rada tužilaštava. (2022). *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 6/22.

¹³³ Uputstva za ostvarivanje imovinskopavnih zahtjeva donijeli su Tužilaštvo Tuzla, Tužilaštvo Brčko distrikta i Tužilaštvo BiH.

¹³⁴ Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. (2023). *Obavezno uputstvo o postupanju tužilaca u odnosu na imovinskopavne zahtjeve oštećenih u predmetima ratnih zločina – radi izvršenja silovanja i seksualnog nasilja – i krivičnih djela trgovine ljudima*.

Od izuzetne važnosti je da se pristupi adekvatno i odgovarajuće upoznavanju oštećenog odnosno žrtve trgovine ljudima o imovinskopravnom zahtjevu.

INFORMISANJE ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA O IMOVINSKOPRAVNOM ZAHTJEVU

U skladu sa zakonskim mogućnostima i pravima žrtve trgovine ljudima, potrebno je da se žrtva detaljno već prilikom prvog susreta sa ovlaštenim službenim licem ili tužiocem u fazi istrage upozna o imovinskopravnom zahtjevu i svim činjenicama vezanim za podnošenje imovinskopravnog zahtjeva, te ostvarenje istog u krivičnom postupku.

Na ovaj način spriječit će se nepotrebno odugovlačenje krivičnog postupka i steći će se uvjeti da se o istom sud može izjasniti tokom donošenja sudske odluke u samom krivičnom postupku. Pravilnim informisanjem žrtve trgovine ljudima o imovinskopravnom zahtjevu, tokom krivičnog postupka žrtva će sama ili putem punomoćnika uložiti jasan i opredijeljen imovinskopravni zahtjev po vrstama nematerijalne štete, a čija visina ima uporište u izvedenom dokazu tužilaštva vještačenju po odgovarajućem vještaku. Dakle, preduzimanjem ovih radnje ne dolazi do odugovlačenja samog krivičnog postupka i iste su usmjerene ka efikasnosti odlučivanja.

Preporuka je da se tokom rada sa žrtvom i obavještenja i imovinskopravnom zahtjevu, žrtvi dostave i pruže sve informacije vezane za mogućnost angažovanja punomoćnika, advokata ili besplatne pravne pomoći.¹⁵⁵

Analizom sudske prakse proizlazi da u velikom broju predmeta sudovi su uputili oštećene sa imovinskopravnim zahtjevom na parnicu uz obrazloženje da bi odlučivanje o istom odugovlačilo krivični postupak. Iz tog razloga potrebno je preduzeti sve korake da bi sud mogao odlučiti o imovinskopravnom zahtjevu u okviru krivičnog postupka. U predmetima o kojima je odlučivano pred Sudom BiH o imovinskopravnom zahtjevu, tužioc su, vodeći istragu o konkretnom krivičnom predmetu, istovremeno prikupljali i dokaze koji su relevantni za ostvarenje istog. Na osnovu tako predloženih dokaza, Sud je mogao odlučivati o imovinskopravnom zahtjevu, a da to nije prouzrokovalo znatnije odugovlačenje krivičnog postupka.¹³⁶

Važnost ostvarivanja imovinskopravnih zahtjeva i upoznavanja oštećenih sa pravima i mogućnostima ostvarivanja imovinskopravnih zahtjeva prepoznao je i VSTV na način da se u Zaključcima VSTV-a od 03. 10. 2022. godine, navodi da u svrhu pune satisfakcije žrtava/oštećenih, obaveza je detaljno podučiti i upoznati navedene kategorije sa zakonskim pravom na ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva. Dodatno je svrsishodno poduzeti efektne radnje ostvarivanja imovinskopravnih zahtjeva. S tim u vezi se naglašava da je novim Pravilnikom o orijentacionim mjerilima za rad tužilaca u tužilaštvima u BiH predviđena mogućnost većeg vrednovanja rada u ovakvim slučajevima.¹³⁷

Prema tome neophodno je detaljno upoznati žrtve trgovine ljudima sa njihovim pravom na isticanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku (uputa policijskim agencijama, uspostavljanje kontakta oštećene/ žrtve sa advokatom ili uredom za besplatnu pravnu pomoć).

PUNOMOĆNICI I ZASTUPANJE OŠTEĆENIH

Analizom sudske prakse pokazalo se da su u predmetima dosuđivani imovinskopravni zahtjevi u slučajevima kada je oštećeni/žrtva bila zastupana od strane punomoćnika. Sudovi su mogli da donesu odluku u slučajevima kada su punomoćnici u vidu advokata ili organizacija za besplatnu pravnu pomoć profesionalno sačinili i precizirali zahtjev za naknadu štete, tj. imovinskopravni zahtjev, a koji je utemeljen na prethodno provedenom vještačenju po vještaku neuropsihijatru ili psihologu i nađenim posljedicama

krivičnog djela po žrtvu i koji zahtjev je usklađen sa visinom nematerijalne štete utvrđenom sudskom praksom.

Iz tog razloga potrebno je preduzeti mjere kod informisanja žrtve trgovine ljudima da ista odredi advokata punomoćnika ili da se obrati sa zahtjevom za besplatnu pravnu pomoć, kako bi tokom krivičnog postupka žrtva mogla biti zastupana od strane stručnog lica. Upravo je punomoćnik važan kako bi pravilno mogao odrediti i podnijeti imovinskopravni zahtjev usklađen sa provedenim vještačenjem.

Posredstvom punomoćnika žrtva trgovine ljudima dobiva stručnu pomoć tokom krivičnog postupka, a koja dolazi do izražaja posebno u odnosu na sačinjavanje imovinskopravnog zahtjeva. Pravilnim razumijevanjem provedenog vještačenja žrtvi i utvrđenih vrsta i visine štete, punomoćnik će koristeći kriterije Vrhovnog Suda i odredbe ZOO-a moći sastaviti adekvatan i precizan imovinskopravni zahtjev, te isti iznijeti u postupku.¹³⁸ Ranije su obrađeni navodi koji se odnose na definiranje i mogućnosti besplatne pravne pomoći za žrtve trgovine ljudima od strane specijaliziranih ureda za pružanje besplatne pravne pomoći osnovanim na različitim nivoima. Tako za žrtve trgovine ljudima u krivičnim postupcima pred Sudom BiH postupa Ured za pružanje besplatne pravne pomoći pri Ministarstvu pravde BiH.¹³⁹

Preporučuje se da oštećena/ žrtva bude zastupana po punomoćniku na način da ista angažira advokata ili da se obrati za besplatnu pravnu pomoć. Punomoćnik je osoba koja će uz komunikaciju sa tužiocem, zaprimiti nalaz vještačenja i sačiniti preciziran imovinskopravni zahtjev, te isti izložiti na glavnom pretresu. S obzirom na analiziranu sudsku praksu u predmetima gdje su oštećeni/ žrtve bile zastupane po punomoćnicima, povećava se stepen izvjesnosti da će sud raspraviti imovinskopravni zahtjev u okviru samog postupka.

VJEŠTAČENJE

Postavljeni imovinsko pravni zahtjev mora biti jasan, konkretan i određen u smislu kome se podnosi i ko ga podnosi. Ukoliko Imovinskopravni zahtjev nije jasan i definisan sa navedenim konkretnim iznosima nematerijalne štete i vrstama štete sud neće odlučivati o istom.

Da bi se mogla odrediti visina nematerijalne štete i postaviti jasan i opredijeljen imovinskopravni zahtjev neophodno je da tužilaštvo u fazi istrage provede vještačenje žrtve kako bi se utvrdio stepen posljedica krivičnog djela po žrtvu. Analizom postojeće sudske prakse i dosuđenih imovinskopravnih zahtjeva u sudskim postupcima u predmetima trgovine ljudima i ratnih zločina identifikovane su ključne radnje tužilaštva u vidu provođenja vještačenja posljedica po žrtvu, a koje vještačenje je predstavljalo osnovu za visinu dosuđene štete, odnosno imovinskopravnog zahtjeva.¹⁴⁰

U predmetima u kojima je to moguće i gdje žrtva trgovine postavlja imovinskopravni zahtjev, tužilaštvo pored poduzimanja zakonom predviđenih radnji usmjerenih ka ostvarivanju utvrđivanja krivnje za počinjeno krivično djelo, treba preduzimati radnje i koje koriste žrtvi trgovine ljudima u svrhu pribavljanja dokaza za isticanje imovinskopravnog zahtjeva i to kroz vještačenje žrtve. U pogledu obaveza za tužilaštva postupajući u cijelosti prema odredbama procesnih zakona koje obavezuju tužitelja da prikupljaju dokaze o imovinskopravnom zahtjevu oštećene/žrtve, pravilno bi bilo prilikom određivanja medicinskog, psihološkog i po potrebi, neuropsihijatrijskog vještačenja kao jedan od zadataka vještačenja, navesti obavezu utvrđivanja nastupjelih posljedica za psihofizičko zdravlje žrtve, postojanja fizičkih bolova, duševnih bolova,

¹³⁸ Vidjeti Prijedlog za imovinskopravni zahtjev OSCE-a sa objašnjenjima na https://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Prijedlog_za_ostvarivanje_imovinsko_pravnog_zahjteva.pdf

¹³⁹ Uposlenici Ureda za pružanje besplatne pravne pomoći su aktivno zastupali oštećene u više predmeta pred Sudom BiH u kojima su dosuđeni imovinskopravni zahtjev.

¹⁴⁰ U zaključcima sa Zapisnika sjednice kolegija Tužilaštvo Brčko distrikta A-8/2019 od 14. 01. 2019. godine u tački 1.2. nalaže se tužiocima da kod složenijih krivičnih djela (ubistvo, silovanje i sl.) provode vještačenje po vještaku psihijatrijske struke kako bi se pravilno i potpuno mogao odrediti imovinskopravni zahtjev oštećenih u dijelu nematerijalne štete.

straha, njihovog intenziteta, vremenskog trajanja i jačine pojedinih intervala intenziteta bolova i straha u smislu jaki, srednji, i slabi/jaki, srednji, uočljivi i laki, te na taj način, obezbijediti sudu dokaze neophodne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu.¹⁴¹

Sudovi tokom krivičnog postupka prilikom donošenja odluke o imovinskopravnom zahtjevu, pored iskaza oštećenog lica i medicinske dokumentacije oštećene, izvedenih na glavnom pretresu prvenstveno imaju u vidu nalaz i mišljenje vještaka, kao i sam iskaz vještaka na glavnom pretresu. Na temelju ovog dokaza sudovi prihvataju da rasprave o podnesenom imovinskopravnom zahtjevu žrtve jer je isti postavljen u visini i po vrstama nematerijalne štete prema provedenom vještačenju. Vještačenje je stoga neophodno kako bi se na temelju predmetnog vještačenja opredijelio i podnio imovinskopravni zahtjev.

Potrebno je posebno voditi računa o činjenici da je za utvrđivanje visine naknade štete od strane suda u skladu s pravilima obligacionog prava neophodno da vještak utvrdi specifične vidove nastale štete. Zbog toga je bitno precizirati u tekstu naredbe koje činjenice, odnosno koji vidovi štete se trebaju utvrditi.

Tužilaštvo od vještaka u naredbi za vještačenje treba da traži da se vještak na temelju eventualne dostupne medicinske dokumentacije i pregleda i intervju sa žrtvom trgovine ljudima izjasni o posljedicama krivičnog djela po žrtvu, a koje sadrže sljedeće elemente: **vrste i intenzitet bolova, straha, umanjenja opće životne sposobnosti**. Neophodno je da se vještak u svom nalazu i mišljenju izjasni o posljedicama kritičnog događaja po žrtvu, visini i jačini bolova, visini, jačini i trajnosti doživljenog straha, te da se precizno izjasni o dužini trajanja duševne boli i straha, te intenzitetu (jak, srednji, kraći) i umanjenju opće životne sposobnosti oštećene, a sve kako bi se mogao precizirati novčani iznos shodno orijentacionim kriterijima Vrhovnog suda FBiH za naknadu štete na osnovu kojih se formiraju iznosi štete i sudovi dosuđuju štetu, odnosno prema odredbama ZOO-a koje uređuju naknadu nematerijalne štete po kriterijima Vrhovnog suda RS-a, odnosno Suda BiH. Upravo su ovi kriteriji sadržani u odredbama Zakona o obligacionim odnosima članu 200. koji definiše pravičnu novčanu nadoknadu. Za provođenje vještačenja potrebno je odabrati vještaka neuropsihijatra ili tim vještaka koji se sastoji od neuropsihijatra i psihologa koji će na temelju raspoložive medicinske dokumentacije i pregleda oštećene sačiniti nalaz.

Ovaj način postupanja je ukazano i u GRETA izvještaju gdje se navodi da je GRETA informirana da se dokazi potrebni za odlučivanje o zahtjevu za naknadu nematerijalne štete sastoje od procjene i svjedočenja psihologa, a tu su i orijentacioni kriteriji po kojima se može izračunati iznos štete. U slučaju da je optužena strana oslobođena optužbi, žrtva se upućuje da odštetu traži u parničnom postupku.¹⁴²

Potrebno je da se u fazi istrage provede vještačenje posljedica događaja po oštećenog/ žrtvu kako bi se prema pravilima ZOO-a i kriterijima za naknadu nematerijalne štete mogao odrediti i precizirati imovinskopravni zahtjev, a na osnovu kojeg bi sud mogao raspravljati o visini i donijeti odluku o imovinskopravnom zahtjevu.

PREPORUKE

U ovom djelu predstavljene su preporuke koje predstavljaju postupanja učesnika u postupku kojima se doprinosi i obezbjeđuje mogućnosti da sud u okviru samog postupka riješi imovinskopravni zahtjev oštećenog/žrtve.

¹⁴¹ Adžajlić-Dedović, A. et al. (2018). *Priručnik za postupanje u slučajevima rodnozasnovanog i seksualnog nasilja nad ženama i djecom za policiju, tužitelje i sudije*.

¹⁴² GRETA - ekspertna grupa za suzbijanje trgovine ljudima. (2022). *Izvještaj u vezi sa primjenom Konvencije Vijeća Europe o borbi protiv trgovine ljudima*.

Detaljno upoznavanje žrtve sa pravom na naknadu štete i imovinskopravni zahtjev

S ciljem unapređenja postupaka naknade štete i rješavanja imovinskopravnih zahtjeva neophodno je da se lica koja prvi put dolaze u kontakt sa oštećenim/žrtvom trgovine ljudima educiraju i upoznaju sa procedurom naknade štete. To se prije svega odnosi na detaljno upoznavanje žrtve trgovine ljudima o mogućnostima koja ista ima da se izjasni u pogledu visine i vrste štete, te mogućnosti da izabere punomoćnika bilo u vidu advokata ili da zatraži besplatnu pravnu pomoć. Zatim, potrebno je da ovlaštena službena lica prilikom prvog saslušanja žrtve trgovine ljudima u izjavi iste prenesu da li žrtva potražuje imovinskopravni zahtjev, te da li se izjašnjava o mogućoj visini štete, te da pribave i eventualnu medicinsku dokumentaciju.

Pravosudne institucije trebaju ažurirati svoje web stranice i uključiti informacije žrtvama u vidu brošura i kontakt osoba odjela za podršku svjedocima, te učiniti dostupnim informacije o ostvarivanju imovinskopravnih zahtjeva.¹⁴³ Preporučuje se glavnim tužiocima da na nivou institucija sačine i stave u upotrebu Obavezna uputstva za tužioce u pogledu imovinskopravnih zahtjeva. Eventualni propust tužilaca da ne postupe u skladu sa odredbama Obaveznih uputstava može značiti disciplinski propust, te bi se na ovaj način dodatno motivisali tužioci da preduzimaju sve radnje u odnosu na ZKP kao i radnje iz uputstva, a kojima se doprinosi uspješnom ostvarenju imovinskopravnih zahtjeva oštećenih.

Angažovanje punomoćnika ili upućivanje žrtve na besplatnu pravnu pomoć radi izrade imovinskopravnog zahtjeva

Žrtva trgovine ljudima lično ili putem punomoćnika je potrebno da podnese jasan i preciziran imovinskopravni zahtjev sa tačno određenim iznosima visine i vrste štete, a zasnovanim na izvedenom vještačenju. Prethodno tužilac će dostaviti primjerak nalaza vještaka koji je izvršio vještačenje žrtve i odredio se o posljedicama kako bi se mogao sačiniti imovinskopravni zahtjev određen prema vrstama štete prema ZOO-u i kriterijima za naknadu štete.

Provođenje vještačenja žrtve od strane tužioca radi utvrđivanja posljedica

Tužioci su dužni da provedu vještačenje, po vještaku/timu vještaka, posljedica po žrtvu trgovine ljudima kako bi se na temelju predmetnog nalaza odredila visina nematerijalne štete. Tužioci su u obavezi da primjerak nalaza dostave oštećenoj ili njenom punomoćniku kako bi se mogao sačiniti odgovarajući imovinskopravni zahtjev utemeljen na vrstama i visini štete prema provedenom vještačenju.

Odlučivanje o postavljenom imovinskopravnom zahtjevu

Preporuka je da Sud u predmetima gdje su istaknuti imovinskopravni zahtjevi, a posebno u predmetima gdje je provedeno i vještačenje posljedica po oštećenog, da donese odluku o imovinskopravnom zahtjevu ukoliko je to moguće, vodeći se uspostavljenim kriterijima za naknadu nematerijalne štete oštećenima i imajući u vidu benefite i koristi rješavanja imovinskopravnog zahtjeva za žrtvu, te samim tim da se uspostavi reparacija žrtvi kroz pravičan dosuđen iznos.

Donošenje obaveznih uputstava i smjernica za rad tužilaca od strane glavnih tužilaca u odnosu na imovinskopravne zahtjeve

Glavni tužioci bi trebali na nivou tužilaštava donijeti uputstva tužiocima da u predmetima tokom istrage posvete dodatnu pažnju oštećenim i žrtvama trgovine ljudima u kontekstu ostvarivanja prava i mogućnosti

¹⁴³ Primjera radi stranice Suda BiH i Tužilaštva BiH sadrže posebne rubrike na naslovnoj strani podrška svjedocima gdje se nalaze lako dostupne informacije za žrtve i oštećene, zajedno sa obrascima.

za imovinskopravni zahtjev. Ova uputstva bi trebala da predviđaju obavezu postupajućim tužiocima da u fazi istrage obavezno provedu vještačenje po vještaku psihijatru/psihologu oštećenog/žrtve kako bi isto vještačenje predstavljalo osnov za visinu nematerijalne štete i pravilno opredijeljen imovinskopravni zahtjev, te osnov za sud da u krivičnom postupku može donijeti odluku o imovinskopravnom zahtjevu.

Uspostavljanje Fonda za naknadu štete žrtvama trgovine ljudima

Radi nadoknade štete i dosuđenih imovinskopravnih zahtjeva gdje se žrtva ne može namiriti iz imovine optuženog potrebno je uspostaviti alternativni metod mogućnosti naplate dosuđenog imovinskopravnog zahtjeva. Jedno od mogućih rješenja bi bilo uspostavljanje Fonda za naknadu štete žrtvama trgovine ljudima.¹⁴⁴ Analizom komparativnih rješenja zemalja regiona preporučuje se da se nastave aktivnosti sa izradom zakona o naknadi štete oštećenim u krivičnim djelima trgovine ljudima gdje bi žrtve imale mogućnost da zatraže direktno naknadu štete prouzrokovane krivičnim djelom neovisno od ishoda suđenja.¹⁴⁵

Provođenje specijalističkih obuka za nosioce pravosudnih funkcija s ciljem podizanja svijesti o važnosti imovinskopravnih zahtjeva

Potrebno je da se nosioci pravosudnih funkcija detaljno upoznaju sa važnosti imovinskopravnih zahtjeva i koristima rješavanja imovinskopravnih zahtjeva u krivičnom postupku za žrtvu. Potrebno je paralelno vršiti edukaciju i obuku tužilaca i sudija kako bi se praksa dosuđivanja imovinskopravnih zahtjeva kod krivičnih djela trgovine ljudima nastavila.

SUDSKA PRAKSA

Prva presuda u kojoj je izvršeno dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva žrtvi trgovine ljudima donesena je pred Sudom BiH 2009. godine u predmetu **K-76/08** gdje je Sud uvažio djelimično postavljene imovinskopravni zahtjev oštećene. U obrazloženju presude navedeno je da je Sud odlučio da oštećenoj, na ime pretrpljene nematerijalne štete, dosudi paušalan iznos od 5.000,00 KM kao djelimičnu satisfakciju koji će joj pomoći da prevaziđe osjećaj žrtve i ublaži posljedice koje trpi kao žrtva izvršenja krivičnog djela. Sud smatra duboko pravičnim i opravdanim da se u konkretnom slučaju oštećena bar djelimično obešteti. Simboličan iznos obeštećenja oštećenoj će pomoći da vidi pravdu i omogućiti joj da pokrene i vodi parnični postupak za potpuno obeštećenje.

Presudom Okružnog suda Banja Luka broj **11 0 K 020196 18 K** od 20. 02. 2019. godine, a koja je potvrđena presudom Vrhovnog Suda RS-a broj 11 0 K 020196 19 K od 10. 09. 2020. godine, optuženi u krivičnom predmetu zbog krivičnog djela trgovina maloljetnim licima iz člana 198. b.) stav 1. Krivičnog zakona Republike Srpske je obavezan da oštećenoj na ime naknade nematerijalne štete i to: za pretrpljeni strah iznos od 2.500,00 KM i na ime duševnih bolova zbog umanjenja opšte životne aktivnosti iznos od 5.000,00 KM. Iz obrazloženja presude vidljivo je da je Tužilaštvo na okolnosti dokazivanja imovinskopravnog zahtjeva izvelo na glavnom pretresu saslušanje vještaka neuropsihijatra i vještaka kliničkog psihologa, kao i pisane nalaze vještaka.

Dajući obrazloženje prihvatanja i dosuđivanja imovinskopravnog zahtjeva Sud u presudi ističe da se imovinskopravni zahtjev odnosio na naknadu nematerijalne štete i to na ime pretrpljenog straha iznos od 2.500,00 konvertibilnih maraka, te na ime duševnih bolova zbog umanjenja životne aktivnosti u iznosu od 5.000,00 konvertibilnih maraka što sve ukupno iznosi 7.500,00 konvertibilnih maraka. Sud je prihvatio

¹⁴⁴ Republika Hrvatska je donijela Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela („Narodne novine“, br. 80/08 i 27/11), kojim se uspostavlja odbor za novčanu naknadu žrtvama krivičnih djela i propisuju uslovi za isplaćivanje nadoknade žrtvama.

¹⁴⁵ Sjeverna Makedonija je krajem 2022. godine usvojila Zakon o kompenzaciji žrtvama teških krivičnih djela među kojima su i žrtve trgovine ljudima, iznos štete koji je moguće nadoknaditi iz državnog fonda iznosi 5000 EUR. Više o ovome na: <https://www.coe.int/en/web/skopje/-/law-on-access-to-state-compensation-for-victims-of-human-trafficking-adopted-in-north-macedonia>

prijedlog Centra ženskih prava iz Zenice, da se optuženi obaveže da plati naknadu nematerijalne štete u ukupnom iznosu od 7.500,00 KM iz razloga što je tokom postupka na pouzdan način utvrđeno da je oštećena trpila strah kao i duševne bolove. Zatim se navodi da je sud cijenio i to da je oštećena u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila maloljetno lice i da se još povremeno javljaju duševni bolovi, da bi ponovnim vođenjem parničnog postupka nepotrebno štetno moglo uticati na oštećenu samim iznošenjem reprodukcije svih događanja, o čemu se izjasnila i vještak neuropsihijatar, pa kako je prijedlog osnovan, pravilno predloženi iznosi kako u pogledu pretrpljenog straha i duševnog bola zbog umanjenja životnih aktivnosti sud je optuženog obavezao da plati naknadu nematerijalne štete oštećenoj u roku od 30 dana koji rok je propisan kao paricioni rok.

Nepravomoćnom presudom Okružnog suda Banja Luka broj **11 0 K 026565 21 K** od 19. 07. 2021. godine djelimično je usvojen imovinskopravni zahtjev i prvooptuženi je dužan da nadoknadi štetu u iznosu od 5.000,00 KM na ime umanjenja opće životne sposobnosti oštećenoj. Iz obrazloženja presude u odnosu na dosuđeni imovinskopravni zahtjev Sud navodi da je visina imovinskopravnog zahtjeva dosuđena u skladu sa Orijentacionim kriterijumima za utvrđivanje visine pravične novčane naknade nematerijalne štete. Prilikom dosuđenja imovinskopravnog zahtjeva sud je cijenio da je oštećena bila dijete u vrijeme izvršenja krivičnog djela i da bi vođenje parničnog postupka moglo štetno uticati na njenu ličnost zbog prisjećanja na neželjene događaje u njenom životu i mogućnosti nastupanja traume.

KRIVIČNO GONJENJE PRAVNIH OSOBA ZA TRGOVINU LJUDIMA

UVOD

Značaj krivičnog gonjenja pravnih osoba u slučajevima trgovine ljudima

Kao oblik ropstva savremenog doba, trgovina ljudima se posmatra kroz nekoliko različitih perspektiva, od kojih je, svakako, najvažnija ona koja ovaj oblik kriminaliteta vidi kao teško kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda žrtava. Već na ovoj konstataciji, jasan je značaj razrade ove teme u svim njenim aspektima, uključujući odgovornost svih onih koji potencijalno mogu biti involvirani u počinjenje ove inkriminacije, pa tako i pravnih osoba. Brojni međunarodni izvori prava, kao i nacionalna zakonodavstva brojnih država, predviđaju odgovornost pravnih osoba za krivična djela trgovine ljudima, ipak još uvijek ovo pitanje nije na adekvatan način tretirano kroz odgovarajuću sudsku praksu, iako za to postoji niz argumenata o kojima će biti riječi u nastavku.

Priroda krivičnog djela trgovine ljudima je takva, da je od posebne važnosti osigurati da nacionalna zakonodavstva (u skladu sa načelima koja se primjenjuju prilikom pravnog uređenja odnosne materije) predviđaju krivičnu odgovornost fizičkih, ali i pravnih osoba za ova krivična djela. Pravne osobe u ovom kontekstu mogu biti involvirane u trgovinu ljudima u različitim sektorima i kroz različite oblike njihovog poslovanja, od komercijalnih kompanija (privrednih društava), pa sve do složenih korporacija, koje posluju u različitim sektorima, kao što su turizam, zabavna industrija, ugostiteljstvo, posredovanje u zapošljavanju, usvajanje i pružanje medicinskih usluga. Zatim, prijevoznici, naročito avio-prijevoznici su još jedna značajna grupa pravnih lica čije potencijalno saučesništvo i odgovornost za trgovinu ljudima su prepoznati u brojnim međunarodnim ugovorima (vid. *infra*).¹⁴⁶ U današnje doba, svi pokazatelji govore o masovnoj upotrebi tehnologije, naročito *online* platformi i općenito informaciono-komunikacijskih tehnologija kako bi se vrbovale, kontrolirale i eksploatirale žrtve trgovine ljudima. S druge strane, većina država nije pravno uredila odgovornost kompanija koje se bave ovom djelatnošću, u smislu njihove odgovornosti za trgovinu ljudima učinjenu putem tih platformi od strane trećih osoba.¹⁴⁷

Iako su na normativnoj razini učinjeni brojni iskoraci da se odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima uvrsti u fakultativne, pa čak i obvezujuće odredbe najvažnijih međunarodnih izvora, ali i nacionalnih zakonodavstava, koja su ovu vrstu odgovornosti uredila u okviru krivičnih i/ili građanskih i drugih propisa, njihova primjena u praksi je i dalje na jako niskom nivou. Smatra se da je kažnjavanje pravnih osoba za ova krivična djela ne samo rijetko već i teško ostvarivo, pri čemu razlozi za takvo stanje variraju od političkih, preko pravnih i drugih faktora koji utiču na oskudnu praksu u ovoj oblasti.¹⁴⁸ Prije svega važno je shvatiti da postoje oni koji u svojstvu fizičkih osoba, učinitelja (dakle trgovci ljudima) uživaju u „plodovima“ trgovine ljudima, odnosno, iskorištavanju drugih radi sticanja materijalne koristi. Međutim, za sveobuhvatno shvaćanje ovog fenomena i dizajniranja adekvatnih odgovora tu svijest treba proširiti i na one koji imaju posrednu, indirektnu korist od trgovine ljudima, a to su najčešće različite pravne osobe čija djelatnost se koristi za trgovinu ljudima i kršenje prava žrtava ovog krivičnog djela.¹⁴⁹ Naime, trgovci ljudima često djeluju kroz

¹⁴⁶ Gallagher, T. A. (2010). *The International Law of Human Trafficking*. New York: Cambridge University Press.

¹⁴⁷ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2022). *Global Report on Trafficking in Persons 2022*.

¹⁴⁸ Rodríguez-López, S. (2017). Criminal Liability of Legal Persons for Human Trafficking Offences in International and European Law. *Journal of Trafficking and Human Exploitation*. 1(1), 95-114.

¹⁴⁹ Shavers, Anna W. (2021). Human Trafficking, the Rule of Law, and Corporate Social Responsibility. *South Carolina Journal of International Law and Business*, 9(1), 39-88.

aktivnosti pravnih osoba, kao što su: turističke agencije, agencije za bračno posredovanje, noćni klubovi, bordeli, hoteli ili agencije za zapošljavanje. Ukoliko ne postoji krivična odgovornost takvih pravnih osoba za njihove aktivnosti gotovo i nema kazne. Kažnjavanje fizičkih osoba nije dovoljno učinkovito u potrazi za glavnim počiniteljima krivičnih djela trgovine ljudima. U tim slučajevima, djelovanje pravnih osoba nastavlja se nekažnjeno tako što se pronalaze osobe koje zamjenjuju pojedince u zatvoru.¹⁵⁰ Iako to može izgledati paradoksalno, ali činjenica je da je odgovornost pravnih osoba, kao mogućih saučesnika u trgovini ljudima, često predmet sporova u smislu normiranja ove vrste odgovornosti u onim instrumentima koji bi upravo trebali štiti ljudska prava. Drugim riječima, ne predviđaju svi međunarodni instrumenti ovu vrstu odgovornosti (pravnih osoba) za trgovinu ljudima, ali ipak postoji određena tendencija o potpunom prihvaćanju odgovornosti pravnih osoba u okviru instrumenata za zaštitu ljudskih prava, posebno u režimu Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.¹⁵¹ U novije vrijeme Evropska unija, također, posebnu pažnju posvećuje problemu korištenja pravnih osoba u okviru procesa trgovine ljudima. Kompanije koje koriste žrtve trgovine ljudima i stižu profit od trgovine ljudima nisu ograničene na kriminalne organizacije i trgovina ljudima često uključuje lanac legitimnih poslova. Raspon tih subjekata je dosta širok i kreće se od klasičnih profitnih kompanija, preko rođaka žrtava, do neformalnih ili formalnih agencija za zapošljavanje, posrednika na tržištu rada i opskrbu radnom snagom u određenim sektorima ili podizvođača u globalnim lancima snabdjevanja, kao i putničke agencije, transportna preduzeća, te kompanije koje se bave informacionim i komunikacionim tehnologijama.¹⁵²

Bosna i Hercegovina, kao članica velikog broja međunarodnih ugovora i drugih inicijativa u oblasti prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, ima ne samo formalnu obavezu da stalno unapređuje svoje zakonodavstvo u domenu inkriminiranja trgovine ljudima (uključujući i adekvatno uređenje odgovornosti pravnih osoba za ova krivična djela), nego i da putem razvijanja sudske prakse i involviranja širokog spektra društvenih aktera (agencije za sprovođenje zakona, inspekcije, regulatorni organi, organizacije civilnog društva, poslovna udruženja i komore, obrazovne i istraživačke institucije i dr.) učini konkretne korake i postigne očekivane rezultate u cilju sprečavanja korištenja pravnih osoba u svrhe trgovine ljudima i kažnjavanja tih entiteta za ova vrlo teška krivična djela. U tom kontekstu, postoji potreba da se neprekidno vrši analiza domaćeg krivičnog zakonodavstva i sposobnosti pravosudnog sistema da djelotvorno sankcionira krivična djela trgovine ljudima.¹⁵³

Dosadašnji pokazatelji o tome koliko su domaće pravosudne institucije u Bosni i Hercegovini uspjele učiniti u pogledu utvrđivanja odgovornosti pravnih osoba za trgovinu ljudima i kazniti ove subjekte su u najmanju ruku poražavajući. Tako se u posljednjem izvještaju iz 2022. godine, Grupe eksperata u borbi protiv trgovine ljudima (GRETA), kao ključnom mehanizmu praćenja implementacije Konvencije Vijeća Evrope o akciji u borbi protiv trgovine ljudima (v. *infra*) ukazuje da „*nije bilo krivičnog gonjenja pravnih lica za slučajeve koji uključuju trgovinu ljudima*“. Na istom mjestu su pozvane vlasti u Bosni i Hercegovini da aktivno nadziru primjenu odredbi o korporativnoj odgovornosti u predmetima trgovine ljudima kako bi se osigurala njihova učinkovita primjena u praksi.¹⁵⁴ Zatim, drugi važan monitoring mehanizam u ovoj oblasti i to onaj koji provodi Ured za borbu protiv trgovine ljudima (TIP Office) pri Ministarstvu vanjskih poslova SAD-a u svom pregledu stanja trgovine ljudima u BiH navodi primjer gdje su „*institucije na državnom nivou regulirale agencije za zapošljavanje i zahtijevale od agencija da dobiju licencu i registruju se, ali inspektori rada nisu imali resurse za adekvatnu inspekciju agencija*

¹⁵⁰ Doležal, D. (2007). Prevencija trgovanja ljudima. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 28 (2), 1399-1420.

¹⁵¹ Schumann, S. (2020). Corporate Criminal Liability on Human Trafficking. *The Palgrave International Handbook of Human Trafficking* (ur. Winterdyk, J. & Jones, J.), Cham: Springer International Publishing AG, 1651-1699.

¹⁵² European Commission (2016). *Report from the Commission to the European Parliament and the Council assessing the impact of existing national law, establishing as a criminal offence the use of services which are the objects of exploitation of trafficking in human beings, on the prevention of trafficking in human beings, in accordance with Article 23 (2) of the Directive 2011/36/EU*.

¹⁵³ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE). (2009). *Trgovina ljudima i odgovor domaćeg krivičnog pravnog sistema - kritički pregled zakona i prakse u Bosni i Hercegovini u svjetlu ključnih međunarodnih standarda*.

¹⁵⁴ Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings. (2022). *Evaluation report Bosnia and Herzegovina (3rd Evaluation round) - Access to justice and effective remedies for victims of trafficking in human beings*.

za zapošljavanje i nisu prijavili da li su izvršili inspekciju bilo koje agencije tokom perioda izvještavanja“.¹⁵⁵ Drugim riječima, tamo gdje su učinjeni određeni napor da se pitanju odgovornosti pravnih osoba (konkretno agencija za posredovanje u zapošljavanju) posveti određena pažnja nedostaju učinkoviti implementacijski mehanizmi, koji bi, u konačnici, moguće doveli i do utvrđivanja krivične odgovornosti pravnih osoba za trgovinu ljudima i njihovo kažnjavanje (vid. *infra*). Očigledno je problem u tome da je u mnogim slučajevima teško dokazati umiješanost fizičkih osoba koje rade za pravne osobe, dok glavnu dobit ostvaruju upravo pravne osobe umiješane u trgovinu ljudima, a ne pojedinci koji samo saraduju. Ipak, čini se da to nije ekskluzivno problem Bosne i Hercegovine, nego cijelog područja Jugoistočne Evrope, gdje je evidentiran problem neprocesuiranja pravnih lica koja omogućavaju trgovinu ljudima (moteli, hoteli, barovi), naročito kada se radi o seksualnoj eksploataciji, jer je izuzetno teško uspostaviti vezu između tih pravnih osoba i učinitelja.¹⁵⁶

Ciljevi smjernica za postupanje u domeni kažnjavanja pravnih osoba

Očigledno je sudska praksa u Bosni i Hercegovini kada je riječ o sankcioniranju pravnih osoba za trgovinu ljudima tek na pomolu, jer u zvaničnim statistikama ne postoje pravosnažno okončani predmeti u kojima je bila optužena pravna osoba za krivična djela trgovine ljudima. S tim u vezi, prezentiranjem modaliteta radnji izvršenja krivičnog djela trgovine ljudima u odnosu na pojedine djelatnosti pravnih osoba, moguće je profilirati tipske uloge pravnih osoba i načine eksploatacije u svrhe trgovine ljudima. Polazna osnova bi svakako bile djelatnosti i aktivnosti pravnih osoba, a sve kako bi tužiocima kod početnih osnova sumnje mogli istragu konkretnije usmjeriti baš na te pravne osobe i njihov angažman u vezi sa trgovinom ljudima. Predmet ovih Smjernica su međunarodni i domaći pravni izvori koji uređuju odgovornost pravnih osoba za krivična djela trgovine ljudima, sudska praksa koja se bavi procesuiranjem pravnih osoba za ove inkriminacije, kao i određeni izvori dobrih praksi u domenu otkrivanja, istraživanja i procesuiranja pravnih osoba za trgovinu ljudima.

Cilj je ukazati tužiocima i sudijama, kao nosiocima pravosudnih funkcija, ali i drugim profesionalcima uključenim u prevenciju i suzbijanje trgovine ljudima, na veze između elemenata krivičnog djela trgovine ljudima i mogućeg involviranja pravnih osoba u činjenje ovih krivičnih djela; potom na opseg i sadržaj odredbi međunarodnog prava koji uređuju odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima; načine uređenja ovog pitanja unutar domaćeg zakonodavstva u Bosni i Hercegovini; te procedure istraživanja i razjašnjavanja u slučajevima korištenja pravnih osoba u svrhe trgovine ljudima. Bitno je uvažiti činjenicu da se potencijalni problemi, koji se mogu pojaviti u toku istraživanja i procesuiranja pravnih osoba u kontekstu predmetne inkriminacije, ne moraju odnositi isključivo na nedostatke u gonjenju krivičnog djela trgovine ljudima, već da mogu odražavati sistemske probleme krivičnog pravosuđa, a isti se mogu rješavati u okviru odgovarajućih akcionih planova, kao i preporuka monitoring mehanizama (naročito GRETA, TIP i dr.). Također, bit će potrebno provoditi kontinuirane edukacije profesionalaca na ovu temu, prevashodno policijskih službenika – istražitelja i tužilaca, obzirom da će sudska odluka ovisiti o uspješnosti, zakonitosti i uopće valjanosti provedene istrage, te pravilnosti dispozitiva optužnih akata, koji će inkorporirati odgovornost pravnih osoba.

Posebno će se ukazati i na osnovne principe prevencije korištenja pravnih osoba u svrhe trgovine ljudima, naročito kroz prizmu postojećih mehanizama samoregulacije, socijalno odgovornog poduzetništva i poslovne etike, usklađivanja poslovanja sa principima zaštite ljudskih prava i drugim strategijama koje su evidentno djelotvorne u ovom području.

¹⁵⁵ US Department of State - Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons. (2022). *Trafficking in Persons Report - BiH*.

Osnovna načela u domeni odgovornosti pravnih osoba za krivična djela trgovine ljudima

Načelo sveobuhvatnog pristupa

Krivična djela trgovine ljudima spadaju u kategoriju teških krivičnih djela, protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, tako da je u cilju učinkovitog suzbijanja ovih pojava nužno obuhvat krivično-pravne reakcije proširiti i na pravne osobe koje nerijetko mogu biti učinitelji ovih krivičnih djela. Način na koji će pitanje odgovornosti pravnih osoba za ova krivična djela biti uređena (kao krivična, upravna, građanska i dr.) je pitanje tretiranja odgovornosti ovih subjekata u okvirima domaćeg zakonodavstva, ali u svakom slučaju, trgovinu ljudima počinjenu putem pravnih osoba svakako treba tretirati kao teško krivično djelo, a njegove učinitelje, uključujući pravne osobe treba podvrgavati učinkovitim, te srazmjernim i odvraćajućim krivičnim ili nekrivičnim sankcijama, uključujući novčane sankcije i mjere oduzimanja imovinske koristi.

Načelo zaštite žrtava i njihovih ljudskih prava

Jedan od osnovnih principa u kontekstu napora za suzbijanjem trgovine ljudima na međunarodnom i domaćem planu jeste stavljanje žrtava ovih teških krivičnih djela u fokus, te pružanje mjera zaštite i podrške žrtvama. Nerijetko se pravne osobe koriste kako bi se otežala identifikacija žrtava tj. kako bi one ostale nevidljive i uskratila im se svaka pomoć. Poznati su slučajevi korištenja globalnih korporacija, sa ogromnim bogatstvom i moći koja stoji iza njih, koje su uključene u trgovinu ljudima. Poznati su slučajevi korištenja globalnih korporacija, sa ogromnim bogatstvom i moći koja stoji iza njih, koje su bile uključene u trgovinu ljudima. Upravo se putem sveobuhvatnih mjera odgovornosti i kažnjavanja takvih pravnih osoba za trgovinu ljudima mogu blagovremeno identificirati žrtve i pružiti im se neophodne usluge i pomoć u cilju njihove rehabilitacije i reintegracije. Upravo je ovo jedan od vodećih međunarodnih standarda, koji se nadovezuje na standarde zaštite ljudskih prava žrtava trgovine ljudima. Tako su npr. Ujedinjene nacije 2011. godine usvojile **Vodeća načela o poslovanju i ljudskim pravima**, kao set međunarodno prihvaćenih standarda za sprečavanje i otklanjanje rizika kojima su izložena ljudska prava povezana sa poslovnim aktivnostima. Skupa sa **UN Ciljevima održivog razvoja**, ovi univerzalni pravno-politički dokumenti teže iskorjenjivanju prisilnog rada, eksploatacije ljudi i djece u svrhe trgovine ljudima i putem djelovanja na lance opskrbe.

Načelo prevencije i dužne pažnje

U cilju sprečavanja trgovine ljudima i korištenja pravnih osoba u cilju izvršenja ovih krivičnih djela nužno je dizajnirati čitav set preventivnih mjera i raditi na podjeli odgovornosti između javnih institucija i niza poslovnih subjekata, udruženja i interesnih grupa kako bi se najprije smanjile mogućnosti za korištenje pravnih osoba u navedenom smislu i eliminirali ključni uzroci trgovine ljudima kao što su siromaštvo, nejednakost i loše upravljanje. Poslovni subjekti, naročito oni koji su više izloženi rizicima od trgovine ljudima moraju poduzimati mjere dužne pažnje i prihvaćati svoju odgovornost kako bi uskladili poslovanje i regulaciju lanaca opskrbe sa općeprihvaćenim principima etičnog, društveno-odgovornog poslovanja i samoregulacije.¹⁵⁷ Posebno je važno raditi na podizanju svijesti kod pravnih osoba o rizicima od trgovine ljudima i jačati njihovu otpornost kako bi se na svim nivoima upravljanja, rukovođenja i izvršenja poslovnih aktivnosti na jednak način djelovalo u cilju smanjenja mogućnosti zloupotreba pravnih osoba u svrhe počinjenja krivičnih djela trgovine ljudima. Pravne osobe u tom pogledu trebaju usvojiti i razvijati interne politike i prakse sprečavanja trgovine ljudima i postupanja u konkretnim slučajevima, kada se sumnja da su korištene u svrhe omogućavanja trgovine ljudima. Postoji niz različitih mjera koje pravne osobe mogu

¹⁵⁷ Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE). (2020). *Compendium of relevant reference materials and resources on ethical sourcing and prevention of trafficking in human beings for labour exploitation in supply chains*, Second updated edition, Vienna.

samostalno poduzimati u tom pravcu, kao što su: procedure postupanja, redovno usklađivanje poslovanja („*due diligence*“), standardi društveno održivog i odgovornog poslovanja i dr. Usvajanjem standarda odgovornog upravljanja nabavkama u lancima opskrbe, pravne osobe mogu uticati da se dobavljači i podugovarači sa kojima sarađuju pridržavaju najviših standarda poslovne etike i odgovornog poslovanja, što značajno može smanjiti mogućnosti javljanja trgovine ljudima u njihovim lancima opskrbe.

Načelo saradnje i koordinacije u postupanju

U jednom uređenom sistemu reagiranja na trgovinu ljudima, koji uključuje i kažnjavanje pravnih osoba za ova krivična djela, nužna je saradnja velikog broja aktera iz domena javne vlasti, privatnog (poslovnog) sektora i organizacija civilnog društva. Nekada su usklađeno postupanje i jednaka svijest o štetnosti trgovine ljudima i uloge koju pravne osobe imaju u procesu vrbovanja i iskorištavanja žrtava od presudne važnosti za adekvatno postupanje svih uključenih aktera u ovom domenu. Potrebno je uspostaviti održive i funkcionalne mehanizme za zajedničko postupanje velikog broja subjekata koji spajaju poslovnu zajednicu, nadležna regulativna i vladina nadzorna tijela, kao i organizacije civilnog društva koje se bave prevencijom prisilnog rada, zaštitom žrtava seksualne eksploatacije, sindikate, poslovna udruženja i dr., kako bi se osigurali efikasni mehanizmi prevencije i kažnjavanja korištenja pravnih osoba u procesu trgovine ljudima.¹⁵⁸ Sve više prevladavaju stanovišta kako one kompanije koje kroz svoje djelovanje krše ljudska prava i ograničavaju osnovne slobode ne mogu uživati prava slobodnog djelovanja na tržištu i nerijetko se podvrgavaju različitim sankcijama i zbog involviranosti u trgovinu ljudima. Tako je u Evropskoj uniji na snazi **Uredba Vijeća (EU) o mjerama ograničavanja zbog teških kršenja i povreda ljudskih prava (2020/1998)**, koja omogućava Evropskoj uniji da djeluje prema fizičkim osobama, pravnim osobama, subjektima i tijelima odgovornim, uključenim ili povezanim sa ozbiljnim kršenjima i zloupotrebama ljudskih prava širom svijeta.¹⁵⁹ Režim sankcija omogućava Vijeću EU da uvede zabranu putovanja, zamrzavanje sredstava i zabranu stavljanja na raspolaganje sredstava ili ekonomskih resursa navedenim pojedincima i entitetima.

PRAVNI OKVIR

Međunarodni pravni okvir koji uređuje odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima

Međunarodni pravni okvir koji uređuje trgovinu ljudima, gledano kroz najvažnije ugovore univerzalnog, regionalnog i iznad-nacionalnog karaktera, u pravilu predviđa da države članice, kroz svoje zakonske i institucionalne mehanizme, propišu odgovornost pravnih osoba za ova krivična djela, pri čemu to ne moraju nužno biti mjere krivičnog zakonodavstva. Polazište takvih shvaćanja leži u činjenici da su krivična djela trgovine ljudima i povezana teška krivična djela često počinjena putem pravnih osoba ili su pravne osobe (npr. kompanije ili lažne dobrotvorne organizacije) iskorištene kao paravan/pokriće za takve protuzakonite radnje. Kompleksne kriminalne strukture često mogu sakriti pravo vlasništvo, klijente ili određene transakcije vezano za trgovinu ljudima, što su samo neki od razloga zašto je važno predvidjeti odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima.¹⁶⁰ Među univerzalnim izvorima koji uređuju trgovinu ljudima i odgovornost pravnih osoba svakako treba odmah spomenuti **Konvenciju UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala**. Odredbom iz člana 10. ove Konvencije je propisano

¹⁵⁸ Npr. Strategija Evropske unije za suzbijanje trgovine ljudima (2021-2025) predviđa djelatnost Evropske platforme protiv neprijavljenog rada, udruga poslodavaca, inicijativa javno-privatnog partnerstva, kompanija i drugih subjekata u cilju adekvatnog odgovora na prisilni rad u svrhe trgovine ljudima, koji nerijetko uključuje i korištenje pravnih osoba.

¹⁵⁹ U članu 2. stav. 1. tačka d.i., propisano je da se ova Uredba primjenjuje i na trgovinu ljudima.

¹⁶⁰ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2008). *Toolkit to Combat Trafficking in Persons*.

da države članice trebaju usvojiti nužne mjere, u skladu s njenim pravnim načelima, za utvrđivanje odgovornosti pravnih osoba za sudjelovanje u teškim zločinima koji uključuju organiziranu kriminalnu grupu, te za krivična djela: sudjelovanje u organiziranoj kriminalnoj grupi, pranje novca, korupcija, ometanje rada pravosuđa, kao i za bilo koji protokol uz ovu Konvenciju u kojem država jeste ili namjerava da postane stranka (shodno odredbama iz članova 1. stav. 3. svakog od Protokola). Ako se sagleda odredba iz člana 5. **Protokola za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom**, jasno je da se odgovornost pravnih osoba proteže i na krivična djela trgovine ljudima kako ga definira ovaj Protokol. Države članice Konvencije i pripadajućeg Protokola su dužne osigurati odgovornost pravnih osoba za specificirana krivična djela u mjeri u kojoj je to kompatibilno sa njenim pravnim načelima. U tom smislu, državama članicama je prepušteno da odaberu vrstu odgovornosti za navedena krivična djela, koja može biti krivična, građanska i upravna. Ipak, diskreciono pravo država članica u ovom pogledu nije apsolutno, već su one dužne osigurati da model, koje su odabrale, nema uticaja na odgovornost fizičkih osoba, te da pravne osobe koje se smatraju odgovornim podliježu učinkovitim, srazmjernim i odvraćajućim krivičnim ili nekrivičnim sankcijama, uključujući novčane sankcije. Moglo bi se zaključiti da ovako definirana odgovornost pravnih osoba ima dominantno odvraćajući efekat.¹⁶¹ To je dijelom zbog stigmatizacije koja prati krivične sankcije i koja može biti veoma skupa, a dijelom i zato što može podstaći kompanije da usvoje učinkovitije strukture upravljanja i nadzora.¹⁶² Ipak, jedan od najvećih nedostataka „Palermo protokola” jeste činjenica da se trgovina ljudima definirana u ovom instrumentu isključivo povezuje sa transnacionalnim (dakle prekograničnim) slučajevima prebacivanja, upućivanja i prihvata žrtava, što znači da tzv. „unutrašnja“ trgovina ljudima, učinjena na teritoriji samo jedne države, nije obuhvaćena ovim međunarodnim ugovorom.

Univerzalan karakter svakako ima i **Konvencija br. 181. Međunarodne organizacije rada** (privatne Agencije za posredovanje u zapošljavanju), koja u članu 8. obavezuje države članice da usvoje mjere kako bi se osigurala adekvatna zaštita i spriječila zloupotrebe radnika migranata, koje je na njenoj teritoriji regrutovala ili im posao našla privatna agencija za posredovanje u zapošljavanju. Osim toga, ovom Konvencijom se zabranjuje da privatne agencije za posredovanje u zapošljavanju naplaćuju direktne ili posredne naknade za zaposlenje (što je izuzetno važno uzmu li se u obzir prakse vrbovanja žrtava trgovine ljudima putem uspostave „dužničkog ropstva“). Sve u svemu, ovaj međunarodni ugovor nudi smjernice državama da kreiraju pravni okvir koji uključuje kazne (administrativne ili krivične) za zloupotrebe i time izbjegnu rizike od pojave trgovine ljudima.¹⁶³ Treba naglasiti da se ova Konvencija isključivo odnosi na zvanično registrirane privatne agencije za posredovanje u zapošljavanju, koje su u pravilu podložne različitim mjerama nadzora i kontrole poslovanja od strane državnih organa. S druge strane, trgovci ljudima nerijetko koriste u svrhe vrbovanja žrtava trgovine ljudima ovakve agencije koje javno nude svoje usluge, ali nisu formalno ovlaštene da se bave posredovanjem u zapošljavanju, već se one koriste isključivo radi obmane potencijalnih žrtava, bilo da se radi o prisilnom rad/uslugama ili seksualnoj eksploataciji žrtava koje na ovaj način vrbuju.

Najvažniji regionalni instrument borbe protiv trgovine ljudima na evropskom kontinentu je svakako **Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima**, koja također predviđa odgovornost pravnih osoba za ova krivična djela. Konvencijom se zahtijeva od država članica da usvoje zakonske ili druge mjere kako bi se pravne osobe mogle smatrati odgovornim za ustanovljena krivična djela. U tom kontekstu sama Konvencija ostavlja diskrecionu ocjenu državama članicama da u skladu sa svojim pravnim principima predvide da odgovornost pravnih osoba za krivična djela trgovine ljudima bude krivična, građanska ili

¹⁶¹ Pored navedenih međunarodnih dokumenta, koji sadrže pitanje odgovornosti pravnih osoba, pažnju zavređuju i Konvencija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena i njeni fakultativni protokoli i Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i njeni fakultativni protokoli o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji.

¹⁶² Rodríguez-López, S., *op. cit.*

¹⁶³ International Labour Organization. (2005). *Human Trafficking and Forced Labour Exploitation: guidelines for Legislation and Law Enforcement*. Geneva: autor.

administrativna, pri čemu takva odgovornost ne isključuje odgovornost fizičkih osoba koje su počinile krivično djelo (član 22.). Specifičnost ove Konvencije leži u tome što postavlja dodatne uvjete za ustanovljavanje odgovornosti pravnih osoba, na način da mora postojati poveznica između radnji fizičke osobe koja je počinila krivično djelo trgovine ljudima, u korist pravne osobe. U tom smislu, djelovanje fizičke osobe, pojedinačno ili kao dio tijela pravne osobe mora biti povezano sa ovlastima predstavljanja u svojstvu odgovorne osobe u toj pravnoj osobi, na osnovu:

- a) ovlaštenja da zastupa tu pravnu osobu
- b) ovlaštenja da donosi odluke u ime te pravne osobe i
- c) ovlaštenja da provodi nadzor unutar te pravne osobe.

Dodatno, odredba iz člana 22. stav. 2. Konvencije zahtjeva od država članica da poduzmu potrebne mjere kako bi osigurala da pravna osoba može biti odgovorna u slučajevima u kojima je nedovoljan nadzor ili kontrola od strane fizičke osobe omogućio da fizička osoba koja je djelovala pod nadležnošću pravne osobe počinila krivično djelo utvrđeno u skladu s ovom Konvencijom u korist pravne osobe.¹⁶⁴ U ovom kontekstu, propuštanje nadzora treba tumačiti tako da uključuje nepoduzimanje prikladnih i razumnih koraka za sprječavanje zaposlenika ili agenata da se bave kriminalnim aktivnostima u ime pravne osobe. Takve odgovarajuće i razumne korake mogu odrediti različiti faktori, npr. vrsta poslovne djelatnosti, veličina pravne osobe, te pravila i dobre prakse koji su na snazi.¹⁶⁵ U suštini, oba modela odgovornosti pravnih osoba sadržana u ovoj Konvenciji tendiraju ka tome da korporacije treba smatrati odgovornim za djela koja su počinili viši zaposlenici i direktori, što će služiti kao pokretač da se osiguraju efikasne procedure kako bi se izbjegla mogućnost za činjenje takvih djela i od strane drugih zaposlenika.¹⁶⁶

Među pravnim izvorima Evropske unije u ovom području svakako je najvažnija **Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o sprečavanju i suzbijanju trgovanja ljudima i zaštiti njegovih žrtava** koja u članu 5. predviđa odgovornost pravnih osoba, dok u članu 6. regulira sankcije protiv pravnih osoba. Prema ovom nadnacionalnom izvoru, države članice Unije poduzimaju potrebne mjere kako bi osigurale da pravne osobe mogu odgovarati za krivična djela trgovine ljudima utvrđena ovom Direktivom, koja su učinjena u njihovu korist od strane bilo koje osobe koja je djelovala samostalno ili kao dio tijela te pravne osobe, koja ima vodeći položaj unutar te pravne osobe, a temelji se na: (1) ovlaštenju za zastupanje te pravne osobe, (2) ovlaštenju za donošenje odluke u ime te pravne osobe, (3) ovlaštenju za provođenje nadzora unutar te pravne osobe. Dakle, ova odredba je primarno usmjerena na one slučajeve činjenja krivičnih djela trgovine ljudima od strane rukovodećih fizičkih osoba u pravnoj osobi, i to u njezinu korist. Odredba iz stava 2. ovog člana, obavezuje države članice da osiguraju da pravna osoba može odgovarati i za slučajeve kada je nedostatak nadzora ili kontrole rukovodeće fizičke osobe omogućio da za korist te pravne osobe njoj podređena osoba počinila krivična djela trgovine ljudima iz ove Direktive. Jednako kao i prethodno analizirani međunarodni izvori, ni Direktiva ne isključuje mogućnost pokretanja krivičnog postupka protiv fizičkih osoba koje su učinitelji, podstrekači ili izvršitelji krivičnih djela trgovine ljudima kako ih definira ova Direktiva. Vrlo je važna odredba iz stava 4. ovog člana koja definira pravnu osobu kao bilo koji subjekt koji ima pravni subjektivitet prema primjenjivom pravu, osim državnih ili javnih tijela koja izvršavaju državne ovlasti i međunarodnih javnih organizacija. Postoje i ona mišljenja koja se zalažu i da potonji subjekti budu obuhvaćeni, što bi bilo u skladu s mnogim domaćim pravnim sistemima država članica EU, koji javne subjekte smatraju pravnim licima koja podliježu krivičnoj odgovornosti. Osim toga, takvo rješenje bi bilo u skladu sa instrumentima EU o trgovini ljudima, koji

¹⁶⁴ Za uvođenje odgovornosti pravnih osoba za krivična djela u zakonodavstvu država članica, posebno su značajne i sljedeće konvencije Vijeća Evrope: Konvencija o zaštiti okoliša putem krivičnog prava iz 1998. godine; Krivičnopravna konvencija o korupciji iz 1999. godine i Konvencija o kibernetičkom kriminalu iz 2001. godine.

¹⁶⁵ Council of Europe. (2005). *Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings*.

¹⁶⁶ Institute for Human Rights and Business (IHRB). (2016). *Corporate Liability for Forced Labour and Human Trafficking*.

prepoznaju saučesništvo javnog sektora u trgovini ljudima kao otežavajuću okolnost.¹⁶⁷ Na kraju, odredba o sankcijama protiv pravnih osoba iz člana 6. ove Direktive je jako važna. Sankcije moraju biti učinkovite, srazmjerne i odvraćajuće, i uključuju krivične ili nekrivične novčane kazne, a mogu uključivati i druge sankcije kao što su: (1) izuzeće prava na državne naknade ili poticaje, (2) privremene ili trajne zabrane obavljanja privrednih djelatnosti, (3) uspostavljanje sudskog nadzora, (4) sudski nalog za likvidaciju, i (5) privremeno ili trajno zatvaranje poslovnih prostorija koje su korištene za učinjenje krivičnog djela. Važno je uzeti u obzir da osim novčanih kazni, stvarni uticaj odgovornosti utvrđuje se i mjerama oduzimanja sredstava, posebno imovinske koristi stečene kriminalom (čl. 7). Ovo je od najveće važnosti, budući da je koncept oduzimanja, uključujući oduzimanje bez krivične osude i prošireno oduzimanje, dosta zastupljen pristup posljednjih decenija i upravo ova Direktiva insistira na ovim mjerama.¹⁶⁸ Na kraju, Evropska unija uskoro treba donijeti u okviru svojih zakonodavnih postupaka novu Direktivu za sprečavanje i borbu protiv trgovine ljudima i zaštitu žrtava, u okviru koje će jedna od novina biti i osnaživanje sankcija za kompanije (pravne osobe) odgovorne za krivična djela trgovine ljudima, putem normiranja obaveznog režima sankcija.¹⁶⁹

Među Unijskim instrumentima, koji imaju značaja za uspostavu odgovornosti pravnih osoba za prisilni rad i trgovinu ljudima, svakako treba spomenuti i **Direktivu o minimalnim standardima za sankcije i mjere za poslodavce državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom (2009/52/EC)** kojom je uvedena zabrana državama članicama EU da zapošljavaju državljane trećih zemalja s nezakonitim boravkom (čl. 3). U odredbi iz člana 9. ove Direktive propisano je krivično djelo, koje se čini i ukoliko je kršenje navedene zabrane praćeno posebno iskorištavajućim radnim uvjetima, zapošljavanjem maloljetnika i dr. Kada je riječ o odgovornosti pravnih osoba za ova krivična djela ona je predviđena u članu 11. ove Direktive, dok su sankcije za pravne osobe propisane u odredbi iz člana 12. U suštini, koncept odgovornosti pravnih osoba i predviđene sankcije su u velikoj mjeri usklađeni sa ranije spomenutom Direktivom o trgovini ljudima, uz dodatak da se države članice mogu odlučiti da se objavi popis poslodavaca koji su pravne osobe i koji su odgovorni za krivično djelo (iz člana 9).

Na kraju, treba spomenuti da i drugi izvori Evropske unije, također, kao predmet svog uređenja imaju materiju zaštite prava radnika i odgovornosti pravnih osoba, ali u specifičnim oblastima kao što su otkrivanje nefinansijskih informacija od strane velikih preduzeća i grupa¹⁷⁰; upućivanje radnika za prekogranično pružanje usluga¹⁷¹; ostvarivanje prava radnika u smislu slobode kretanja radnika¹⁷²; dozvolama boravka državljana trećih država koji su žrtve trgovine ljudima¹⁷³ i dr.

Domaći pravni okvir koji uređuje odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima

Uvođenjem odredbi o odgovornosti pravnih osoba za krivična djela, te propisivanjem krivičnopравnih sankcija za pravne osobe odgovorne za krivična djela, država Bosna i Hercegovina se opredijelila za uvođenje krivične odgovornosti pravnih osoba za krivična djela. Osnovi odgovornosti pravnih osoba za krivična djela u domaćem zakonodavstvu su drugačiji od osnova te odgovornosti predviđenih konvencijama Vijeća Evrope odnosno Drugim protokolom Konvencije o zaštiti finansijskih interesa evropskih zajednica. Domaće zakonodavstvo ne ograničava odgovornost pravnih osoba samo za pojedine grupe krivičnih djela ili za pojedina krivična djela. Shodno tome, odgovornost pravnih osoba za krivično djelo trgovine ljudima

¹⁶⁷ Rodríguez-López, S., *op. cit.*

¹⁶⁸ Schumann, S., *op. cit.*

¹⁶⁹ European Commission. (2022). *Report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (Fourth Report)*.

¹⁷⁰ Direktiva 2014/95/EU

¹⁷¹ Direktiva 2014/67/EU

¹⁷² Direktiva 2014/54/EU

¹⁷³ Direktiva 2004/81/EC

nije zasebno propisana, već se odgovornost ovih lica traži kroz opšte odredbe odgovornosti pravnih osoba, kako materijalne, tako i procesne. Činjenica da ne postoje posebne zakonske odredbe o odgovornosti pravnih osoba baš spram ovog specifičnog krivičnog djela, ne umanjuje značaj razrade ove teme.

Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se na pravne osobe u skladu sa Glavom XIV (Odgovornost pravnih osoba za krivična djela) Krivičnog zakona BiH i drugim zakonima Bosne i Hercegovine. Glava XIV je predviđena za odgovornost pravnih osoba i po Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, kao i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, dok se isto u Krivičnom zakoniku Republike Srpske nalazi u Glavi X.

Što se tiče procesnog zakonodavstva, Glava XXVII Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, kao i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, predviđena je za postupak protiv pravnih osoba, dok je u Zakonu o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine isto riješeno u odredbama Glave XXVIII, a po procesnom zakonodavstvu Republike Srpske u glavi XXIV.

Kako je već rečeno, odgovornost pravnih osoba za krivično djelo trgovine ljudima nije zasebno propisana, već se odgovornost ovih lica traži kroz citirane opšte odredbe odgovornosti pravnih osoba, kako materijalne, tako i procesne. Stoga je već na ovom mjestu jasno da će se u tim, može se reći opštim odredbama i postulatima odgovornosti pravnih osoba, tražiti i njihova odgovornost za krivično djelo trgovine ljudima, pa će stvarna uspješnost u borbi protiv trgovine ljudima zavisiti i od pravilnog razumijevanja odnosnih krivičnopravnih odredbama.

Vezano za samo poimanje odgovornosti pravnih osoba, bitno je naglasiti da su se u teoriji krivičnog prava razvili različiti modeli odgovornosti pravnih osoba za krivična djela, koji se razlikuju po tome da li se odgovornost pravne osobe za krivično djelo izvodi iz ponašanja, odnosno, odgovornosti fizičke osobe kao učitelja krivičnog djela ili pravna osoba odgovara za vlastito ponašanje, te da li je ta odgovornost objektivna ili subjektivna. U našem zakonodavstvu prihvaćen je model izvedene ili akcesorne odgovornosti, tj. odgovornost pravne osobe za krivično djelo izvodi se iz ponašanja odnosno odgovornosti fizičke osobe koja je djelovala u ime ili u korist pravne osobe. Unutar ovog modela, razlikuju se model identifikacije i vikarijski model. Prema prvom od njih, pravna osoba se identifikira sa odgovornim osobama u njoj, sa osobama koje u pravnoj osobi imaju rukovodeće pozicije, pa se postupci odgovornih osoba u pravnoj osobi smatraju postupcima pravne osobe. Krivnja pravne osobe izvodi se iz krivnje njenih odgovornih osoba. Prema vikarijskom modelu, postupci i onih članova pravne osobe koji nemaju rukovodeću poziciju u pravnoj osobi smatraju se postupcima pravne osobe. Ranije analize međunarodnog pravnog okvira koji uređuje odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima u većini slučajeva prihvaćaju vikarijski model, tj. na dosta širok način predviđaju odgovornost pravnih osoba za navedena krivična djela. Krivično zakonodavstvo u BiH odgovornost pravnih osoba za krivična djela ne ograničava na krivična djela koja su u njihovo ime ili u njihovu korist učinile samo one fizičke osobe koje imaju vodeću poziciju u pravnoj osobi, ali se za odgovornost pravne osobe za takva krivična djela zahtijeva jedan od zakonom predviđenih oblika doprinosa rukovodećih ili nadzornih organa pravne osobe učinjenju krivičnog djela. Povezujući odgovornost fizičkih osoba i izvedene odgovornosti pravnih osoba iz iste, kao i pitanje spomenutog doprinosa, delegira se pitanje koja je to njihova dodirna tačka u počinjenju krivičnih djela, pa i krivičnog djela trgovine ljudima? Nesumnjivo da je involviranost pravnih osoba u krivična djela primarno motivisano imovinskom koristi, ali isto tako dodirna tačka može biti i cilj fizičke osobe počinioaca da involviranošću pravne osobe na određeni način pokuša sakriti počinjene inkriminacije (npr. pranjem novca preko poslovanja pravne osobe) ili na druge ranije opisane načine vezane na korištenje pravnih osoba za pojedine radnje i upotrebu sredstava u svrhe trgovine ljudima, uključujući korištenje usluga žrtava radne eksploatacije u lancima snabdijevanja.

Iako u domaćem zakonodavstvu nije primjenjiva, značajno je spomenuti i model autonomne odgovornosti pravne osobe, koji polazi od toga da je pravna osoba entitet različit od članova koji ulaze u njen sastav,

tj. pravna osoba odgovara za vlastita ponašanja.¹⁷⁴ Međutim, bio bi upitan ovakav koncept odgovornosti, obzirom da se postavlja pitanje koja je svrha pripisivanja odgovornosti samo pravnoj osobi, obzirom da ključnu korist izvršenja određene inkriminacije uvijek u konačnici ima fizički počinitelj, bez obzira da li preko pravne osobe ili lično.

Da bi se izbjeglo ponavljanje, osnovni elementi odgovornosti pravnih osoba biti obrađeni na osnovu pozivanja na Krivični zakon Bosne i Hercegovine, kao i Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.

Materijalnopравни kontekst kažnjavanja pravnih osoba

Moglo bi se reći da izlaganje i pravilno shvatanje opštih postulata odgovornosti pravnih osoba, vodi ka lakšoj primjeni u praksi, bez obzira za koje krivično djelo će se utvrđivati odgovornost u konkretnim slučajevima. Prije svega, bitno je ukazati koje pravne osobe mogu odgovarati za krivična djela. Odredbom člana 122. stav 1. KZ BiH predviđena je odgovornost pravnih osoba, sa napomenom da se od iste odgovornosti izuzima Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, kanton, grad, opština i mjesna zajednica. S toga, odgovornost pravnih osoba se svodi na svaki organizacioni oblik privrednog društva; svi oblici povezivanja privrednih društava; ustanove; institucije za obavljanje kreditnih i drugih bankarskih poslova; institucije za osiguranje imovine i osoba; druge finansijske institucije; fondovi; političke organizacije; udruženja građana; drugi oblici udruživanja koji mogu sticati sredstva i koristiti ih na isti način kao i svaka druga institucija ili organ koji ostvaruje i koristi sredstva i kojem je zakonom priznato svojstvo pravne osobe.

Od pravnih osoba koje su nabrojane u zakonskoj odredbi kojom je određeno značenje pojma „pravna osoba“, KZ BiH daje značenje samo pojmu „privredno društvo“ i to u odredbi člana 1. stav 14. KZ BiH, gdje određuje da se pod pojmom „privredno društvo“, podrazumijeva korporacija, preduzeće, firma, partnerstvo i svaki organizacioni oblik registriran za obavljanje privredne djelatnosti.

U skladu sa odredbom člana 143. KZ BiH, pravne osobe mogu odgovarati za bilo koje krivično djelo propisano krivičnim zakonodavstvom BiH, FBiH, RS i BD BiH, pa tako i za krivično djelo trgovine ljudima (uključujući međunarodnu, organiziranu i trgovinu djecom i udruživanje radi činjenja ovih krivičnih djela kako to uređuju relevantni krivični zakoni u BiH). Specifičnost trgovine ljudima je takva da ono kao krivično djelo može biti pogodno za utvrđivanje odgovornosti pravnih osoba, primarno jer kao element može sadržavati namjeru pribavljanja imovinske koristi pravnoj osobi.

Zakon je definisao i osnove odgovornosti pravnih osoba u odredbi člana 124. KZ BiH, gdje se navodi da je pravna osoba odgovorna za krivično djelo koje je učinilac učinio u ime, za račun ili u korist pravne osobe:

- a) kada smisao učinjenog krivičnog djela proizlazi iz zaključka, naloga ili odobrenja rukovodećih ili nadzornih organa pravne osobe
- b) kada su rukovodeći ili nadzorni organi pravne osobe utjecali na učinioca ili mu omogućili da učini krivično djelo
- c) kada pravna osoba raspoloživo ostvarenom imovinskom koristi ili koristi predmete nastale krivičnim djelom
- d) kada su rukovodeći ili nadzorni organi pravne osobe propustili dužni nadzor nad zakonitošću rada radnika.

Sve navedeno je postavljeno u alternativnom kontekstu, dakle dovoljan je jedan od osnova od tačke a) do d) za uspostavljanje odgovornosti pravne osobe. Međutim, pored istaknutog, da bi pravna osoba bila odgovorna za krivično djelo, potrebno je utvrditi i:

¹⁷⁴ Savić, V. I. (2011). Koncept autonomne odgovornosti pravne osobe i njegova primjena u kaznenom pravu. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 2(1), 41-68.

- postojanje krivičnog djela učinioca – fizičke osobe
- učinjenje tog krivičnog djela od strane učinioca u ime, za račun ili u korist pravne osobe i
- postojanje nekog od zakonom propisanih oblika doprinosa pravne osobe učinjenju krivičnog djela od strane učinioca.

Dakle, pravna osoba ne može biti učinilac krivičnog djela, već može potencijalno biti odgovorna za krivično djelo koje je učinila fizička osoba, o čemu je bitno voditi računa i kod pisanja optužnog akta, te ne treba predlagati da se pravna osoba proglašava krivom, obzirom da ista može biti samo proglašena odgovornom za krivično djelo učinioca – fizičke osobe.¹⁷⁵

Svako utvrđivanje odgovornosti pravne osobe za krivično djelo treba započeti sa dokazivanjem i utvrđivanjem krivičnog djela učinioca, odnosno fizičke osobe, iako će se često postupak voditi istovremeno. Dakle, da bi pravna osoba odgovarala za krivično djelo trgovine ljudima, prije svega obilježja tog krivičnog djela mora ostvariti fizičko lice.

Međutim, iako KZ BiH odgovornost pravne osobe za krivično djelo vezuje uz ostvarenje krivičnog djela od strane učinioca – fizičke osobe, zakon tu odgovornost ne uslovljava utvrđivanjem krivice učinioca za to krivično djelo. Drugim riječima, postojanje određenih okolnosti koje bi mogle biti osnov isključenja krivice učinioca krivičnog djela učinjenog u ime, za račun ili u korist pravne osobe (npr. neuračunljivost), nije zapreka za uspostavljanje odgovornosti pravne osobe ako su ispunjeni uvjeti propisani odredbom člana 124. KZ BiH.

Dakle, pravna osoba se ne može olako ekskulpirati svoje odgovornosti. Kroz cijeli postupak se mora prožimati premisa da je preduvjet odgovornosti pravne osobe postojanje krivičnog djela učinioca učinjenog u ime, za račun ili u korist pravne osobe, pa činjenični osnov optužnice, odnosno presude, bez obzira što se možda odnosi samo na pravnu osobu, mora sadržavati činjenice i okolnosti iz kojih proizlaze zakonska obilježja krivičnog djela učinioca, zatim činjenice i okolnosti iz kojih proizlaze da je učinilac to djelo učinio u ime, za račun ili u korist pravne osobe, kao i one iz kojih proizlaze jedan ili više zakonom zahtijevanih oblika doprinosa pravne osobe učinjenju krivičnog djela od učinioca.

Uslov odgovornosti pravne osobe za krivično djelo u pogledu djela učinioca jeste da je isto počinio u ime, za račun ili u korist pravne osobe (član 122. stav 1., te član 124. KZ BiH).

Izvor iz kojih može proizlaziti ovlaštenje učinioca da djeluje u ime, za račun ili u korist pravne osobe, jeste:

- iz zakona ili drugog pravnog propisa ili
- iz propisa pravne osobe ili
- iz pojedinačnog akta pravne osobe, odnosno njenih upravljačkih organa ili
- ugovora zaključenog između učinioca i pravne osobe.

Potrebno je imati na umu da učinilac ne mora imati vodeću poziciju u pravnoj osobi, te ne mora čak biti ni član ili njen uposlenik. Ključna okolnost povezanosti jeste da je krivično djelo učinio u ime, za račun ili u korist pravne osobe, što povećava krug osoba koje treba istražiti, te se ne može bazirati samo na osobe usko povezane kroz radnopravni status ili vlasništvo u pravnoj osobi. Također, bitno je voditi računa da je krivično djelo učinjeno za račun pravne osobe i u slučaju kada je učinilac krivično djelo učinio i u svom ličnom interesu, kao i u interesu pravne osobe.

Ono na šta posebno treba obratiti pažnju jeste i pitanje šta je to korist za određenu pravnu osobu? U tom aspektu ne treba se držati uskog tumačenja, nego istom treba pristupiti u najširem mogućem smislu, te se rukovoditi time da korist može biti sve ono što stvara povoljniji položaj za određenu pravnu osobu, bilo da

¹⁷⁵ Filipović, Lj. & Ikanović, V. *Krivični postupak protiv pravnih lica: edukativni modul*. (Dostupno na: Microsoft Word - Modul_Krivični postupak protiv pravnih lica sa recenzijom 10 08-BD FINAL (pravosudje.ba))

se radi o imovinskoj ili neimovinskoj koristi. Korist može biti kako materijalna, novčana, tako i određena informacija koja bi tu pravnu osobu učvrstila u određenim poslovnim tokovima.

Članom 124. tačke a) do d) KZ BiH, propisani su, kako je to već spomenuto, alternativni oblici doprinosa rukovodećih i nadzornih organa pravne osobe učinjenju krivičnog djela. Kod analize ovih odredbi posebnu pažnju treba usmjeriti na to ko se smatra rukovodećim organom pravne osobe, te da li se isto treba tumačiti strogo formalno. Većinsko je mišljenje da se rukovodećim organima pravne osobe trebaju smatrati i osobe ili grupe koje faktički vode poslove i usmjeravaju tok djelovanja. Sam doprinos pravne osobe učinjenju krivičnog djela treba procijeniti i sa aspekta intenziteta istog, obzirom da takva okolnost je značajna kod procjene odluke o krivičnopravnoj sankciji.

S obzirom da je za odgovornost pravne osobe za krivično djelo koje je učinilac učinio u ime, za račun ili u korist pravne osobe potrebno utvrđenje jednog od određenih oblika doprinosa rukovodećih ili nadzornih organa pravne osobe, kako je to predviđeno odredbom člana 124. tačke a) do d) KZ BiH, činjenični osnov naredbe o provođenju istrage, odnosno optužnica, a zatim i presuda kojom se pravna osoba proglašava odgovornom, mora sadržavati¹⁷⁶:

- činjenice i okolnosti iz kojih proizlaze zakonska obilježja određenog krivičnog djela učinitelja
- činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi da je pri njegovom učinjenju učinitelj postupao u ime, za račun ili u korist te pravne osobe i
- činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi jedan od zakonom određenih oblika doprinosa pravne osobe učinjenju krivičnog djela.

Ako bi se navedeno razložilo baš po različitim osnovama doprinosa pravne osobe iz spomenute zakonske odredbe, te isto dovelo u vezu sa praktičnim primjerima optužnih akata i presuda, mogli bi izdvojiti određene napomene.

U slučaju optuženja ili oglašavanja odgovornom pravne osobe za krivično djelo učinioca po osnovu člana 124. tačka a) KZ BiH, činjenični osnov optužnice, odnosno presude morao bi sadržavati činjenice i okolnosti koje se odnose na određenje rukovodećeg ili nadzornog organa pravne osobe koji je donio neku od odluka (navedenih u ovoj zakonskoj odredbi), kao i činjenice i okolnosti u kojima se ogleda sadržina i smisao te odluke, te njena povezanost s krivičnim djelom. Osnov iz odredbe člana 124. tačka b) KZ BiH implicira obavezu da činjenični osnov optužnice, odnosno presude, mora sadržavati činjenice i okolnosti koje se odnose na određenje rukovodećeg ili nadzornog organa pravne osobe koji je uticao na učinioca ili mu omogućio da učini krivično djelo, kao i činjenice i okolnosti u kojima se ogleda način i sadržina tog uticaja na učinioca, odnosno omogućavanja učinjenja krivičnog djela učinioca, te povezanost izvršenog utjecaja, odnosno omogućavanja učinjenja sa učinjenim krivičnim djelom. Konkretizacija o raspolaganju imovinskom koristi, odnosno korištenju predmeta nastalih krivičnim djelom, kao i način tog raspolaganja, proizlazi iz alternativnog osnova tačke c) člana 124. KZ BiH. Konačno, u pogledu osnova iz člana 124. tačka d), prilikom izrade optužnih akata, a kasnije i presude, nužno je voditi računa o činjenicama i okolnostima koje se odnose na određenje rukovodećeg ili nadzornog organa pravne osobe, koji je propustio dužni nadzor nad zakonitošću rada radnika, kao i o onim činjenicama i okolnostima kojima se određuju osnovi po kojima je takav nadzor bio dužan i iz kojih proizlazi nezakonit rad radnika. Propust nadzora i dužnost organa mora biti povezana i opisana.

Sve navedeno je nužno za valjanost dispozitiva optužnog akta, a kasnije i presude, jer izostavljanje opisa bilo kojeg od navedenih elemenata za sobom povlači bitnu povredu odredbi krivičnog postupka iz člana 297. stav 1. tačka k) ZKP BiH, jer bi se radilo o nerazumljivosti izreke presude.

---

¹⁷⁶ *Ibid.*

Odredbom člana 125. KZ BiH, propisane su granice odgovornosti pravne osobe za krivično djelo. S obzirom da je odredbom člana 125. stav 3. KZ BiH propisano da za krivična djela učinjena iz nehata pravna osoba odgovara pod uvjetom da su rukovodeći ili nadzorni organi pravne osobe propustili dužni nadzor nad zakonitošću rada radnika, može se zaključiti da ostali oblici doprinosa rukovodećih ili nadzornih organa pravne osobe pretpostavljaju umišljajni oblik krivice učinica. Međutim, u praksi se mogu javiti potencijalne dileme kada u pravnoj osobi osim učinioca nema druge osobe ili organa koji bi mogli usmjeravati ili nadzirati učinioca. Time se upravo bavi odredba člana 125. stav 4. KZ BiH, koja propisuje da u ovim slučajevima pravna osoba odgovara za učinjeno krivično djelo u granicama učiniteljeve odgovornosti. U ovim slučajevima krivica pravne i fizičke osobe bit će povezana, jer postoji potpuno personalno preklapanje učinioca i pravne osobe, odnosno učinioca i rukovodećih ili nadzornih organa pravne osobe.

Bitno je naglasiti da je uz ispunjenje uvjeta koji regulišu jedan od osnova odgovornosti pravne osobe, član 124. stav 1 KZ BiH propisuje da je pravna osoba odgovorna za krivično djelo i kada učinitelj za učinjeno krivično djelo nije kriv, dok stav 2. istog člana reguliše da odgovornost pravne osobe ne isključuje krivicu fizičkih, odnosno odgovornih osoba za učinjeno krivično djelo.

Pri analizi zakonski odredbi koje se odnose na odgovornost pravnih osoba, te istraživanju odgovornosti za krivična djela, pa i krivično djelo trgovine ljudima, potrebno je voditi računa i o promjenama statusa pravne osobe, tj. odredbi člana 126. KZ BiH koja propisuje odgovornost pri promjeni statusa pravne osobe. Neće biti rijetke situacije da upravo pravne osobe koje su involvirane u kriminalne aktivnosti mijenjaju svoj status ili se pak u konačnici gase, a sve kako bi se pravosudni organi osujetili u otkrivanju i procesuiranju krivičnih djela. Ukoliko pravna osoba ima sljednika, zakon iznalazi mogućnosti uspostavljanja odgovornosti, te u konačnici i izricanja sankcije (odredba člana 126. KZ BiH). Međutim, postavlja se pitanje kako postupiti ukoliko pravna osoba koja je prestala postojati prije pravosnažnog okončanja krivičnog postupka nema pravnog sljednika. Ako se pođe od toga da je cilj vođenja krivičnog postupka protiv pravne osobe, pored utvrđivanja odgovornosti, te izricanje krivičnopravne sankcije, onda bi u ovom slučaju postupak izgubio svoju svrhu te bi se trebao obustaviti.¹⁷⁷ Ovakve situacije koje dovode do amnestiranja od odgovornosti pravnih osoba, mogu se spriječiti primjenom odredbe člana 386. ZKP BiH (mjera obezbjeđenja zabrane promjene statusa).

Zakonodavac je definirao i odgovornost za pokušaj u odnosu na pravne osobe i to u odredbi člana 127. KZ BiH. Pored uvjeta koji se prožimaju i kroz odgovornost fizičkih lica, u odnosu na pravne osobe uočava se značaj njihovog doprinosa iz člana 124. tačke a) do d) KZ BiH, naročito u dijelu gdje se u stavu 3. člana 127. KZ BiH implicira fakultativno oslobađanje od kazne kada rukovodeći ili nadzorni organi pravne osobe spriječe učinioca da dovrši započeto krivično djelo.

Bitno je posebno spomenuti odredbu člana 128. KZ BiH, koja govori o produženom krivičnom djelu i odgovornosti pravnih osoba. Da bi pravna osoba bila odgovorna za jedno krivično djelo iako je više učinilaca učinilo više krivičnih djela u njeno ime, za njen račun ili u njenu korist, potrebno je da se ispune tri uvjeta:

- da se radi o više istovrsnih krivičnih djela (više istih krivičnih djela ili njegovih privilegiranih ili kvalificiranih oblika) više učinitelja učinjenih u ime, za račun ili u korist te pravne osobe
- da se radi o vremenski povezanim krivičnim djelima (krivičnim djelima učinjenim istovremeno ili u određenom vremenskom kontinuitetu) više učinitelja i
- da je u pogledu svih tih krivičnih djela kod pravne osobe prisutan isti (istovjetan) osnov odgovornosti.

Ako navedeno dovedemo u vezu sa krivičnim djelom trgovine ljudima, mogli bi u praksi imati situaciju da više učinilaca vrši krivično djelo trgovine ljudima u korist pravne osobe po više istovremenih ili sukcesivnih načina iskorištavanja (npr. radna eksploatacija i prostitucija).

¹⁷⁷ *Ibid.*

Sistem krivičnopравnih sankcija za pravne osobe čine: kazne, uvjetna osuda i mjere sigurnosti. Zakoni predviđaju tri vrste kazni za pravne osobe (član 131. KZ BiH): novčanu kaznu, kaznu oduzimanja imovine i kaznu prestanka pravne osobe. Novčana kazna koja se izriče pravnoj osobi ne može biti manja od 5.000,00 KM niti veća od 5.000.000,00 KM, a minimum i maksimum novčane kazne koji se može izreći pravnoj osobi za određeno krivično djelo, prema KZ BiH, KZ FBiH i KZ BD BiH, zavisi od zakonom propisane kazne za to krivično djelo. Posebna mogućnost izricanja novčanih kazni u većem iznosu od propisanog predviđena je ako je predmetnim krivičnim djelom prouzrokovana drugome šteta ili je pribavljena protivpravna imovinska korist. Zakonima su propisana tri oblika kazne oduzimanja imovine: oduzimanje polovine imovine pravne osobe, oduzimanje većeg dijela imovine pravne osobe i oduzimanje cjelokupne imovine. Kazna prestanka pravne osobe može se izreći ako je djelatnost pravne osobe u cijelosti ili u pretežnoj mjeri korištena za učinjenje krivičnog djela. Pravnoj osobi mogu se izreći i mjere sigurnosti: oduzimanje predmeta, objava presude i zabrana obavljanja određene djelatnosti. Za odgovornost pravnih osoba za krivično djelo trgovine ljudima značajno je da se mjera sigurnosti zabrane obavljanja određene djelatnosti može izreći kao zabrana obavljanja određenih poslova ili zabrana bavljenja određenim poslovima prometa ili zabrana bavljenja drugim djelatnostima. Zakoni predviđaju i mjeru oduzimanja imovinske koristi od pravne osobe ako je pravna osoba pribavila imovinsku korist učinjenim krivičnim djelom. Posebnim zakonima mogu biti propisane pravne posljedice osude pravne osobe za krivična djela, pa i za krivično djelo trgovine ljudima, koje bi se sastojale u: a) zabrani rada na osnovi dozvole, ovlaštenja ili koncesije, izdanih od organa strane države i b) zabrani rada na osnovi dozvole, ovlaštenja ili koncesije, izdanih od institucija BiH (odnosno entiteta). Ovaj katalog pravnih posljedica krivične presude pravne osobe za trgovinu ljudima bi, na primjer, mogao biti primijenjen na agencije za posredovanje u zapošljavanju koje su iskorištene za vrbovanje žrtava radne eksploatacije, zatim na turističke i putne agencije koje su korištene za prijevoz žrtava seksualne eksploatacije i sl.

Posebnu pažnju treba obratiti na pitanje oduzimanja imovinske koristi, naročito na obavezu suda o oduzimanje iste prilikom donošenja odluke u meritumu. Značaj ovog instituta, kako će biti vidljivo, implicira da bi se potencijalno trebao i zasebno obraditi, te bi se određene edukacije i seminari mogli usmjeriti samo na ovu specifičnu temu. Odredbom člana 140. KZ BiH propisana je obaveza oduzimanja imovinske koristi od pravne osobe, ukoliko je ista pribavljena. Bitno je pojmiti da se pod imovinskom koristi u ovom smislu smatra svako povećanje ili sprečavanje smanjenja imovine pravne osobe do koje je došlo krivičnim djelom učinioaca, učinjenog u ime, za račun ili u korist pravne osobe. Brojne su dileme koje se u praksi mogu pojaviti u vezi ovog instituta. Tako će sigurno jedna od dilema biti gdje je granica između lične koristi fizičkog lica – učinioaca i koristi pribavljene pravnoj osobi, te na koji način odrediti oduzimanje istog, da li eventualno tu može postojati solidarna odgovornost? Također, dokazivanje imovinske koristi neće ovisiti samo od finansijskog vještačenja, već će značajan aspekt predstavljati iskazi žrtava trgovine ljudima, putem čije eksploatacije u nekom od načina izvršenja je izvjesna dobit i pribavljena. Bitno je podsjetiti da eventualne poteškoće u postupku procjene vrijednosti imovinske koristi imaju utjecaja samo na postupak, način utvrđivanja, a nikako i na obavezu suda da utvrdi imovinsku korist, obzirom da je sud u svakom slučaju, bez obzira na način utvrđivanja, dužan da utvrdi imovinsku korist i da izrekne mjeru oduzimanja.

Pretpostavke u pogledu određivanja protivpravno stečene imovinske koristi imaju svoje uporište i u odredbi člana 394. ZKP BiH, s obzirom da sud ima pravo na vlastitu procjenu faktičke zarade u slučaju nesrazmjernih poteškoća takve procjene ili rizika da bi isto dovelo do značajnijeg odugovlačenja postupka. Ovakvo zakonsko rješenje još jednom postavlja imperativ obaveze suda da imovinsku korist stečenu krivičnim djelom mora utvrditi, zbog čega u konačnici daje i slobodu procjene suda, a sve u svjetlu retributivnog, ali i generalno-preventivnog učinka oduzimanja nezakonito stečene imovinske koristi.

Zastarjelost krivičnog gonjenja i izvršenja krivičnopравnih sankcija izrečenih pravnim osobama regulisana je članom 142. KZ BiH, dok je članom 143. KZ BiH propisano da pravne osobe mogu biti odgovorne za krivična djela iz ovog zakona i za druga krivična djela propisana zakonom Bosne i Hercegovine.

Procesnopravni kontekst kažnjavanja pravnih osoba

Propisi krivičnog procesnog prava važe za sva lica na koja se primjenjuje krivični zakon, pa se shodno tome primjenjuju i na pravne osobe, iako Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine u Glavi XXVII propisuje određene specifične odredbe za postupak protiv pravnih osoba.

Karakteristika postupka protiv pravnih osoba mogle bi se svesti na to da pravnoj osobi ne pripadaju osnovna ljudska prava i slobode koja se jamče fizičkom licu, radi čega i klasični individualni postupak nije odgovarajući i primjenljiv za pravne osobe, zatim jedinstvenost krivičnog postupka, pojava predstavnika pravne osobe i imenovanje branioca.¹⁷⁸

Na ovom mjestu je bitno dati uputu da pitanje osnovnih ljudskih prava treba oprezno shvatiti u kontekstu postupka, te razdvojiti pitanje istih koja se po logici stvari mogu prepisati samo fizičkim licima, od onih koja se tiču šireg aspekta prava u postupku, koja pripadaju svima onima koji se u istom nađu, kao što je pravo na pravično suđenje. Dakle, i odgovornost pravnih osoba za učinjeno krivično djelo mora se utvrditi u zakonom propisanom postupku, po pravilima koja su uređena normama procesnog zakonodavstva, što sve predstavlja pravo na pravično i fer suđenje, čiji dio je u konačnici i finalna presuda, koja mora biti obrazložena.

Zbog istog krivičnog djela, protiv pravne osobe se, u pravilu pokreće i vodi krivični postupak zajedno s postupkom protiv učinitelja. U jedinstvenom postupku se protiv optužene pravne osobe i optuženog podiže jedna optužnica i izriče jedna presuda.

U pogledu jedinstvenosti postupka (član 375. ZKP BiH), bitno je napomenuti da se radi o zakonskom spajanju postupka po osnovu objektivnog konteksta, te da je isti rezultat prihvatanja izvedene krivične odgovornosti pravnih osoba. Potrebno je voditi računa o stvarnoj nadležnosti suda koja će se zasnovati na stvarnoj nadležnosti za odgovorno lice. Isto je i logično, obzirom i na materijalnopravnu povezanost učinioca i pravne osobe, što nadalje dovodi do specifičnosti dokazivanja u kontekstu veze između krivičnog djela fizičkog lica i pravne osobe. Međutim, postoje i izuzeci od vođenja jedinstvenog postupka i to u slučaju kada protiv učinioca krivični postupak nije moguće pokrenuti i voditi iz zakonom propisanih razloga ili ako je protiv učinioca postupak već proveden. Upravo ovo implicira obavezu pravovaljanog procesuiranja i pravnih osoba, te činjenicu da se svrha kažnjavanja ne može ostvariti samo procesuiranjem fizičkih osoba, ukoliko postoji veza i sa pravnom osobom. Ukoliko se vratimo na materijalnopravni aspekt odgovornosti pravnih osoba, podsjetit ćemo da je naglašeno da iako KZ BiH odgovornost pravne osobe za krivično djelo vezuje uz ostvarenje krivičnog djela od strane učinioca – fizičke osobe, zakon tu odgovornost ne uslovljava utvrđivanjem krivice učinioca za to krivično djelo, odnosno postojanje određenih okolnosti koje bi mogle biti osnov isključenja krivice učinioca krivičnog djela učinjenog u ime, za račun ili u korist pravne osobe (npr. neuračunljivost), nije zapreka za uspostavljanje odgovornosti pravne osobe ako su ispunjeni uslovi propisani odredbom člana 124. KZ BiH. Dakle, upravo na ovaj dio koji konstituše odgovornost pravnih osoba, bez obzira na (ne)pravosnažno utvrđenu krivicu fizičkog lica – učinioca, direktno se naslanja i procesni aspekt u vezi pitanja (ne)vođenja jedinstvenog postupka.

Na razradu pitanja jedinstvenog postupka, te prethodno izloženih aspekata kako materijalnopravne, tako i procesno pravne veze fizičkog lica – učinioca, i navodno odgovorne pravne osobe, nadovezuje i odredba člana 376. ZKP BiH, koja govori o cjelishodnosti pokretanja krivičnog postupka protiv pravnih osoba. Ista odredba daje ovlaštenje tužiocu da ne preduzima krivično gonjenje pravne osobe, ali ne i fizičkog lica iz čijeg se krivičnog djela izvodi odgovornost. Četiri su alternativno propisane pretpostavke kojima se tužilac uslovljava prilikom primjene ove zakonske mogućnosti, a to su:

- ako je doprinos pravne osobe izvršenju krivičnog djela bio neznan

¹⁷⁸ *Ibid.*

- ako pravna osoba nema imovine ili ima tako malo imovine da ne bi bila dovoljna ni za pokriće troškova postupka
- ako je protiv pravne osobe započet stečajni postupak
- kada je učinilac krivičnog djela jedini vlasnik pravne osobe protiv kojeg bi se krivični postupak inače pokrenuo.

Pitanje neznatnog doprinosa pravne osobe možemo uporediti i sa pitanjem beznačajnog krivičnog djela kod krivice fizičkih lica, što bi moglo biti opravdanje neprocesuiranja, dok se zadnje tri pretpostavke vežu za materijalne mogućnosti provođenja i izvršenja kazne potencijalno izrečene pravnoj osobi, koja je u većini slučajeva novčana, a što se ne bi moglo niti izvršiti ukoliko se radi o jednoj od navedenih situacija.

Posebno je značajno razumjeti pojam predstavnika (zastupnika) pravne osobe (član 378. i 377. ZKP BiH). To je novi subjekt krivičnog postupka, te isti nije optuženi, već fizičko lice koje ima dvostruku ulogu: obavlja funkciju odbrane pravne osobe, a praktično fingira optuženog jer se prema njemu mogu preduzimati određene radnje prinude (npr. dovođenje). Ko može biti predstavnik pravne osobe zavisi od kongentnih normi, kao i koji je obim njegovih prava, odgovornosti, a konačno i koji broj predstavnika će učestvovati u postupku. Odredbom člana 379. ZKP BiH su određena pravila po kojima može doći do izuzeća zastupnika, o čemu je potrebno voditi računa. Tako je zakon zaštitio da ne dođe do sukoba procesnih uloga u slučaju kada je zastupnik ujedno i svjedok, odnosno da ne dođe do spajanja uloga dva optužena lica kada je fizičko lice učinilac ujedno i predstavnik pravne osobe (osim kada je jedini član pravne osobe gdje se identifikuju interesi, pa nema sukoba procesnih uloga niti posljedica).

Međutim, obzirom da je predstavnik kako smo rekli fikcija optuženog (radi prirode), naravno da pravna osoba može imati i branioca (član 382. ZKP BiH), čime i predstavnik ujedno dobija stručnu pomoć. Prema našem zakonodavstvu, fizičko lice – počinitelj i pravna osoba kao optuženo za odgovornost, ne mogu imati istog branioca (382. stav 2. ZKP BiH).

Konačno je značajno ukazati i na odredbe člana 383. i 385. ZKP BiH, koje ukazuju na sadržaj optužnog akta i presude kada se konstituiše odgovornost pravne osobe. Navedeno je djelimično razrađeno u ranijem dijelu, gdje je kod doprinosa pravne osobe učinjenom krivičnom djelu naznačeno šta treba da sadrži činjenični opis, zavisno od toga koja od tačaka a) do d) člana 124. KZ BiH je upitanju. Na ovom mjestu je bitno ukazati da optužnica protiv pravne osobe u krivičnom postupku treba da sadrži i naziv pod kojim pravna osoba, u skladu s propisima, nastupa u pravnom prometu, sjedište pravne osobe, opis krivičnog djela i osnov odgovornosti pravne osobe, dok presuda, naravno, pored navedenog, treba da sadrži i ime i prezime zastupnika pravne osobe koji je bio prisutan na glavnom pretresu. Ako se prisjetimo pojmovanja zastupnika pravne osobe i njegove fingirane uloge optuženog, priroda istog je jasna i iz odredbi o sadržaju između optužnice i presude, gdje je identitet istih bitan samo sa aspekta pravne osobe koja je uistinu optužena, dok je predstavnik promjenljiv subjekt, te u optužnom aktu niti ne mora biti preciziran.

SUBJEKTI NA KOJE SE PRIMJENJUJU SMJERNICE

Trenutno, sudska praksa u BiH nema pravosnažno okončanih predmeta trgovine ljudima u kontekstu odgovornosti pravnih osoba. U tom smislu, važno je bilo navesti neke od mogućih (dakle pretpostavljenih) situacija u kojima je moguće procesuirati pravne osobe za trgovinu ljudima, kako bi **nosioци pravosudnih funkcija**, tj. sudije i tužioци, kojima su primarno namijenjene ove smjernice, mogli na sveobuhvatan, pravilan i iskoristiv način prepoznati modalitete korištenja pravnih osoba u svrhe trgovine ljudima, kako u fazi istražnog postupka, tako i samog sudskog postupanja u okviru kojeg se utvrđuje (shodno zakonskim odredbama) odgovornost pravnih osoba za trgovinu ljudima.

Smjernice, također, mogu biti korisne i **službenim osobama** u policijskim strukturama, obzirom da do istih dolaze incijalne informacije o mogućim inkriminacijama trgovine ljudima koje su učinjene i putem

pravnih osoba, pa će bolje razumijevanje ove tematike kroz određene smjernice, te daljnje edukacije, potencijalno ishodovati bolje usmjeravanje i istraživanje početnih informacija i njihovo što pravilnije plasiranje tužiocima na daljnje postupanje.

Informacije sadržane u ovim Smjernicama mogu biti vrlo koristan izvor spoznaje za **različita upravna tijela**, od inspekcijskih organa, preko Agencije za rad i zapošljavanje i Službe za poslove sa strancima i drugih nadzornih i kontrolnih organa, koji svojim neposrednim radom na terenu mogu prepoznati i otkriti različite prakse iskorištavanja ljudi u svrhe trgovine ljudima, a što može značajno doprinijeti i procesuiranju pravnih osoba za ova krivična djela. Sektori kao što su prijevoz, posredovanje u zapošljavanju i angažiranje stranih državljana za rad u BiH, brojne uslužne i proizvodne djelatnosti u kojima se može javiti trgovina ljudima je važno sistematski kontrolirati i nadzirati primjenu važećih standarda koji, svakako, doprinose i prevenciji trgovine ljudima kroz korištenje infrastrukture pravnih osoba.

Na kraju, **organizacije civilnog društva, sindikati, udruženja poslodavaca i profesionalne asocijacije** mogu značajno naučiti o standardima odgovornosti pravnih osoba za trgovinu ljudima, najboljim praksama i mehanizmima prevencije, načinima zagovaranja i dijeljenja odgovornosti, te koja je njihova uloga u smislu razvijanja i primjene standarda pomoći žrtvama, samoregulacije poslovanja i poslovne etike, posebno u smislu prepoznavanja praksi prisilnog rada i korištenja usluga žrtava trgovine ljudima u lancima opskrbe pravnih osoba, prihvatanje standarda društveno odgovornog poslovanja u cilju prevencije trgovine ljudima.

TRGOVINA LJUDIMA I PRAVNE OSOBE

Elementi bića krivičnog djela iz perspektive odgovornosti pravnih osoba

Jedna od polaznih premisa izučavanja inkriminacije trgovine ljudima jeste da se radi o vrlo složenom krivičnom djelu, koje sadrži tri elementa (radnja, sredstvo i svrha eksploatacije), unutar kojih se nalazi veći broj potkategorija, odnosno, modaliteta javljanja u stvarnosti, a koji su predmetom utvrđenja u svakom konkretnom slučaju. Izuzetak su slučajevi gdje su žrtve maloljetne osobe, gdje se ne traži utvrđenje postojanja nekog od sredstava koje je učinitelj koristi u svrhe iskorištavanja žrtava. Kada se na to priroda doktrina odgovornosti pravnih osoba, koja je također dosta složen pravni institut, onda se može izvesti zaključak koliko je pitanje odgovornosti pravnih osoba jedno od najsloženijih u predmetnoj oblasti, što je vjerovatno jedan od razloga nedovoljno razvijene sudske prakse. Ipak, smatra se da se u odnosu na ova tri egzistencijalna elementa inkriminacije trgovine ljudima mogu prepoznati neki od pojava oblika involviranosti pravnih osoba u izvršenju ovih krivičnih djela.

Prije svega treba istaći kako su, u duhu obima obuhvata definicije trgovine ljudima iz UN Protokola uz Konvenciju protiv transnacionalnog organiziranog kriminala, inicijalna shvatanja uloge pravnih osoba bila reducirana na sfere prijevoza (avionskim, željezničkim, drumskim i brodskim transportom) žrtava trgovine ljudima, gdje su različite kompanije koje se bave ovim djelatnostima prijevoza putnika nerijetko bile korištene radi prebacivanja žrtava iz jedne u drugu jurisdikciju (pa iztog proizlazi prefiks transnacionalnosti trgovine ljudima prema ovom međunarodnom izvoru). Drugim riječima, u periodu nakon donošenja „Palermo protokola”, odgovornost pravnih osoba se prije definirala u svjetlu njihove uloge pružatelja usluga (prijevoza), naročito žrtava seksualne eksploatacije, nego li direktnih učinitelja krivičnih djela trgovine ljudima. U vezi sa tim se nalaze i različite pravne osobe koje pružaju usluge smještaja (hoteli, moteli i sl.) ili upravljanja/unajmljivanja nekretnina, koje su nerijetko korištene za prihvatanje/smjestaj žrtava seksualne eksploatacije (a što predstavlja neke od radnji krivičnog djela trgovine ljudima). Tek će se u narednih nekoliko godina, nakon donošenja Konvencije Vijeća Evrope (2005) i dvije Direktive EU (2011), ova percepcija znatno promijeniti i usmjeriti na drugi oblik eksploatacije tj. prisilni rad, gdje pravne osobe mogu namjerno ili protuzakonito profitirati iz radne eksploatacije u svrhe trgovine ljudima. Paralelno sa

ovim evolutivnim putem, javlja se i mišljenje kako prisilni rad u svrhe trgovine ljudima nužno ne mora biti prekograničnog karaktera, nego se i domaće kompanije involviraju u činjenje ovih krivičnih djela, uključujući njihovu ulogu u lancima opskrbe i korištenja usluga prisilnog rada žrtava trgovine ljudima.¹⁷⁹ Neovisno od ove promjene perspektive i modaliteta involviranosti pravnih osoba u trgovinu ljudima, jedan od najvažnijih preduvjeta ispravnog shvatanja predmetne oblasti jeste identifikacija onih manifestacija u stvarnosti, sadržanih u djelatnostima pravnih osoba, koje se mogu supsumirati pod elemente bića krivičnog djela (radnja, sredstvo i svrha iskorištavnja).

Tipični obrasci gdje se pravne osobe involviraju u proces trgovine ljudima jesu dosta poznate prakse u državama destinacije, gdje je najčešće prostitucija pravno uređena i liberalizirana, različite vrste pravnih osoba registriranih za pružanje seksualnih usluga (bordeli i dr.) koriste tako da u zemljama porijekla pronalaze, vrbuju, prijevoze i prihvaćaju na destinaciji žrtve (najčešće žene i djevojke), koje su u međuvremenu obmanom, zloupotrebom ranjivosti, te prijetnjom silom prema članovima porodice (nerijetko u kombinaciji sa uspostavom dužničkog ropstva) prinudili da rade u navedenim objektima, iskorištavanjem prostitucije žrtava koje su tako osigurali.

Druga, u novije vrijeme sve rasprostranjenija praksa uključuje angažiranje radnika - žrtava trgovine ljudima od strane različitih pravnih osoba, pri čemu radnje trgovine ljudima, naročito pronalazak i vrbovanje žrtava najčešće čine treće osobe kako u inostranstvu tako i u domicilnoj zemlji. Dakle, za razliku od prethodnih slučajeva, ovdje je svrha eksploatacije prinudni rad tj. radna eksploatacija koja je općenito u ekspanziji. Ovo se može dogoditi kada kompanije pribjegavaju podugovaranju sa agencijama za zapošljavanje i agencijama za privremeno zapošljavanje kako bi zaposlile radnike, a te agencije koriste lažne prakse zapošljavanja kao što je obmana o uvjetima rada, lokaciji ili prirodi posla, što bi na kraju moglo predstavljati trgovinu ljudima.¹⁸⁰ Inače, agencije za posredovanje u zapošljavanju imaju vrlo značajnu ulogu (kao pravne osobe) u omogućavanju trgovine ljudima, posebno u svrhe prisilnog rada ili prisilnih usluga kao oblika radne eksploatacije (poput uspostavljanja dužničkog ropstva, nadzora i izolacije žrtava ovog oblika iskorištavanja, oduzimanja zarade/novca od žrtava, kažnjavanja za najmanje „prijestupe“, pa sve do fizičkog kažnjavanja i upućivanja prijetnji od strane uposlenika tih agencija, uključujući prijetnje da će žrtve koje su najčešće iregularni migranti biti prijavljene vlastima i shodno tome kažnjene). U tom smislu, uloga krivičnog zakonodavstva o odgovornosti pravnih osoba za trgovinu ljudima je da doprinese boljoj regulaciji ovog sektora posredovanja u zapošljavanju (pored uobičajenih upravnih mjera nadzora, kontrole i sankcioniranja). U tom smislu, važno je razmotriti čitav spektar lažnih i praksi zloupotrebljavanja zapošljavanja i osigurati da postoji komplementarnost između krivično - pravnih, imigracijskih i mjera radnog zakonodavstva u ovoj oblasti.¹⁸¹ Zatim, ovi obrasci korištenja pravnih osoba za osiguranje „radne snage“ u formi žrtava trgovine ljudima se konstantno mijenjaju, uključujući i širenje kruga djelatnosti u kojima dolazi do ovakvog teškog iskorištavanja žrtava. Tako su u jednom slučaju na Malti, generalni direktor tekstilne kompanije „Leisure Clothing“ i direktor marketinga, obojica kineski državljani, osuđeni na kaznu od šest godina zatvora, dok je ova kompanija novčano kažnjena sa iznosom od 200.000,00 eura zbog trgovine ljudima. Osuđeni su za iskorištavanje radnika iz Vijetnama i Kine, zaposlenika tvornice sa sjedištem u Bulebelu, primoravajući ih da rade predugo radno vrijeme, sa malo ili nikako pauze, u lošim uvjetima i uskraćujući im skoro u cijelosti novčane isplate. Inače, kompanija „Leisure Clothing“ je bila glavni proizvođač tekstila na Malti, te bavila se šivanjem odjevnih predmeta za vrhunske modne brendove, kao što su Emporio Armani i Karen Millen.

Pravne osobe se koriste i kako bi se primamljivim oglasima za posao vrbovale žene i djevojke da rade u zabavnoj industriji (kao plesačice u noćnim barovima i klubovima) da bi na kraju završile kao žrtve koje su

¹⁷⁹ Schumann, S., *op. cit.*

¹⁸⁰ Rodríguez-López, S., *op. cit.*

¹⁸¹ Andrees, B., et al. (2015). *Regulating labour recruitment to prevent human trafficking and to foster fair migration: models, challenges and opportunities*. Geneva: International Labour Organization (ILO).

prisiljene da rade kao prostitutke u bordelima. Radnici se, također, vrbuju putem pravnih osoba na sličan način (putem obmane o atraktivnim radnim uvjetima) da bi se na kraju prisiljavali da rade u poljoprivredi i to u vrlo teškim uvjetima. U jednom slučaju u Belgiji, presuđen je podizvođač usluga čišćenja za dobro uspostavljeni lanac brze hrane. Prvostepeno je procesuirano 20 optuženih. Rukovodioci čišćenja, kao i sama preduzeća, bili su izvršioци ili saizvršioци kršenja krivičnog zakona, uključujući i trgovinu ljudima. Što se tiče kompanije brze hrane, ona je procesuirana samo za saučesništvo u trgovini ljudima.¹⁸² Slične prakse su zabilježene i u sektoru građevinarstva, gdje se žrtve najčešće vrbuju u jednoj državi, putem obećanja o dobrim uvjetima rada u inostranstvu, da bi u zemlji odredišta zapravo bili prisiljeni da rade na velikim gradilištima kao tipične žrtve trgovine ljudima koje su iskorištavane radi prisilnog rada ili usluga.¹⁸³ Drugi, slični sektori gdje se znaju identificirati žrtve koje su na ovaj način vrbovane i iskorištavane su usluge pranja vozila, manualne fabrike metala, postrojenja za preradu voća i povrća, asfalt - gradnja i dr.

Treći oblik trgovine ljudima u kojem se javljaju pravne osobe jesu situacije gdje se njihovi proizvodi, usluge ili kapaciteti mogu koristiti u okviru procesa trgovine ljudima. Takve prakse se javljaju u sektorima usluga smještaja (hoteli, moteli, pansioni i dr.), turizma i transporta. Avio-kompanije mogu biti iskorištene da se žrtve prijevoze sa jedne destinacije na drugu i potom smještaju u hotele i sl. objekte u kojima se također mogu seksualno iskorištavati. Različiti turistički objekti, barovi, klubovi i bordeli su, također, često korišteni kako bi se u njima organiziralo seksualno iskorištavanje žrtava trgovine ljudima.¹⁸⁴ Za potrebe lakšeg detektovanja i otkrivanja involviranosti pravnih osoba u izvršenje krivičnog djela trgovine ljudima, alternativno određene radnje izvršenja mogu se vezivati za određene djelatnosti pravnih osoba. Na primjer, ako se uzme prijevoz kao radnja izvršenja, trgovcem ljudima će se smatrati i onaj ko kao registrirani prijevoznik izvrši prijevoz osoba koje su formalno ispunjavale sve pretpostavke za prijevoz. S toga, kod istraživanja predmetnog krivičnog djela ne treba tragati samo za ilegalnim prijevoznicima. Sastavni dio procesa trgovine ljudima je sakrivanje njenih žrtava čiji je cilj omogućavanje okončanja procesa trgovine i ostvarenje njenog cilja. Sakrivanje se sastoji od radnji kojima se osoba kojom se trguje smješta na mjesto koje je nepoznato drugim osobama, a ako je samo mjesto gdje se ta osoba smješta poznato ili vidljivo i drugima, sakrivanje se sastoji od radnji kojima se osigurava da njeno prisustvo na tom mjestu ne bude primijećeno.¹⁸⁵ Tako se žrtve mogu pronaći u potpuno legalnim objektima, kao prividni uposlenici. S toga, kod prisilnog rada u određenim pravnim osobama i s tim u vezi njihove odgovornosti, indicije tražiti vodeći se elementima iz relevantne sudske prakse.¹⁸⁶

¹⁸² Vid. presudu Apelacionog suda u Briselu od 04. marta 2019., dostupno na: h19-03-04_a_Bruxelles.pdf (myria.be)

¹⁸³ Vid. presudu Evropskog suda za ljudska prava (20116/12) pod oznakom *Zoletić i drugi protiv Azerbajdžana*. Ukupno 33 državljana Bosne i Hercegovine, koji su bili apelanti u ovom slučaju, bili su žrtve prisilnog rada u svrhe trgovine ljudima u građevinskom sektoru na području Azerbajdžana. *Modus operandi* je upravo uključivao korištenje pravne osobe „Serbaz“ kako bi se radnici iz BiH različitim obmanama o uvjetima rada vrbovali i potom prebacili u Azerbajdžan radi prisiljavanja na rad u građevinskom sektoru. Prema stanovištu ESLJP u ovom slučaju, država Azerbajdžan „nije ispunila svoju proceduralnu obavezu da pokrene i sprovede efikasnu istragu tvrdnji podnosilaca predstavke u vezi sa navodnim prisilnim radom i trgovinom ljudima“. Iz navedenog i drugih razloga, a zbog kršenja člana 4. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, ovaj Sud je svakom od apelanata dosudio 5,000 EUR na ime nematerijalne štete.

¹⁸⁴ Vid. presudu Evropskog suda za ljudska prava (25965/04) pod oznakom *Rantsev protiv Kipra i Ruske Federacije*. U nizu standarda u formi pozitivnih obaveza država članica Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, ovaj Sud je ukazao i na značaj regulacije poslovnih aktivnosti (posebno agencija za zapošljavanje u turističkom sektoru, samih turističkih objekata i dr.) koje se često koriste za prikrivanje trgovine ljudima. Vid. Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu & Caritas Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine (2015). *Identifikacija relevantnih standarda zaštite žrtava trgovine ljudima iz presude ESLJP u predmetu Rantsev vs. Kipar i Ruska Federacija*. Sarajevo: autor.

¹⁸⁵ Filipović, Lj. (2017). *Trgovina ljudima: priručnik za obuku sudija i tužitelja. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Misija OSCE-a u BiH.

¹⁸⁶ Vid. presudu Evropskog suda za ljudska prava (73316/01) pod oznakom *Siliadin protiv Francuske*, gdje je Sud zaključio da je podnositeljica zahtjeva, državljanka Togo, bila podvrgnuta prisilnom radu, u smislu člana 4. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, pošto je utvrdio da je protiv svoje volje, godinama bez prekida, radila besplatno za gospodina i gospođu B., da je u to vrijeme bila maloljetna, da je protivzakonito boravila u stranoj zemlji – Francuskoj i da je bila u strahu da će je policija uhapsiti, a da su gospodin i gospođa B. održavali taj strah i držali je u uvjerenju da će joj status biti reguliran. U ovom predmetu, ESLJP je zaključio da podnositeljica zahtjeva nije držana u ropstvu u tradicionalnom smislu jer, iako joj je bila

Danas se naročito ukazuje na ulogu koju imaju kompanije koje pružaju usluge Interneta, online platforme i drugi online servisi koji se sve više koriste u omogućavanju trgovine ljudima. U jednom recentnom slučaju (*Jane Doe vs. Facebook*) iz Sjedinjenih Američkih Država, poznata globalna kompanija Facebook je podnijela apelaciju Vrhovnom sudu savezne države Teksas, a kasnije i Vrhovnom sudu SAD-a, povodom tri različite presude za navodnu trgovinu ljudima. Suština ovog predmeta se sastoji u pitanju odgovornosti online Internet platformi za radnje trećih osoba (trgovaca ljudima) koji su svoje žrtve vrbovali u online/virtualnom prostoru kojim upravlja ova kompanija. U svojoj apelaciji Facebook tvrdi da je zaštićen od krivične odgovornosti na bazi odredbe iz Odjeljka 230. Saveznog zakona o pravilima koja se moraju primjenjivati u komunikacijama (engl. „*Communication Decency Act*“). Većina članova Vrhovnog suda Teksasa je u ovom predmetu bila stanovišta da *“držanje internetskih platformi odgovornim za riječi ili djela njihovih korisnika je jedno, i ranije uspostavljeni (federalni) presedan ujednačeno diktira taj dio odredbe 230., koja to ne dozvoljava. Međutim, pozivanje Internet platforme na odgovornost za vlastita nedjela je sasvim druga stvar”*. Svakako je ovo puno šire pitanje, kojim će se u kontekstu odgovornosti Internet platformi za različite pojave zloupotreba njihovih resursa, (pored trgovine ljudima) u narednom periodu morati baviti i savezni Vrhovni sud, koji još uvijek nije zauzeo ni konačni stav u ovom konkretnom slučaju, jer se još uvijek vode pojedini predmeti pred nižim sudskim instancama.

Na kraju, iako se radi o pojavnom obliku trgovine ljudima koji je nerijetko ostao neotkriven tj. nepoznat organima gonjenja, zloupotrebe sa ljudskim organima su također povezane sa djelatnostima (medicinskih) ustanova koje se koriste radi obavljanja nezakonitih transplantacija organa, tkiva i ćelija u svrhe trgovine ljudima. Na primjer, trgovci ljudima koriste medicinsko osoblje za različite svrhe, uključujući dobivanje pristupa bolničkim laboratorijama za testiranje kompatibilnosti između davaoca i primaoca organa, obavljanje medicinskih procedura kao što su vađenje organa ili osiguranje oporavka ili liječenja nakon operacije. Alternativno, trgovci ljudima mogu organizirati transplantaciju angažmanom hirurga i drugih zdravstvenih radnika koji rade u tajnosti.¹⁸⁷ Neosporno je da u ovakvim slučajevima postoji odgovornost pravnih osoba čiji resursi (prostorije, oprema, materijali, reagensi, lijekovi i dr.) i osoblje su korišteni za nezakonite radnje transplantacija u svrhe trgovine ljudima. U jednom poznatom slučaju iz Južnoafričke Republike, sud je na osnovu sporazuma o priznanju krivice osudio medicinsku ustanovu „*Netcare Kwa-Zulu (Pty) Limited*“ po ukupno 102 tačke optužnice vezane stavljanje na raspolaganje osoblja, prostorija i opreme ove zdravstvene ustanove radi nezakonitih transplantacija bubrega. Naknadno su i druge medicinske ustanove u ovoj državi osuđene za iste ili slične radnje. Spomenuta zdravstvena ustanova je priznala krivicu i osuđena je što je svjesno dozvolila svojim zaposlenima i stavila na raspolaganje objekte koji će se koristiti za ono što je predstavljalo transplantaciju organima u svrhe trgovine ljudima. Ovo je ujedno jedan od prvih takvih slučajeva koji se našao pred sudom.

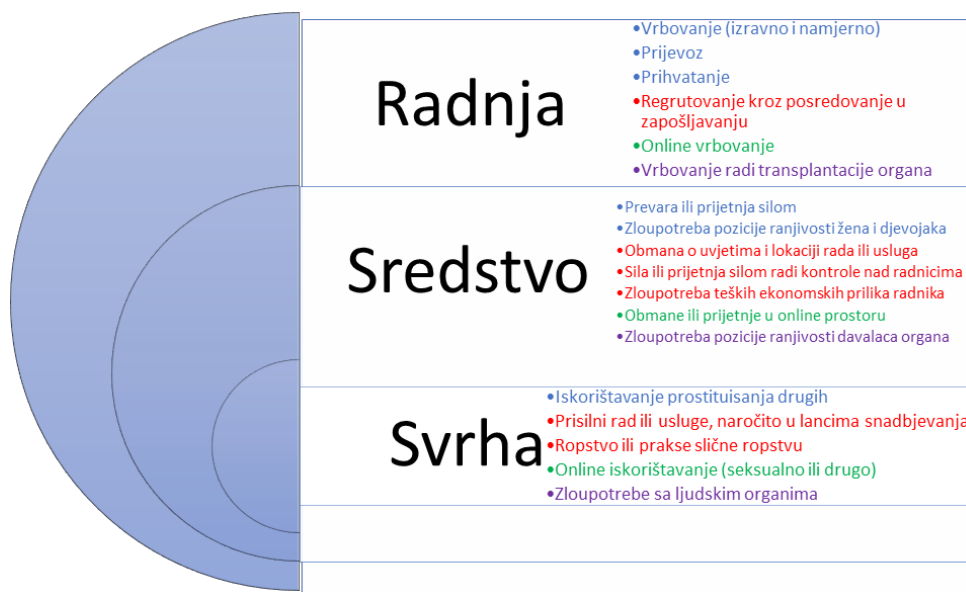
U svakom slučaju, jedna vrlo šarolika, dinamična i oblast koja je u ekspanziji, a koja se tiče mogućih aktivnosti pravnih osoba koje se mogu podvesti pod elemente bića trgovine ljudima je prikazana u narednoj ilustraciji:

---

oduzeta osobna autonomija, dokazi nisu upućivali da su gospodin i gospođa B. ostvarivali izvorno pravo vlasništva nad njom odnosno da nije svedena na status objekta, ali u ovom predmetu ESLJP je istakao da se služenje smatra obavezom pružanja usluga pod prisilom i da je povezano s pojmom „ropstvo“, te je utvrdivši da je podnositeljica zahtjeva bio nametnut 15-to časovni radni dan, sedam puta sedmično, da nije imala slobodno vrijeme, da kao maloljetnica nije imala prihoda, da nije imala sredstava za život osim onih u domu gospodina i gospođe B., da je bila ranjiva i izolirana, da su joj bili oduzeti papiri, a da joj je bilo obećano da će joj biti reguliran status, a što nikada nije učinjeno, da nije imala slobodu kretanja, da nije išla u školu, pa se nije mogla nadati da će se njena situacija poboljšati, zaključio da podnositeljica zahtjeva bila podvrgnuta služenju u smislu člana 4. EKLJP.

¹⁸⁷ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2022). *Toolkit on the Investigation and Prosecution of Trafficking in Persons for Organ Removal*.

DOKAZIVANJE ODGOVORNOSTI PRAVNIH OSOBA ZA TRGOVINU LJUDIMA

U domenu istrage trgovine ljudima, te sumnje da su pravne osobe, shodno zakonskim uvjetima, moguće uključene u izvršenje ovih krivičnih djela, pribavljanje informacija i dokaza je moguće izvršiti putem različitih izvora. To su najprije **iskazi potencijalnih žrtava**, naročito u smislu indikatora javljanja pravnih osoba u odnosu na pojavne oblike trgovine ljudima i elemente obilježja ovih krivičnih djela (poput držanja žrtava, prijevoza, vrbovanja u svrhe prisilnog rada, manipulacija sa ljudskim organima i dr.). Dakle, potencijalne žrtve su najvažniji izvor informacija i stavljanje u kontekst načina na koji su vrbovane i iskorištavanje u svrhe trgovine ljudima sa poslovnim praksama i aktivnostima pravnih osoba može pomoći učinkovitijem otkrivanju ovih krivičnih djela i involviranosti pravnih osoba. Saslušanje svjedoka - žrtava trgovine ljudima može biti značajna radnja dokazivanja, budući da se radi o licima koja su direktno uključena u neki od oblika izvršenja trgovine ljudima. Pri tome, treba imati u vidu da se radi o osjetljivima licima kojima je neophodno pružiti odgovarajuću procesnu zaštitu, prilikom učešća u postupku, shodno Zakonu o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

Svakako da bi u ovim slučajevima od ogromne koristi bile i **posebne istražne radnje**. Potrebno je voditi računa o specifičnosti prirode ovog krivičnog djela, gdje se žrtve ne mogu dugotrajno izlagati posljedicama, ako organi gonjenja već imaju saznanja o inkriminacijama. Dakle, radnje dokazivanja ne samo da treba prilagoditi specifičnosti inkriminacija i djelatnosti pravne osobe koja je predmetom istrage, već što efikasnije djelovati kako bi se posljedice pokušale svesti na minimum. Prikriveni istražitelji i informatori mogu biti koristan način u dokazivanju involviranosti pravnih osoba u krivična djela, ali svakako da bi značajan aspekt bio i nadzor i tehničko snimanje telekomunikacije lica koja obavljaju određene funkcije u pravnoj osobi.

Kako je već spomenuto, ostali subjekti, pored organa krivičnog gonjenja, na određeni način mogu doprinijeti prevenciji i otkrivanju krivičnog djela trgovine ljudima i to kod involviranosti pravnih osoba, gdje bi do izražaja došli različiti redovni **inspekcijski nadzori**. Inspekcijski nadzor iz različitog djelokruga postupanja mogao bi primijetiti određene neregularnosti u poslovanju pravne osobe koje bi mogle biti indicija da se radi o krivičnom djelu trgovina ljudima.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Rizvo, S., et. al. (2016). *Vodič za inspektore rada u otkrivanju i identifikaciji žrtava trgovine ljudima u svrhe radne eksploatacije*. Sarajevo: Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC).

Drugi važan korak mogu biti različite operativne analize **lanaca opskrbe**, koji su vrlo ranjivi na involviranost trgovine ljudima, posebno prisilnog rada i zahtijeva veoma detaljnu i dubinsku analizu poslovanja pravnih osoba i traganja za indicijama da su korišteni lanci opskrbe koji su kontaminirani sa različitim praksama iskorištavanja ljudi u svrhe trgovine ljudima. Najčešće se u okviru navedenih analiza detaljno identificiraju područja koja su inače izložena visokim rizicima od trgovine ljudima i onda se nastoje identificirati osobe koje su svojim djelovanjem ili propuštanjem dužnog nadzora i ignoriranjem standarda prevencije trgovine ljudima i lancima opskrbe doveli do toga da je pravna osoba bila uključena u trgovinu ljudima.

U narednom koraku se, primjenom načela „pratiti trag novca“ mogu primijeniti mjere **finansijskih istraga**, s obzirom da bi se kroz rezultate istih moglo doći i do saznanja o involviranosti pravnih osoba u krivično djelo trgovine ljudima. Na taj način se mogu identificirati fizičke i pravne osobe uključene u finansijske transakcije i zapravo prepoznati obrazac unutar kojeg je pravna osoba iskorištena u ove svrhe. U tom smislu, mogu se koristiti brojni mehanizmi međunarodne saradnje i dijeliti iskustva vezana za primjere uspješnog procesuiranja pravnih osoba za trgovinu ljudima i uspostavljati *ad hoc* mehanizmi za razmjenu podataka i informacija, uključujući i formiranje zajedničkih istražnih timova. Ovakvi istražni timovi omogućavaju dinamičnu i blisku saradnju, uspostavljanje zajedničkih istražnih ciljeva, te fleksibilnost i brzinu u prilagođavanju istražnih mjera kako se okolnosti konkretnog slučaja mijenjaju.¹⁸⁹ Navedeno iz razloga razvoja i međunarodnog djelovanja velikih korporacija, čije prekogranično poslovanje otvara prostor i za involviranost u međunarodno kriminalno djelovanje. Međutim, bitno je imati na umu da rezultati finansijskih istraga nisu direktni dokazi u krivičnom postupku, već podloga na osnovu koje se tek kreće u radnje dokazivanja. U tom smislu bi trebalo usmjeriti radnje dokazivanja da bi se što prije došlo do rezultata. Jedan od načina bi bio da se unaprijed izradi **analiza koje radnje dokazivanja bi bile podobne spram određene djelatnosti pravnog lica**, a pri tome imati u vidu i o kojoj se potencijalnoj alternativnoj radnji izvršenja krivičnog djela trgovine ljudima radi.

Pored navedenog, važno je da tužiocima poznaju kako sačinjavati **optužne akte za utvrđivanje odgovornosti pravnih osoba**. Pravilno opisivanje i inkorporiranje njihove odgovornosti u optužnici bit će odlučujuće za uspješno okončanje krivičnog postupka. Naročito će biti potrebno cijeniti da će ovo krivično djelo vrlo često biti u sticaju sa krivičnim djelom npr. Porezne utaje ili će se najčešće pojavljivati kao predikatno krivično djelo Pranja novca, što će činjenične opise optužnih akata činiti složenim. Posebno je potrebno razraditi načine pristupa dokazivanju odgovornosti pravnih osoba za trgovinu ljudima i/ili povezana krivična djela, kako povezati radnje odgovornih osoba (direktori, prokuristi i dr.) sa radnjama krivičnog djela trgovine ljudima, da li se ta veza može uspostaviti izravno ili posredno putem indicijalnih dokaza i sl. Važno je tokom cijelog postupka istraživanja i dokazivanja uključenosti pravnih osoba u trgovinu ljudima osigurati punu **saradnju i koordinaciju** u radu između brojnih institucija i međunarodnih partnera jer se radi o vrlo složenom obliku istražnog postupanja i procesuiranja ovih subjekata za krivična djela trgovine ljudima.

OBUKA I PODIZANJE SVIJESTI

Prepoznavanje krivičnih djela trgovine ljudima je obaveza širokog kruga osoba, pa i onih kojima otkrivanje i istraživanje krivičnih djela i krivično gonjenje učinitelja nije profesionalna dužnost i koje, stoga, često nemaju potrebna znanja o krivičnopravnom pojmu trgovine ljudima. Stoga je za uspješno prepoznavanje krivičnih djela trgovine ljudima neophodno kontinuirano provoditi **kampanje širenja svijesti** o pojavnim oblicima trgovine ljudima i njenim pokazateljima, kako bi svaki građanin o tome imao osnovna znanja i mogao doprinijeti otkrivanju krivičnih djela trgovine ljudima. Upravo ovaj vid identifikacije bi bio koristan

¹⁸⁹ EUROJUST. (2021). *Report on Trafficking in Human Beings - Best practice and issues in judicial cooperation*. The Hague.

kroz otkrivanje učešća pravnih osoba u izvršenju ovog krivičnog djela, obzirom da bi izvjesna sumnja ili prijava mogla biti korisna indicija u otkrivanju.

S tim u vezi moglo bi se, već na ovom mjestu, predložiti da bi bilo korisno sa aspekta zakonodavca, razmotriti mogućnost **posebnog inkriminiranja pravnih osoba** za krivično djelo trgovine ljudima u posebnim odredbama krivičnih zakona, bilo kroz poseban zakonski član ili kroz izmjene i dopune postojeće inkriminacije. Pri tome bi se moglo razmisliti i o kvalificiranim oblicima ovog krivičnog djela kada je fizičko lice npr. ujedno i vlasnik pravne osobe koja se potencijalno dovodi u vezi sa počinjenom inkriminacijom iz ove oblasti. Isto bi svakako doprinijelo i podizanju svijesti o značaju suzbijanja ovog teškog oblika kriminaliteta, koji, pored ostalog, vodi ka teškom narušavanju osnovnih ljudskih prava i sloboda, obzirom na pojedine radnje učinjenja (npr. radna ili seksualna eksploatacija).

Također, potrebne su **edukacije** u vezi ove teme, s posebnim akcentom na praksu, koja evidentno ne postoji. Trenutno niti jedan predmet u BiH nije procesuiran za krivično djelo trgovine ljudima da je bila uključena odgovornost pravnih osoba. Takva situacija ne isključuje mogućnost da pravne osobe nisu bile involvirane u ovu vrstu kriminala, već se očigledno radi o tome da se teško detektuje i istražuje njihova odgovornost, te da se procesuiranje zadovoljava sa krivičnim gonjenjem fizičkih počinitelja. Zbog toga bi kroz edukacije, istraživačke radove, te pronalaženje sudske prakse u usporednom pravu, bilo korisno izraditi **indikatore trgovine ljudima sa aspekta odgovornosti pravnih osoba**, a koji bi tužiocima i istražiocima, a kasnije i sudijama, bili korisni u radu. S obzirom da je iz izloženog vidljivo da nema posebnih odredbi koje bi usmjerile na specifičnost odgovornosti pravnih osoba baš za krivično djelo trgovine ljudima, bitno je raditi na identifikaciji slučajeva trgovine ljudima, a kako bi se razotkrili svi potencijalni oblici izvršenja ovog krivičnog djela i od strane pravnih osoba, te na taj način pokušalo suzbiti izvršenje u budućnosti. Dakle, identifikacija slučajeva trgovine ljudima se može vršiti u različite namjene: radi prevencije budućih slučajeva, radi primjene mjera zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima ili radi krivičnog gonjenja i kažnjavanja trgovaca ljudima. Te različite namjene ne podrazumijevaju potpuno autonomne procese identifikacije slučajeva trgovine ljudima tako da se rezultati do kojih se došlo radi ostvarenja jedne od namjena mogu koristiti i u identifikaciji trgovine ljudima za druge namjene.

Kako je to već prethodno spomenuto, pravna osoba odgovara za krivično djelo koje je izvršio pojedinac, fizička osoba, ali isto ne smije zavarati organe gonjenja da olako odustaju od procesuiranja pravnih osoba onda kada je isti neidentificiran, ukoliko postoji dovoljno dokaza za odgovornost same pravne osobe. Zbog toga bi investiranje u **razvoj specijaliziranih istražilaca, tužilaca i sudija**, ili pak, provođenje specijalističkih obuka na ovu temu, zasigurno dovelo do djelotvornijih krivičnih postupaka i većeg broja osuđujućih presuda u oblasti trgovine ljudima, a u kontekstu odgovornosti pravnih osoba, uopšte i njihovog procesuiranja, koje do sada nije zabilježeno.

Na osnovu člana 17. tačke 28. Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj. 25/04, 93/05, 48/07 i 15/08), Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj _____. 2023. godine, donosi:

S M J E R N I C E

za glavne tužitelje za donošenje obavezujućeg uputstva o implementaciji odredbi o nekažnjavanju žrtava u predmetima trgovine ljudima

1) Osnova za donošenja Smjernica i obaveznih uputstava

Izrada Smjernica predstavlja doprinos realizaciji mjera 1.7. i 3.3. (osigurati poštovanje odredbe o nekažnjavanju žrtve izradom smjernica) iz Strategije suprotstavljanja trgovanju ljudima u Bosni i Hercegovini 2020 – 2023., za čiju provedbu su predviđeni Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, tužiteljstva i sudovi na svim razinama, kao i drugi organi.

2) Sadržaj obaveznih uputstava glavnih tužitelja

2.1. Ako postoje osnovi sumnje ili druge činjenice ukazuju da je tokom počinjenja krivičnih djela:

- a) iz Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine
  - Međunarodna trgovina ljudima (čl. 186.)
  - Organizovana međunarodna trgovina ljudima (čl. 186a.)
- b) iz Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine
  - Trgovina ljudima (čl. 210a.)
  - Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.)
- c) iz Krivičnog zakonika Republike Srpske
  - Trgovina ljudima (čl. 145.)
  - Trgovina djecom (čl. 146.)
  - Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovina ljudima i trgovina djecom (čl. 147.)
- d) iz Krivičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine
  - Trgovina ljudima (čl. 207a.)
  - Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.);

Jedna ili više osoba počinila neko drugo krivično djelo a koje je neposredna posljedica njenog statusa žrtve (međunarodne) trgovine ljudima, za to djelo se neće voditi krivični postupak.

2.2. Za procjenu da je osoba počinila krivično djelo koje je neposredna posljedica njenog statusa žrtve (međunarodne) trgovine ljudima naročito će se uzeti u obzir ako:

- a) je prema njoj primijenjen neki oblik prinude opisan u dispozicijama gore pobrojanih djela, a naročito sila, prijetnja ili drugi oblici prisile, otmica, prijevara ili obmana, zloupotreba ovlaštenja ili utjecaja, zloupotreba odnosa povjerenja, zavisnosti ili bespomoćnosti, zloupotreba teških prilika, davanje ili primanje novca ili druge koristi kako bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad njom

b) primjena prinude ima nužan efekt (ona okolnost koja mora biti prisutna da bi nastupila posljedica) na odluku o počinjenju djela

c) je djelo počinjeno dok traje prinuda ili osoba očekuje stvarnu i izvjesnu opasnost od jednog od opisanih oblika prinude.

2.3. Postupajući tužitelj će u slučaju postojanja pobrojanih okolnosti ovisno o stadiju krivičnog postupka donijeti naredbu o neprovođenju/obustavi istrage odnosno rješenje o povlačenju optužnice.

2.4. Čim vlasti steknu saznanje o okolnostima u kojima se javlja sumnja da je pojedinac koji se sumnjiči da je izvršio neko krivično djelo žrtva trgovine ljudima ili da je eksploatirana osoba, njemu bez odlaganja treba da pristupe lica koja su obučena i kvalificirana za rad sa žrtvama trgovine ljudima.

2.5. Kako bi se osoba pravilno identificirala kao žrtva trgovine ljudima, a ne počinitelj nekog kažnjivoga ponašanja koje (najčešće po svrsi) ima veze sa trgovinom ljudima, potrebno je da odgovarajući organi budu specijalizirani da mogu biti sposobni prepoznati indikatore koji ukazuju da je osoba žrtva trgovine ljudima, što naročito podrazumijeva razvijenu svijest o pravima koja pripadaju učesnicima u postupku, o traumatičnosti viktimizacijskog iskustva i o posebnoj ranjivosti pojedinih kategorija trgovinom ljudima.

2.6. Postupajući tužitelj je dužan izvršiti procjenu da li su smjernice primjenjive i kod drugih krivičnih djela.

3. Glavni tužitelji su dužni donijeti obavezna uputstva na osnovu ovih Smjernica i o tome obavijestiti VSTV BiH odnosno Stalno povjerenstvo za učinkovitost tužiteljstava.

Na osnovu člana 17. tačke 28. Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj. 25/04, 93/05, 48/07 i 15/08), Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj _____. 2023. godine, donosi:

S M J E R N I C E

za glavne tužitelje za donošenje obavezujućeg uputstva o implementaciji odredbi o kažnjavanju korištenja usluga žrtava u predmetima trgovine ljudima

1) Osnova za donošenja Smjernica i obaveznih uputstava

Izrada Smjernica predstavlja doprinos realizaciji mjere 3.4. (intenzivnija primjena odgovarajućih odredbi zakona kojima je inkriminirano svjesno korištenje usluga žrtava trgovanja ljudima) iz Strategije suprotstavljanja trgovanju ljudima u Bosni i Hercegovini 2020 – 2023., za čiju provedbu su predviđeni Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, tužiteljstva i sudovi na svim razinama, kao i drugi organi.

2) Sadržaj obaveznih uputstava glavnih tužitelja

2.1. Ako postoje osnovi sumnje ili druge činjenice ukazuju da je tokom počinjenja krivičnih djela:

- a) iz Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine
  - Međunarodna trgovina ljudima (čl. 186.)
  - Organizovana međunarodna trgovina ljudima (čl. 186a.)
- b) iz Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine
  - Trgovina ljudima (čl. 210a.)
  - Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.)
- c) iz Krivičnog zakonika Republike Srpske
  - Trgovina ljudima (čl. 145.)
  - Trgovina djecom (čl. 146.)
  - Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovina ljudima i trgovina djecom (čl. 147.)
- d) iz Krivičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine
  - Trgovina ljudima (čl. 207a.)
  - Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.);

Osoba koristila usluge žrtve (međunarodne) trgovine ljudima, tužitelj je dužan preduzeti sve potrebne mjere i radnje na njihovom otkrivanju i dokazivanju.

2.2. Za procjenu da je osoba koristila usluge žrtve (međunarodne) trgovine ljudima potrebna je svijest ili barem sumnja da bi osoba čije se usluge koriste mogla biti tako viktimizirana, te volja za korištenjem njenih usluga odnosno pristajanje da žrtvine slobode odlučivanja i djelovanja korištenjem njezinih usluga budu povrijeđene.

2.3. Svijest i volja o viktimizaciji trgovinom ljudima osobe čije se usluge koriste imaju se u nedostatku direktnih dokaza dokazivati i na druge načine (indicijalno).

2.4. Budući da djelo može biti počinjeno i sa eventualnim umišljajem koji podrazumijeva da je već

samo dopuštanje mogućnosti prinude na pružanje usluga kažnjivo, obratiti pažnju da li je korisnik usluga zanemario mogućnost viktimizacije trgovinom ljudima.

2.5. Za uspješnu implementaciju smjernica i uputstava potrebno je vršiti specijalizaciju i stalno stručno osposobljavanje tužitelja i ostalog osoblja.

3. Glavni tužitelj su dužni donijeti obavezna uputstva na osnovu ovih Smjernica i o tome obavijestiti VSTV BiH odnosno Stalno povjerenstvo za učinkovitost tužiteljstava.

Na osnovu člana 17. tačke 28. Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH broj 25/04, 93/05, 48/07 i 15/08), Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj dana _____ 2023.godine donosi sljedeće:

S M J E R N I C E

za glavne tužioce za donošenje obavezujućeg uputstva o postupanju tužilaca u odnosu na imovinskoppravne zahtjeve žrtava trgovine ljudima

1) Osnova za donošenje Smjernica i obaveznih uputstava

Izrada Smjernica predstavlja doprinos realizaciji mjera 3.6 i 3.7 (Osigurati naknade štete žrtvama trgovine ljudima u krivičnim postupcima, Poboľšati zaštitu prava žrtava u krivičnim postupcima, Osigurati angažiranje pravnog zastupnika (pravne pomoći) za žrtve trgovine ljudima tokom krivičnog postupka kako bi prava žrtava bila zajamčena tokom cijelog krivičnog postupka) iz Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2020 - 2023., za čije provođenje je predviđeno Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH, tužilaštva i sudovi, kao i drugi organi.

U isto vrijeme Smjernice se donose imajući u vidu postojeće Smjernice VSTV-a za glavne tužioce Tužilaštva BiH, Federalnog tužilaštva, Republičkog javnog tužilaštva RS i Tužilaštva Brčko Distrikta, podsjećajući na odredbe Zakona o krivičnom postupku BiH, članove 35. stav 2g.), 86. stav 10., 193., 195., 197., Zaključke VSTV-a BiH broj 12-07-2-1523-2/2022 od 18. 04. 2022. godine, zaključke VSTV-a BiH Broj: 12-07-2-1523-3/2022 od 20. 04. 2022. godine, pozitivnopravnu praksu pred Sudom BiH i drugim sudovima u BiH u dosuđivanju imovinskopravnih zahtjeva oštećenim u okviru krivičnog postupka, potrebu zaštite oštećenog i žrtve trgovine ljudima tokom krivičnog postupka i osiguranja pravičnog pristupa reparacijama, sve u skladu sa preporukama GRETA izvještaja o trgovini ljudima za BiH 2022. godinu, te poštivanje obaveza uspostavljanja naknade štete žrtvama trgovine ljudima u krivičnim postupcima.

2) Sadržaj obaveznih uputstava glavnih tužilaca

2.1. Ako postoje osnovi sumnje ili druge činjenice ukazuju da je tokom počinjenja krivičnih djela:

- a) iz Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine
  - Međunarodna trgovina ljudima (čl. 186.)
  - Organizovana međunarodna trgovina ljudima (čl. 186a.)

- b) iz Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine
  - Trgovina ljudima (čl. 210a.)
  - Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.)

- c) iz Krivičnog zakonika Republike Srpske
  - Trgovina ljudima (čl. 145.)
  - Trgovina djecom (čl. 146.)
  - Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovina ljudima i trgovina djecom (čl. 147.)

d) iz Krivičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

- Trgovina ljudima (čl. 207a.)
- Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.);

Potrebno je da tužioci koji provode istragu u predmetima sa navedenim pravnim kvalifikacijama, preduzimaju sve potrebne mjere i radnje u okviru same istrage, radi ostvarenja imovinskopravnih zahtjeva žrtava trgovine ljudima.

2.2. Polazeći od zakonske definicije oštećenog i zakonskih obaveza tužioca da tokom istrage traži očitovanje od žrtve trgovine ljudima vezano za imovinskopravni zahtjev i da prikuplja dokaze o visini istog, te dosadašnje prakse Suda BiH i sudova u BiH u odnosu na raspravljavanje i dosuđivanje imovinskopravnih zahtjeva, tužioci u predmetima trgovine ljudima su dužni preduzeti korake koji omogućavaju raspravljavanje i ukoliko to uslovi dozvoljavaju, dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva oštećenim.

S tim u vezi, neophodno je da tužioci u fazi prijave i istrage u predmetima trgovine ljudima preduzimaju radnje usmjerene na upoznavanje žrtve trgovine ljudima o imovinskopravnom zahtjevu, da utvrđuju činjenice i provedu dokaze potrebne za dokazivanje visine imovinskopravnih zahtjeva žrtve trgovine ljudima u vidu vještačenja posljedica krivičnog djela po žrtvu.

2.3. Prilikom prvog kontakta sa žrtvom potrebno je detaljno objasniti koja prava žrtve imaju u odnosu na imovinskopravni zahtjev, te uputiti žrtvu trgovine ljudima na punomoćnika ili besplatnu pravnu pomoć.

Sugeriše se tužiocima da uruče primjerak brošure prava oštećenih TRIAL¹⁴⁶ i prosljede im kontakte Odjela za podršku svjedoka tužilaštva radi daljnje koordinacije u odnosu na imovinskopravni zahtjev.

2.4. Prije okončanja istrage u predmetima gdje je to osnovano i gdje postoji mogućnost da se istakne imovinskopravni zahtjev, obavezno je provesti vještačenje žrtve trgovine ljudima po vještaku odgovarajuće struke, pri čemu će se od vještaka u naredbi tražiti da opiše posljedice događaja po žrtvu trgovine ljudima - mišljenje o stanju duševnog zdravlja i da li je njeno duševno stanje posljedica inkriminiranog događaja, intenzitet i trajanje pretrpljenih duševnih bolova i straha, te stepen umanjenja opće životne aktivnosti.

Nakon zaprimanja nalaza i mišljenja tužioci će podijeliti nalaz sa žrtvom trgovine ljudima, odnosno punomoćnikom žrtve, kako bi se na temelju provedenog vještačenja mogao precizirati imovinskopravni zahtjev.

2.5. Tužioci će imati blagovremenu i kontinuiranu komunikaciju i saradnju sa žrtvom trgovine ljudima, odnosno punomoćnikom žrtve trgovine ljudima s ciljem obavještanja o trenutku vještačenja i okončanja istrage.

Žrtva trgovine ljudima i njihovi punomoćnici će primjerak izjašnjenja o imovinskopravnom zahtjevu dostaviti u fazi istrage Tužilaštvu, a nakon izvršenog vještačenja i dostavljanja nalaza i mišljenja vještaka, precizirani imovinskopravni zahtjev će se dostaviti Tužilaštvu, a nakon podizanja optužnice i sudu.

2.6. Neophodno je da tužioci koji postupaju u predmetima trgovine ljudima preduzmu radnje na utvrđivanju imovine osumnjičenog. Radnje će se preduzimati s ciljem obezbjeđenja izvršenja dosuđenog imovinskopravnog zahtjeva na način da će tužioci tokom istrage utvrđivati postojeću imovinu osumnjičenog.

Prikupljene dokaze u odnosu na imovinu osumnjičenog tužioci će ustupiti žrtvi trgovine ljudima, odnosno njenom punomoćniku kao aktivno legitimisanim licima radi eventualnog podnošenja prijedloga za određivanje privremenih mjera obezbjeđenja imovine prije ili neposredno nakon podizanja optužnice.

3. Glavni tužitelj su dužni donijeti obavezna uputstva na osnovu ovih Smjernica i o tome obavijestiti VSTV BiH odnosno Stalno povjerenstvo za učinkovitost tužiteljstava.

Na osnovu člana 17. tačke 28. Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj. 25/04, 93/05, 48/07 i 15/08), Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj _____. 2023. godine, donosi:

S M J E R N I C E

za glavne tužitelje za donošenje obavezujućeg uputstva o implementaciji odredbi o krivičnom gonjenju pravnih osoba u predmetima trgovine ljudima

1) Osnova za donošenja Smjernica i obaveznih uputstava

Izrada Smjernica predstavlja doprinos realizaciji mjere 3.5.1. (intenzivirati krivično gonjenje pravnih lica za krivična djela trgovine ljudima) iz Strategije suprotstavljanja trgovanju ljudima u Bosni i Hercegovini 2020 – 2023., za čiju provedbu su predviđeni Visoko sudsko i tužiteljsko vijeće BiH, tužiteljstva i sudovi na svim razinama, kao i drugi organi.

2) Sadržaj obaveznih uputstava glavnih tužitelja

2.1. Ako postoje osnovi sumnje ili druge činjenice ukazuju da je tokom počinjenja krivičnih djela:

a) iz Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine

- Međunarodna trgovina ljudima (čl. 186.)
- Organizovana međunarodna trgovina ljudima (čl. 186a.)

b) iz Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine

- Trgovina ljudima (čl. 210a.)
- Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.)

c) iz Krivičnog zakonika Republike Srpske

- Trgovina ljudima (čl. 145.)
- Trgovina djecom (čl. 146.)
- Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovina ljudima i trgovina djecom (čl. 147.)

d) iz Krivičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

- Trgovina ljudima (čl. 207a.)
- Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b.);

bila umiješana i pravna osoba, tužitelj je dužan preduzeti sve potrebne mjere i radnje na njihovom otkrivanju i dokazivanju. Upravo predmeti trgovine ljudima mogu biti pogodni za uspostavljanje odgovornosti pravnih osoba jer kao element mogu sadržavati:

- I. namjeru pribavljanja protivpravne imovinske koristi pravnoj osobi.
- II. uključenost pravne osobe u pojedine radnje trgovine ljudima (vrbovanje, prijevoz, prihvatanje i sakrivanje žrtava, regrutovanje kroz posredovanje u zapošljavanju, *online* vrbovanje i vrbovanje radi transplantacije organa i dr.).
- III. uključenost pravne osobe u pojedina sredstva trgovine ljudima (prevara ili prijetnja silom, zloupotreba pozicije ranjivosti, naročito žena i djevojaka, obmana o uvjetima i lokaciji rada ili usluga, sila ili prijetnja silom radi kontrole nad radnicima, zloupotreba teških

ekonomskih prilika radnika, obmane ili prijetnje u *online* prostoru, zloupotreba pozicije ranjivosti davalaca organa i dr.).

- IV. uključenost pravne osobe u pojedine oblike iskorištavanja u svrhe trgovine ljudima (iskorištavanje prostituisanja drugih, prisilni rad ili usluge, naročito u lancima snabdijevanja, ropstvo ili prakse slične ropstvu, *online* iskorištavanje seksualnog ili drugog tipa, zloupotrebe sa ljudskim organima i dr.).

2.2. Za potrebe lakšeg detektovanja i otkrivanja involviranosti pravnih osoba u izvršenje krivičnog djela Trgovine ljudima, alternativno određene radnje izvršenja mogu se vezivati za određene djelatnosti pravnih osoba kako je navedeno u prethodnoj tački ovih Smjernica.

2.3. Da bi pravna osoba bila odgovorna za krivično djelo, potrebno je utvrditi postojanje krivičnog djela učinioca – fizičke osobe; učinjenje tog krivičnog djela od strane učinioca u ime, za račun ili u korist pravne osobe i postojanje nekog od zakonom propisanih oblika doprinosa pravne osobe učinjenju krivičnog djela od strane učinioca.

2.4. Osnove odgovornosti pravnih osoba se nalaze u tome da je pravna osoba odgovorna za krivično djelo koje je učinilac učinio u ime, za račun ili u korist pravne osobe: a) kada smisao učinjenog krivičnog djela proizlazi iz zaključka, naloga ili odobrenja rukovodećih ili nadzornih organa pravne osobe; b) kada su rukovodeći ili nadzorni organi pravne osobe utjecali na učinioca ili mu omogućili da učini krivično djelo; c) kada pravna osoba raspolaže protupravno ostvarenom imovinskom koristi ili koristi predmete nastale krivičnim djelom; d) kada su rukovodeći ili nadzorni organi pravne osobe propustili dužni nadzor nad zakonitošću rada radnika.

2.5. Svako utvrđivanje odgovornosti pravne osobe za krivično djelo treba započeti sa dokazivanjem i utvrđivanjem krivičnog djela učinioca, odnosno fizičke osobe, iako će se često postupak voditi istovremeno. Ključna okolnost povezanosti jeste da je krivično djelo učinjeno u ime, za račun ili u korist pravne osobe, što povećava krug osoba koje treba istražiti, te se ne može bazirati samo na osobe usko povezane kroz radnopravni status ili vlasništvo u pravnoj osobi. Također, bitno je voditi računa da je krivično djelo učinjeno za račun pravne osobe i u slučaju kada je učinilac krivično djelo učinio i u svom ličnom interesu, kao i u interesu pravne osobe.

2.6. Postojanje određenih okolnosti koje bi mogle biti osnov isključenja krivice učinioca krivičnog djela učinjenog u ime, za račun ili u korist pravne osobe (npr. neuračunljivost), nije zapreka za uspostavljanje odgovornosti pravne osobe ako su ispunjeni zakonski uslovi za njenu odgovornost. Međutim, činjenični osnov optužnice, odnosno presude, bez obzira što se možda odnosi samo na pravnu osobu, mora sadržavati činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi zakonska obilježja krivičnog djela učinioca, činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi da je učinilac to djelo učinio u ime, za račun ili u korist pravne osobe, kao i one iz kojih proizlazi jedan ili više zakonom zahtijevanih oblika doprinosa pravne osobe učinjenju krivičnog djela od učinioca.

2.7. Za procjenu pitanja šta se smatra koristi za određenu pravnu osobu, ne treba se držati uskog tumačenja, nego istom treba pristupiti u najširem mogućem smislu, te se rukovoditi time da korist može biti sve ono što stvara povoljniji položaj za određenu pravnu osobu, bilo da se radi o imovinskoj ili neimovinskoj koristi. Korist može biti kako materijalna, novčana, tako i određena informacija koja bi tu pravnu osobu učvrstila u određenim poslovnim tokovima.

2.8. Dokazivanje imovinske koristi pribavljene pravnoj osobi neće ovisiti samo od finansijskog vještačenja, već će značajan aspekt predstavljati iskazi žrtava trgovine ljudima, putem čije eksploatacije u nekom od načina izvršenja je izvjesna dobit i pribavljena.

2.9. Tokom istrage i dokazivanja involviranosti pravnih osoba, među radnjama dokazivanja, treba imati u vidu iskaze žrtava kao primarni izvor informacija. Također, obratiti pažnju na analizu informacija koje se mogu dobiti iz redovnih inspeksijskih nadzora. Inspeksijski nadzor iz različitog djelokruga

postupanja mogao bi identifikovati određene neregularnosti u poslovanju pravne osobe koje bi mogle biti indicija da se radi o krivičnom djelu Trgovine ljudima.

2.10. Za uspješno okončanje postupka protiv pravnih osoba, neophodno je već u početnim fazama predlagati mjere obezbjeđenja zabrane promjene statusa pravnih osoba.

2.11. Za uspješnu implementaciju smjernica i uputstava potrebno je vršiti specijalizaciju i stalno stručno osposobljavanje tužitelja i ostalog osoblja. Posebno je potrebno da se kroz edukacije posveti pažnja izradi optužnih akata za odgovornost pravnih osoba. Pravilno opisivanje i inkorporiranje njihove odgovornosti u optužnici bit će odlučujuće za uspješno okončanje krivičnog postupka. Naročito će biti potrebno cijeniti da će ovo krivično djelo vrlo često biti u sticaju sa krivičnim djelom npr. Porezne utaje, ili će se najčešće pojavljivati kao predikatno krivično djelo Pranja novca, što će činjenične opise optužnih akata činiti složenim. Baš zbog navedenog, bilo bi korisno provoditi i sveobuhvatne obuke o finansijskim istragama, obzirom da bi se kroz rezultate istih moglo doći i do saznanja o involviranosti pravnih osoba u krivično djelo trgovine ljudima.

3. Glavni tužitelji su dužni donijeti obavezna uputstva na osnovu ovih Smjernica i o tome obavijestiti VSTV BiH odnosno Stalno povjerenstvo za učinkovitost tužiteljstava.

